

T.C.

SİİRT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TASAVVUFTA İLÂHÎ AŞK: SULTAN MEMDÛH TİLLOVÎ'NİN
DÎVÂNÜ'L-MÜNÎBÎ ÖRNEĞİ**

Muhammed İkbâl EKİNCİ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Saki ÇAKIR

SİİRT- 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Siirt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim- Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'ne göre hazırlamış olduğum "Tasavvufta İlahî Aşk: Sultan Memdûh Tillovî'nin *Dîvânü'l-Münibî* Örneği" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim- Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

19/11/2019

Muhammed İkbâl EKİNCİ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Dr. Öğr.Üyesi Mehmet Saki ÇAKIR danışmanlığında, Muhammed İkbal EKİNCİ tarafından hazırlanan bu çalışma 19.11.2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Tez Danışmanı) : Dr. Öğr.Üyesi Mehmet Saki ÇAKIR

İmza:

Jüri.Üyesi : Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ

İmza:

Jüri.Üyesi : Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

19.11.2019

İmza

Doç. Dr. Veysel OKÇU
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	VIII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN AMACI	1
II. ÇALIŞMANIN KAPSAMI.....	1
III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ.....	2
IV. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	3
A. KONUYLA İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	3
B. ÇALIŞMADA KULLANILAN KAYNAKLAR	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
SULTAN MEMDÛH'UN HAYATI VE ESERLERİ	5
1.1. HAYATI.....	5
1.1.1. Doğumu ve Ailesi	5
1.1.1.1. Ailenin Tillo'ya Gelişi	6
1.1.1.2. Büyük Dedesi İsmâil Fakîrullah	7
1.1.1.3. Dedesi Abdülkâdir es-Sânî	8
1.1.2. Tahsil Hayatı.....	8
1.1.3. Memdûh Lakabının Verilmesi	9
1.1.4. Evlilikleri	10
1.1.5. Çocukları.....	11
1.1.6. Tasavvufî Hayatı.....	12

1.1.7. Tarikatı.....	13
1.1.8. Vefatı	14
1.1.9. Hocaları.....	15
1.1.9.1. İbrâhim Hakkı.....	15
1.1.9.2. Şeyh Mustafa el-Fânî.....	16
1.1.10. İlmî ve Edebî Kişiliği.....	16
1.1.10.1. İlmî Kişiliği.....	16
1.1.10.2. Edebî Kişiliği	17
1.2. ESERLERİ.....	19
1.2.1. <i>Mahzenü 'l-esrâr</i>	19
1.2.2. <i>Dîvânü 'l-Münîbî</i>	20
1.2.3. <i>Miftâhu 'l-kulûbi li 'l-esrâr</i>	21
1.2.4. <i>ed-Dürretü 'l-müsmine</i>	21
1.2.5. <i>Kasâid</i>	21
İKİNCİ BÖLÜM	22
TASAVVUF GELENEĞİNDE AŞK ANLAYIŞI	22
2.1. AŞK KAVRAMI.....	22
2.1.1. Aşkın Tanımı	22
2.1.2. Sûfilere Göre Aşkın Kısımları	23
2.1.3. İlk Dönem Sûfilerinin Aşk Anlayışları.....	26
2.1.4. Aşk Kavramının Sûfiler Arasında Yaygınlaşması.....	30
2.2. TASAVVUF EDEBİYATINDA AŞK	32
2.2.1. Tasavvufi Şiir.....	32
2.2.2. Tasavvufta Mecaz ve Sembolizm.....	35
2.2.3. Tasavvuf Edebiyatında Aşk Teması	39
2.3. SÛFİLERİN İLÂHÎ AŞK ANLAYIŞLARI	42

2.3.1. Ahmed el-Gazzâlî (v. 520/1126)	43
2.3.2. Aynülkudât el-Hemedânî (v. 525/1131)	45
2.3.3. Ahmed Yesevî (v. 562/1166).....	46
2.3.4. Rûzbihân-ı Baklî (v. 606/1209)	48
2.3.5. İbnü'l-Fârız (v. 632/1235)	49
2.3.6. Muhyiddîn İbnü'l- Arabî (v. 638/1240).....	51
2.3.7. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (v. 672/1273).....	52
2.3.8. Yûnus Emre (v. 720/1320).....	55
2.3.9. Erzurumlu İbrâhim Hakkı (v. 1194/1780)	58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	60
<i>DÎVÂNÜ'L-MÜNÎBÎ'DE İLÂHÎ AŞK ANLAYIŞI.....</i>	60
3.1. <i>DÎVÂNÜ'L-MÜNÎBÎ'DE GEÇEN AŞKLA İLGİLİ KAVRAMLAR</i>	60
3.1.1. Ârif.....	61
3.1.2. Cefa.....	61
3.1.3. Cemâl	61
3.1.4. Huzur	62
3.1.5. Kadeh.....	62
3.1.6. Kâse	62
3.1.7. Keşf.....	63
3.1.8. Melâmet	63
3.1.9. Mey	64
3.1.10. Nedim.....	64
3.1.11. Perde	64
3.1.12. Raks	65
3.1.13. Sabâ.....	65
3.1.14. Safa	65

3.1.15. Sâkî	66
3.1.16. Sâlik	66
3.1.17. Sekr	66
3.1.18. Şarab	67
3.1.19. Şevk	67
3.1.20. Tecellî	67
3.1.21. Tezkiye.....	68
3.1.22. Vahdet.....	68
3.1.23. Vuslat.....	68
3.1.24. Yâr	69
3.1.25. Zâhid	69
3.2. DÎVÂNÜ'L-MÜNÎBÎ'DE İLÂHÎ AŞK	70
3.2.1. Münîb'e Göre Aşkın Tanımı.....	70
3.2.2. Aşk Yolu	73
3.2.3. Aşkın Elde Edilmesi	74
3.2.4. Aşk Derdi.....	75
3.2.5. Aşka Yolunda Sabırlı Olmak.....	77
3.2.6. Aşkta Sadakat	78
3.2.7. Âşığı Aşktan Mahrum Eden Sebepler	79
3.2.8. Aşkın Sırlarını Muhafaza Etmek	81
3.2.9. Aşk Davasının Gerekleri.....	84
3.2.10. Âşığın Sakınması Gereken Hâller.....	93
3.2.11. Aşkla Elde Edilen Kazanımlar.....	98
3.2.12. Âşıkların Vasıfları.....	103
3.2.13. Münîb'in Âşığa Tavsiyeleri	106
3.2.14. Münîb'in Aşkı.....	112

3.2.15. Aşk Şarabı.....	118
SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA	127
ÖZGEÇMİŞ.....	134

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****TASAVVUFTA İLÂHÎ AŞK: SULTAN MEMDÛH TİLLOVÎ'NİN
DÎVÂNÜ'L-MÜNİBÎ ÖRNEĞİ****Muhammed İkbal EKİNCİ****Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Saki ÇAKIR****2019, X + 134 sayfa****Jüri: Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU****Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ****Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Saki ÇAKIR**

Aşk, tasavvuf geleneğinde ilgiyle karşılanan kavramlardan biri olmuştur. Bu kavram özellikle Ahmed el-Gazzâlî (v. 520/1126) ve sonrasındaki sûfiler tarafından sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Sûfiler, aşkı genellikle ilâhî olma yönüyle ele almışlardır. Bu konudaki düşüncelerini eserlerinde belirtmişlerdir. Sûfilerin aşka dair yazdıkları gerek nesir gerek nazım türündeki eserler geniş bir literatür meydana getirmiştir. Eserlerinde ilâhî aşk konusuna geniş yer ayıran sûfilerden biri de Sultan Memdûh Tillovî'dir (v. 1263/1847).

Sultan Memdûh, Siirt'in Tillo ilçesinde yaşamış olup İsmâil Fakîrullah'ın (v. 1147/1734) torunu ve Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nin (v. 1194/1780) talebesidir. Tamamı manzum olup Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerden oluşan geniş bir külliyatı vardır. Bu çalışmada Sultan Memdûh'un ilâhî aşk anlayışı *Dîvânü'l-Münîbî* bağlamında incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Sultan Memdûh'un hayatı ve eserleri hakkındaki bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde tasavvuf geleneği çerçevesinde aşk kavramı incelenmiş, sûfilerin aşk kavramına bakışları ele alınmış ve bazı sûfilerin ilâhî aşk anlayışları açıklanmıştır. Üçüncü bölümde de Sultan Memdûh'un ilâhî aşk anlayışı *Dîvânü'l-Münîbî*'de geçen şiirlerden hareketle ele alınmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler sonuç kısmında aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Aşk, İlâhî aşk, Sultan Memdûh Tillovî, *Dîvânü'l-Münîbî*

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****DIVINE LOVE IN SUFISM: THE SAMPLE OF SULTAN MAMDÛH TILLOV'S
*DÎVÂNU'L-MUNÎBÎ*****Muhammed İkbâl EKİNCİ****Thesis Advisor: Assistant Professor Mehmet Saki ÇAKIR****2019, Page: X + 134****Jury: Associate Professor Adnan MEMDUHOĞLU****Associate Professor Abdurrahim ALKIŞ****Assistant Professor Mehmet Saki ÇAKIR**

Love has been one of the notable concepts in the Sufi tradition. This concept has been used frequently by Ahmad al-Ghazzâlî (d. 520/1126) and later by the Sufis. Sufis generally considered love within its divine part. They expressed their thoughts on this subject in their works. Both prose and verse works written by Sufis about love have produced a wide literature. One of the Sufis who devoted much space to divine love in his works is Sultan Mamdûh Tillovî (d. 1263/1847).

Sultan Mamduh lived in the district of Tillo in Siirt and is the grandson of Ismâil Fakîrullah (d. 1147/1734) and a student of Ibrâhim Hakkî of Erzurum (d. 1194/1780). He has a wide corpus in Arabic, Persian and Turkish which is completely composed in verse. In this study, the understanding of divine love of Sultan Mamdûh is examined in the context of *Dîvânu'l-Munîbî*. In the first part of the study, information about the life and Works of Sultan Mamdûh is given. In the second part, the concept of love is examined within the framework of the Sufism tradition, the views of the Sufis on the concept of love are discussed and some of the Sufis' understanding of divine love is disclosed. In the third part, the understanding of divine love of Sultan Mamdûh is discussed within the poems in the *Dîvânu'l-Munîbî*. The data obtained via the study are given in the conclusion.

Key words: Sufism, Love, Divine Love, Sultan Mamduh Tillovî, *Dîvânu'l-Munîbî*

KISALTMALAR

b.	: Bin/İbn
Bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
OMÜİF	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ss.	: Sayfa aralığı
t.y.	: Yayın tarihi yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Thk.	: Tahkik
TTS	: Tasavvuf Terimleri Sözlüğü
v.	: Vefatı
vd.	: Diğer yazarlar
y.y.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Sûfilerin düşüncelerini şiirle izah etme geleneği tasavvufun ilk dönemlerine dayanmaktadır. İlk sûfilerden itibaren günümüze kadar ifade biçimi olarak şiir tercih edilegelmiştir. Bazı sûfiler yazdıkları nesir türü eserlerin aralarına şiirlerini serpiştirirken bazıları da sadece şiirlerden oluşan manzum eserler yazmışlardır. Sûfilerin şiirlerinde en çok kullandıkları ana temalardan biri aşktır. Onlar, aşk kavramını daha ziyade ilâhî olma yönüyle ele almışlardır. Ancak ilâhî aşkı mecazî aşk suretinde anlatan sûfiler de olmuştur.

Yazdığı bütün eserleri manzum olan sûfilerden biri de XIX. yüzyılda Siirt'te yaşamış olan Sultan Memdûh Tillovî'dir. Hakkında fazla çalışma yapılmamış olan Sultan Memdûh, şiirlerini Arapça, Farsça ve nadiren de olsa Osmanlı Türkçesi ile yazmıştır. Eserlerinin bir kısmı Türkçeye çevrilip yayımlanmıştır. Sultan Memdûh'un yazdığı şiirlerin ana teması ilâhî aşktır. Bu çalışmada Sultan Memdûh'un ilâhî aşk anlayışı incelenecektir.

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi belirtilecektir. Ayrıca çalışmada kullanılan kaynaklar bu kısımda değerlendirilecektir. Birinci bölümde Sultan Memdûh'un hayatı, ailesi ve eserleri hakkındaki bilgiler verilecektir.

İkinci bölümde tasavvuf geleneğinde aşk anlayışı hakkında bilgiler verilecektir. Bu bağlamda öncelikle tasavvuf düşüncesi ekseninde aşk kavramı açıklanacak ve sûfilerin bu kavrama bakışları ele alınacaktır. Devamında tasavvufî şiir, tasavvufun mecaz ve sembollerle ilişkisi ve tasavvuf edebiyatında aşk konusu izah edilmeye çalışılacaktır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için tasavvuf tarihinde aşk anlayışları ile ön plana çıkan bazı sûfilerin ilâhî aşk anlayışları da bu bölüme eklenecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Sultan Memdûh'un ilâhî aşk anlayışı ele alınacaktır. Bu amaçla *Dîvânü'l-Münîbî* çalışmaya konu edilecektir. Öncelikle bu eserde geçen bazı kavramlar açıklanacaktır. Devamında Sultan Memdûh'un ilâhî aşk anlayışı başlıklar hâlinde incelenecektir. Her bir başlık altına ilgili beyitler eklenmek suretiyle bir sonuca varılmaya çalışılacaktır. Elde edilen veriler sonuç kısmında aktarılacaktır.

Çalışma konusunun belirlenmesinde yardımcı olan ve çalışma boyunca desteğini esirgemeyen kıymetli hocam ve danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Saki ÇAKIR'a, değerli zamanlarını ayırarak tezi inceleyip kıymetli görüşlerini paylaşan Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU ve Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ hocalarıma çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışmayı okuyarak eksikleri gidermemde yardımcı olan Arş. Gör. Ferhat KOÇYIĞIT, Arş. Gör. Zahide Nur ÖZEKİN ve çalışmaya konu olan *Dîvânü'l-Münîbî*'yi elde etmemi sağlayan sevgili Mahmut AYDIN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Muhammed İkbâl EKİNCİ

SİİRT- 2019

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN AMACI

Aşk konusu, sūfî müelliflerin eserlerinde işledikleri ana temalardan biridir. Özellikle şair sūfîlerin şiirlerine aşkı konu edinmeleri sıklıkla görülen bir durumdur. Ülkemizde akademik camiada genelde aşk özeldede sūfîlerin aşk anlayışlarına dair bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak böyle önemli ve anlaşılması zor bir konunun daha çok çalışılması gerektiği âşikârdır. Bu çalışmanın hedeflerinden biri bu anlamda alana ufak da olsa bir katkı sağlamaktır.

Bu çalışmada *Dîvânü'l-Münîbî* referans alınarak Sultan Memdûh Tillovî'nin ilâhî aşk anlayışı incelenmiştir. Sultan Memdûh, Siirt'in Tillo ilçesinde yaşamış olup İsmâil Fakîrullah'ın torununun oğlu ve Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın talebesidir. *Dîvânü'l-Münîbî*, kırk bini aşkın beyit içeren manzum külliyyatının bir kısmıdır. Yakın dönemde yaşamış olan Sultan Memdûh, böyle geniş bir külliyyata sahip olmasına rağmen ilim dünyasında yeterince tanınmamaktadır. Bu çalışmanın bir amacı da Sultan Memdûh ve eserlerinin daha fazla tanınmasına bir katkı sağlamaktır.

Sultan Memdûh'un şiirlerinin ana teması ilâhî aşktır. Yaşadığı hâl süreçlerinden sonra yazdığı bu şiirlerin hemen hepsinde ilâhî aşka dair ifadeler bulunmaktadır. Çalışmamızın Sultan Memdûh'un özellikle aşk anlayışına yönelik olması bu sebepten kaynaklanmaktadır. Bu çalışmayla Sultan Memdûh'un ilâhî aşkı nasıl ele aldığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

II. ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Çalışmanın birinci bölümünde tasavvuf geleneğinde aşk kavramı incelenmiştir. Bu bağlamda ilk dönem sūfîlerinin aşk kavramına bakışları ve aşk kavramının sūfîler arasında yaygınlaşması ele alınmıştır. Önceki birçok sūfinin yaptığı gibi Sultan Memdûh'un da ifade biçimi olarak şiiri tercih etmesi sebebiyle tasavvuf şiir ilişkisine dair bir başlık açılmıştır. Yine Sultan Memdûh'un bazı şiirlerinde mecaz ve sembollere

yer vermesinden dolayı tasavvufta mecaz ve sembol konusu da çalışma kapsamına alınmıştır. Bölümün sonunda aşka dair düşünceleriyle öne çıkan bazı sûfî müelliflerin eserleri ışığında aşk anlayışları kısaca aktarılmıştır.

Bu çalışma Sultan Memdûh'un *Dîvânü'l-Münîbî* adlı eserinde yer alan şiirlerinden hareketle hazırlanmıştır. Çalışmanın yüksek lisans tezi olması böyle bir sınırlamayı zorunlu kılmıştır. Çünkü Sultan Memdûh'un bütün şiirlerini kapsayacak bir çalışmanın yapılması daha uzun bir zaman dilimi gerektirecektir. Bu yüzden Sultan Memdûh'un eserleri arasından yalnızca *Dîvânü'l-Münîbî* seçilerek çalışma kapsamına alınmıştır. *Dîvânü'l-Münîbî*'nin tercih edilmesinin sebebi, aşk konusunun eserde yoğun olarak ele alınması ve eser yayımlanmış olduğu için kolayca ulaşılabilir olmasıdır. Çalışmada *Dîvânü'l-Münîbî*'nin her iki cildinde yer alan aşkla ilgili kaside, rubâî ve gazeller kullanılmıştır.

III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışma, *Dîvânü'l-Münîbî*'de geçen aşk temalı kaside, gazel ve rubâîleri kapsamaktadır. Bu amaçla *Dîvânü'l-Münîbî*'de yer alan 536 manzumenin tamamı taranmıştır. Bunlar arasından aşk konusu ile ilgili olanlar tasnif edilmiştir. Daha sonra elde edilen verilerden hareketle Sultan Memdûh'un aşk anlayışına dair bazı başlıklar oluşturulmuştur. Çalışmaya eklenmek üzere seçilen beyitler, ilgili başlıklar altında ele alınmıştır. Yakın anlamlı olan beyitlerin tekrarından kaçınılmıştır.

Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*'de yer alan bütün manzumeleri Arapça yazmıştır. Çalışmada Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan başkanlığındaki bir heyet tarafından Türkçeye çevrilen ve Arapça aslıyla birlikte yayımlanan nüsha esas alınmıştır. Çalışmada, beyitlerin Türkçe çevirileri kullanılmış ve kaynak gösterilirken ilgili beyitlerin Türkçe çeviri kısmında yer aldıkları sayfalar esas alınmıştır. Kullanılan bütün beyitler Arapça asıllarıyla karşılaştırılmıştır. Çalışma kapsamına alınan beyitlerde genellikle adı geçen heyetin yaptığı çevirilere sadık kalınmıştır. Ancak bazı beyitlerin çevirilerinde ihtiyaca binaen birtakım değişiklikler yapılmıştır.

IV. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. KONUYLA İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Sultan Memdûh hakkında yapılan müstakil çalışmalar çok sınırlıdır. Özel olarak biyografisini ele alan yegâne kaynak, talebesi Ahmed el-Hamzevî el-Hâlidî'nin yazmış olduğu *Kenzu'l-fütûh fî menâkibi's-Sultan Memdûh* adlı eserdir. Bu eser yakın bir zamanda yayımlanmıştır. Sultan Memdûh'un eserleriyle ilgili çeviri çalışmaları, Siirt Valiliği'nin himayesinde 2009 yılında başlamış ve hâlen devam etmektedir. Bu çalışmalar sonucu yayımlanan ilk ciltte, Sultan Memdûh'un hayatı ve eserleriyle ilgili bilgiler de verilmiştir. Ayrıca Tillo Evliyalari hakkında yapılmış olan bazı çalışmalarda Sultan Memdûh'un anlatıldığı bölümler bulunmaktadır. Bunların dışında akademik camiada tespit edebildiğimiz kadarıyla Sultan Memdûh'la ilgili müstakil olarak sadece bir bildiri ve bir makale hazırlanmıştır. Bunlar, Abdülkadir Aydın'ın 2007 yılında Uluslararası İbrâhim Hakkı ve Siirt Ulemâsı Sempozyumu'nda sunduğu "Siirt Ulemâsından Sultan Memdûh'un Hayatı ve Mahzenü'l-esrâr Adlı Eseri" başlıklı bildiri ve Abdülmecit İslamoğlu'nun yazdığı "Sultan Memdûh'un Mahzenü'l-esrârı'ndan Hareketle Şiirleri ve Şairliği Üzerine Değerlendirmeler" başlıklı makaledir.

İlâhî aşk konusunda ülkemizde çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda yapılmış olan bazı yüksek lisans çalışmaları şunlardır: Hümeyra Hamzaoğlu, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin ez-Zehâiru'l-a'lak fî Şerh-i Tercümâni'l-eşvâk adlı eserinde ilâhî aşk sembolizması* (2003); Zeynep Köse, *Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde aşk kavramı* (2004); Ayşe Tokat Yılmaz, *Mevlânâ'nın Rubâîlerinde ilâhî aşk* (2015); Hümeyra Livatyalı, *İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin Mârifetnâme'sinde ilâhî aşk anlayışı* (2018); Betül Serin Çiçek, *Râbiatü'l-Adeviyye'de (95/714-185/801) Allah aşkı ve rıza* (2019). Bu tezler dışında tasavvuf alanında ilâhî aşk ile ilgili yazılan farklı makaleler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Mehmet Aydın, "Hz. Mevlânâ'da ve Muhyiddîn-i Arabî'de Aşk Kavramı" (1988); İhsan Soysaldı, "Tasavvufta Aşk ve Mârifet" (1998); Ahmet Ögke, "Ahmed-i Yesevî'de İlâhî Aşk" (2006); Kadir Özköse, "Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Aşk Terennümü" (2016).

B. ÇALIŞMADA KULLANILAN KAYNAKLAR

Çalışmada Sultan Memdûh'un hayatı ile ilgili bilgiler çoğunlukla *Kenzu'l-fütûh fi menâkibi's-Sultan Memdûh* adlı eserden alınmıştır. Ailesi hakkındaki bilgiler, İbrâhim Hakkî'nin hocası İsmâil Fakîrullah hakkında yazmış olduğu *Tezkiretü'l-ahbâb fi menâkibi Kutbi'l-Aktâb*'tan ve Nureddin Sancar'ın yazdığı *Tillo Evliyalari*'ndan alınmıştır. Sultan Memdûh'un eserleri açıklanırken Siirt Valiliği tarafından yayımlanan *Mahzenü'l-esrâr*'ın giriş kısmında yazılan bilgiler esas alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan Tasavvuf geleneğinde ilâhî aşk konusu ile ilgili bilgiler için Tasavvuf klasiklerine müracaat edilmiştir. Bu bağlamda Serrâc'ın *el-Lüma'*, Kelâbâzî'nin *et-Taarruf*, Kuşeyrî'nin *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, Hücvirî'nin *Keşfü'l-mahcûb*, Gazzalî'nin *İhyâu ulûmi'd-dîn* Ferîdüddîn Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ*, Sühreverdî'nin *Avârifü'l-maârif* ve İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserlerinin ilgili bölümlerinden faydalanılmıştır. Yine bu bölümde sûfilerin aşk anlayışları incelenirken mümkün mertebe çalışmaya konu olan sûfilerin kendi eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. Tasavvufî şiir ve tasavvuf mecaz ilişkisi, bu konularda yapılmış olan çalışmalardan yararlanılarak açıklanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Sultan Memdûh'un ilâhî aşk anlayışı incelenirken *Dîvânü'l-Münîbî* referans alınmıştır. Bu eserden yapılan alıntılarda adı geçen heyet tarafından hazırlanan çalışma esas alınmıştır. Ayrıca bu bölümde *Dîvânü'l-Münîbî*'de geçen kavramlar açıklanırken Tasavvuf sözlüklerine başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN MEMDÛH'UN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Doğumu ve Ailesi

Sultan Mahmud el-Memdûh 20 Zilkade 1174/23 Haziran 1761 Pazartesi günü Siirt'in Tillo¹ ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Abdurrahman b. Şeyh Abdulkâdir b. Şeyh İsmâil Fakîrullah, annesi Âişe Hâtun'dur.²

Sultan Memdûh, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın soyundan gelmektedir. Hz. Abbas'tan Sultan Memdûh'a doğru soy şeceresi şu şekildedir: Hz. Abbas — Hz. Abdullah b. Abbas³ — Mevlânâ Ali es-Seccâd⁴ — Mevlânâ Muhammed — Mevlânâ el-İmâm İbrâhim⁵ — Mevlânâ Muhammed⁶ — Mevlânâ Abdullah — Mevlânâ Süleyman — Mevlânâ Muhammed — Mevlânâ Mûsâ — Mevlânâ Muhammed el-Hâfız⁷ — Mevlânâ Tarad Ebü'l-Fevâris⁸ — Mevlânâ Hasan el-Kâdî — Mevlânâ Müslim —

¹ Tillo, tarihi çok eskilere dayanan ve pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan küçük bir ilçedir. Tillo'nun içinde yer aldığı bölgede M.Ö. Samiler, Babil ve Asurlar hâkimiyet kurmuşlardır. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde fethedilen bu bölge, Selçuklular ve Osmanlı döneminde önemli ilim ve kültür merkezleri arasında yer almıştır. Hz. Abbas ve Hz. Halid b. Velid'in torunlarından bazıları gelip Tillo'ya yerleşmiş ve burada önemli ilmî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Adnan Memduhoğlu, "Geçmişten Günümüze Tillo Medreseleri" *Uluslararası Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu: 5-7 Ekim 2012- Muş: Bildiriler (II/135-149)*, Muş 2013, II/136.

² Ahmed el-Hamzevi el-Hâlidî, *Kenzu'l-fütûh fî menâkibi's-Sultan Memdûh*, Hâşimî Yayınevi, (1. Baskı), İstanbul 2016, 28-29.

³ Sahabeler arasında ilmiyle temayüz etmiştir.

⁴ İbadet ve zühdüyle meşhur olmuştur. Sancar, 269.

⁵ Ebû Müslim Horasânî, bu zâtın adına hutbe okutmuştur. Sancar, 270.

⁶ Büyük bir fakîh ve muhaddistir. Sancar, 270.

⁷ Yedi kıraat imamından biri olan İbn-i Kesîr'in isnadını rivayet etmiş ve birçok kurra yetiştirmiştir. Sancar, 271.

⁸ Hadis ilminde imâm olan bu zât, Bağdat'ta Câmiu'l-Mansûr'da umumî dersler vermiştir. Bu derslerden muhaddisler, fakîhler ve şehrin eşrâfi istifade etmişlerdir. Sancar, 271.

Mevlânâ Ebû Ya'le — Mevlânâ Tarad — Mevlânâ İsa el-Emîr — Mevlânâ Hâmid⁹ — Mevlânâ Muhammed el-Hâfız¹⁰ — Mevlânâ Mecd¹¹ — Mevlânâ Muhammed¹² — Mevlânâ Nureddîn Ali — Mevlânâ Ahmed — Mevlânâ Nureddîn Ali¹³ — Mevlânâ Cemâluddîn el-Hasan — Mevlânâ Molla Ali¹⁴ — Mevlânâ Molla Cemâluddîn — Mevlânâ Molla Muhammed el-Müderris — Mevlânâ Molla Kâsım — Şeyh İsmâil Fakîrullah — Şeyh Abdülkâdir — Şeyh Abdurrahman — Sultan Memdûh.¹⁵

1.1.1.1. Ailenin Tillo'ya Gelişi

Sultan Memdûh'un dedeleri ilk olarak Medine-i Münevvere'den Cezire bölgesine hicret etmişlerdir. Orada ikamet edip ilmî faaliyetlerde bulunmuşlar ve çok sayıda âlim yetiştirmişlerdir. Ailenin Tillo'ya gelişi İsmâil Fakîrullah'ın dedesinin dedesi Mevlânâ Molla Ali döneminde gerçekleşmiştir. Cezire bölgesi âlimlerinin reisi olan Mevlânâ Molla Ali, 910/1504 yılında ailesiyle birlikte Cezire'den hicret etmiştir.¹⁶ İbrâhim Hakkı, bu hicretin sebebinin dönemin zalim idarecilerinden kaynaklandığını belirtmektedir.¹⁷

Mevlânâ Molla Ali, ailesini alıp Tillo'ya gelmiş, Tillo'nun yüksek bir mekânda olup havasının güzel, ağaçlık, sarnıçları ve kuyuları çok olan bir yer olduğunu görünce buraya yerleşmiştir. O dönemde Tillo'da iki yüzden fazla ev, üç mescit, bir cuma camisi, bir hamam, bir han ve dükkânlar varmış. Mevlânâ Molla Ali, Tillo'nun Cuma camisi olan Ulu Cami'de imamlık ve müderrislik yapmaya başlamıştır. Mevlânâ Molla Ali'nin vefatından sonra yerine oğlu Molla Abdulcemâl geçmiştir. Ondan sonra da aynı vazifeyi Molla Abdulcemâl'in oğlu Molla Muhammed el-Müderris daha sonra da onun oğlu Molla Kâsım yerine getirmiştir. Molla Kâsım, İsmâil Fakîrullah'ın babasıdır.¹⁸

⁹ Edebiyat, usûl ve neseb ilimlerinde meşhur olmuştur. Sancar, 272.

¹⁰ Hafs'ın râvilerinden olan eş-Şeyh Hâfız İsmâil'in yanında Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz etmiştir. Sancar, 272.

¹¹ Neseb ilmindeki bilgisi, mertliği ve takvasıyla tanınmıştır. Sancar, 272.

¹² Devlet hazinesine mütevellî olmuş ve Kûfe'de Câmîu'l-A'zâm'ın nâzırlığını yapmıştır. Sancar, 272.

¹³ Sultan el-Meliku'l-Nâsır Muhammed'in yanında büyük bir konuma sahip olmuştur. Sancar, 272.

¹⁴ Ailenin Tillo'ya gelişini sağlayan zâttır. Sancar, 272.

¹⁵ M. Nureddin Sancar, *Tillo Evliyaları*, Şefkat Yayıncılık, (5. Baskı), İstanbul 2015, 269-273.

¹⁶ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Tezkiretü'l-ahbâb fi menâkibi Kutbi'l-Aktâb*, (Thk.: Abdurrahman Mihçioğlu), Hâşimî Yayınevi, (1. Baskı), İstanbul 2017, 26.

¹⁷ İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Mârifetnâme*, (Sadeleştiren: Durali Yılmaz), Ataç Yayınları, (4. Baskı), İstanbul 2017, 852.

¹⁸ Erzurûmî, *Tezkiretü'l-ahbâb*, 26-27.

1.1.1.2. Büyük Dedesi İsmâil Fakîrullah

İsmâil Fakîrullah 5 Recep 1067/19 Nisan 1657 tarihinde dünyaya gelmiştir. İlim tahsilini 1091/1680-81 yılında 24 yaşında iken babası Molla Kâsım'ın yanında tamamlamıştır. Aynı yılın sonunda babası vefat etmiş, o da babasının yerine imamlık ve müderrislik yapmaya başlamıştır. *Tezkiretü'l-ahbâb*'ta kaydedildiğine göre 48 yaşında iken bir gece camiye gidişi esnasında fark etmediği bir kuyuya düşmüştür. Burada cezbe hâline kapılmış, bazı velilerin ruhanîyetleriyle görüşmüştür. Velayet mertebesi ve kutupluk makamına burada nâil olduğu ifade edilmektedir. Bu olaydan sonra sekiz yıl boyunca halvet hâlinde kalmış, bu süreçte sadece oğlu Abdülkâdir ile görüşmüştür. İsmâil Fakîrullah'ın ikisi kız dördü erkek olmak üzere altı çocuğu olmuştur. Bunlardan bir kız ve bir erkek küçükken vefat etmişlerdir. Büyük oğlu Abdülkâdir, kendisinden sonra kutbiyyet makamına ermiştir.¹⁹

Erzurumlu İbrâhim Hakkı, mürşidi olan İsmâil Fakîrullah'ı “âlim, âmil, kâmil, fâzıl, dünyadan yüz çeviren, Mevla'sına yönelen, ibadetleri hakkıyla yerine getiren, istikamet sahibi” olarak nitelendirmektedir.²⁰ İsmâil Fakîrullah'ın ünü her tarafa yayılmış, herkes tarafından sevilip saygı görmüştür. Dönemin padişahı Sultan I. Mahmûd ve Mekke emiri Şerif Mesud'un yanı sıra başka birçok devlet adamı tarafından sevilmiş, çeşitli hediyeler ve mektuplar almıştır. 1146/1734 yılında vefat eden İsmâil Fakîrullah, oğlu Şeyh Abdülkâdir tarafından kılınan ve büyük bir katılımın olduğu cenaze namazının ardından adıyla anılan türbeye defnedilmiştir.²¹ İbrâhim Hakkı'nın mürşidine olan bağlılık ve muhabbetinin bir temsili olarak yaptığı “ışık hadisesi” sistemi ile tanınan bu türbe günümüzde de ziyaret edilmeye devam etmektedir.

İbrâhim Hakkı, hocası İsmâil Fakîrullah'ın kabrini aydınlatmak için türbenin doğusundaki tepeye ufak bir pencerenin yer aldığı kalın bir duvar yapmıştır. Işığın içeri süzülmesini sağlamak için bu duvarın karşısına gelen kubbenin salon hizasına düşen kapısının üzerine bir pencere açmış ve ışığın yansımalarını sağlayacak bir aynalı kule inşa etmiştir. Her yıl gece ve gündüzün eşit olduğu ekinoks günleri olan 21 Mart ve 23 Eylül'de yeni doğan güneşin ilk ışınları, Tillo'nun dışındaki bu duvarın penceresinden

¹⁹ Erzurûmî, *Tezkiretü'l-ahbâb*, 28-36.

²⁰ Erzurûmî, *Tezkiretü'l-ahbâb*, 42.

²¹ Erzurûmî, *Tezkiretü'l-ahbâb*, 65-71.

yansiyarak İsmâil Fakîrullah'a ait sandukanın baş tarafını aydınlatmıştır. Bu düzenek, türbenin 1964 yılındaki restorasyonu sırasında tahrip edilmiştir. Siirt Valiliği'nin girişimleri ile 2010 yılında başlanan restorasyon çalışmaları sonucu kale- minare- türbe arasındaki "ışık hadisesi" tekrar eski durumuna getirilmiştir.²²

1.1.1.3. Dedesi Abdülkâdir es-Sânî

Sultan Memdûh'un dedesi Şeyh Abdülkâdir, 1095/1684 yılında dünyaya gelmiştir. İsmâil Fakîrullah'ın büyük oğlu olan Şeyh Abdülkâdir, ilim tahsilini ve tasavvufî terbiyeyi babasının yanında tamamlamıştır. Babasının sekiz yıl süren istiğrak hâletinde bütün hizmetlerini üstlenmiştir. Abdülkâdir Geylanî ile aynı ismi taşıdığı ve onun gibi gavs²³ mertebesine erdiği için kendisine Abdülkâdir es-Sânî denmiştir. İsmâil Fakîrullah henüz hayatta iken oğlu Abdülkâdir'i kendi makamında halife olarak tayin etmiş, irşad ve dergâhın diğer vazifelerini ona tevdi etmiştir. Şeyh Abdülkâdir, 1165/1752 yılında 63 yaşında vefat etmiş ve babasının türbesine defnedilmiştir.²⁴

1.1.2. Tahsil Hayatı

Biyografisinde aktarıldığına göre Sultan Memdûh, küçük yaşlardan itibaren emsalleri arasında görülmemiş bir anlayış kabiliyeti ve yumuşak huyluluğuyla dikkat çekmeye başlamıştır. Sözlerinin doğruluğu, tatlılığı ve tesirinden dolayı onu gören herkes onunla konuşmayı arzulamıştır. Ergenlik çağına yaklaşınca büyüklerine hizmet etmeye başlayan Sultan Memdûh, o dönemlerde ilim tahsiline merak sarmıştır. Bunun üzerine İsmâil Fakîrullah'ın talebesi olan Erzurumlu İbrâhim Hakkı, Sultan Memdûh'un eğitimini üstlenmiştir. İbrâhim Hakkı, Memdûh'un ileride ulaşacağı makamları hissettiği için ona çok fazla hürmet göstermiştir.

Sultan Memdûh, İbrâhim Hakkı'dan ders alarak tefsir, fıkıh ve diğer dinî ilimleri

²² Nurettin Özgen, "Siirt'in İnanç Turizmi Mekânları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlar) Örnekleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Erzurum, 2012, cilt: XVII, sayı: 27, 261.

²³ Gavs, sığınma ve iltica etme anlamına gelmektedir. Kendisine sığınıldığı zaman kutba gavs denmektedir. Sûfiler darda kaldıkları zaman "yetiş ya Gavs, medet ya Gavs" diye feryat edip kutbun manevî himayesine iltica etmektedirler. Çeşitli tarikatlara göre farklı kişiler gavs sayılmıştır. Uludağ, *TTS*, 144.

²⁴Sancar, 116-117.

tahsil etmiştir. Sarf ve nahivde derin bilgilere erişmiştir. O, Hz. Peygamber'den rivayet edilen bütün zikir, evrad, sünnet ve nafileleri devamlı yapmaya gayret göstermiştir. Hocasına diğer talebelere çok daha fazla hizmet etmiştir. Çok hayâ sahibi olan Sultan Memdûh, az konuşmaya gayret etmiştir. Onun, Kur'ân-ı Kerîm'i çok güzel okuduğu da rivayet edilmiştir.²⁵

Sultan Memdûh, hocası İbrâhim Hakkı'nın vefatına kadar kemâl-i edele ona hizmet etmeye devam etmiştir. Hocasının vefatından sonra amcası Şeyh Mustafa b. Abdulkâdir'in manevî terbiyesinde eğitimine devam etmiştir. Amcası onun doğru, güvenilir, hayâ ve kemâl sahibi olduğunu görünce kendi evinin idarî işlerini ona teslim etmiştir.²⁶ Daha sonra amcası, Sultan Memdûh'u, kızı Zemzemü'l-Hassa (v. 1268/1852) ile evlendirmiştir. Sultan Memdûh'un annesi Âişe Hâtun 1196/1781-82 yılında, babası Şeyh Abdurrahman da 1199/1784-85 yılında vefat etmiştir.²⁷

1.1.3. Memdûh Lakabının Verilmesi

Sultan Memdûh'un asıl adı Mahmud'dur. Kendisine "Memdûh" lakabının verilmesine dair şöyle bir rivayet vardır: İbrâhim Hakkı'nın bazen talebeleriyle birlikte günümüzde Sultan Memdûh'un türbesinin bulunduğu Re'su'l-Kuvâ denilen tepeye çıkma âdeti varmış. İbrâhim Hakkı, bir gün yine talebeleriyle aynı tepeye çıkmış. Yanında Sultan Memdûh'la birlikte amcaoğullarından Mahmud b. Molla Ahmed ve Mahmud b. Molla Halil de varmış. İbrâhim Hakkı, bu üç amcaoğlunu bir arada görünce onlara bakıp gülümseyerek şöyle demiştir:

"Herbirinizi Mahmud diye isimlendirip, her birinizi amcasının kızıyla evlendirecek olan Allah'ı her türlü noksanlıktan tenzih ederim. Sizden biriniz gayb âleminde Memdûh diye lakaplanmıştır. O hem doğuda hem batıda büyük bir şöhret sahibi olacaktır. İnsanlar her taraftan ona geleceklerdir. Bu tepede onun için bir ev yapılacaktır. O eve giren kimse emin olacaktır. Yine o kişiye gözlerin görmediği, kulakların işitmediği övgüler, kerametler ve sözler verilecektir."

Bu sözler üzerine Sultan Memdûh susmuş, her iki amcaoğlu ise "*Umulur ki o kişi*

²⁵ Hâlidî, 30-31.

²⁶ Hâlidî, 33.

²⁷ Hâlidî, 34-35.

ben olurum.” demişlerdir. Amcaoğulları oradan ayrılınca İbrâhim Hakkı, Sultan Memdûh’a “O kişi sen olacaksın, Memdûh ile lakaplanan sensin, senin büyük bir şânın olacak, ancak ben yaşadığım sürece bu müjdeyi gizli tut.” demiştir. Sultan Memdûh da hocasının verdiği bu müjdeyi saklı tutmuştur.²⁸

Kaynaklarda kendisine Sultan vasfının niye verildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Muhtemelen bu vasıf, sevenleri ve müritleri tarafından büyüklüğünü ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrıca Sultan Memdûh, yöre halkı tarafından “Gavsü’l-Memdûh” olarak da bilinmektedir. Sultan vasfının da bu anlamdan hareketle kullanılmış olması mümkündür.

1.1.4. Evlilikleri

Sultan Memdûh’un ilk zevcesi, amcasının kızı olan Zemzemü’l-Hassa’dır. Zemzemü’l-Hassa’nın babası Şeyh Mustafa el-Fânî, annesi Âişe Hanım’dır. 1178/1765 yılının Şevval ayında dünyaya gelmiştir. On iki yaşında iken annesi vefat etmiştir. Zemzemü’l-Hassa on altı yaşına gelince Sultan Memdûh ile evlenmiştir.²⁹

Zemzemü’l-Hassa ara sıra cedit İsmâil Fakîrullah’ın türbesini ziyarete gidermiş. Bir gün yine böyle bir ziyaret esnasında dedesi ona ayân olmuş ve onun hakkındaki hükmün yaklaştığını, ikbal ve saadet burcunun doğmakta olduğunu müjdelemiştir. Bundan sonra değişik hâller yaşamış, yaşadığı cezbelerden dolayı bazen sayha attığı vaki olmuştur. Bu hâlden dolayı halkın bir kesimi tarafından yadırgandığı için eşi Sultan Memdûh tarafından uyarılmıştır. Bu uyarı üzerine Zemzemü’l-Hassa, eşine cevap olarak şunları söylemiştir:

“Eğer bana deli diyorsan bil ki bir ay içinde bendeki bu delilik sana da geçecektir. O zaman sen de bu zevkin tadına varacaksın. Bizi kınayanlara aldırma. Onlar bizim güzel akıbetimizi göreceklerdir. Ayrıca kınanmanın olmadığı bir aşk yoktur.”

Gerçekten de dediği gibi bir ay sonra Sultan Memdûh da aynı şekilde cezbe hâline kapılmıştır. Zemzemü’l-Hassa, âdeti olduğu üzere bir gece yine evinin damında

²⁸ Hâlidî, 32-33.

²⁹ Hâlidî, 141-142.

murakebede bulunurken mâna âleminden bir emir almış ve bu emir üzerine Tuveyle denilen tepede bir mescit inşa ettirmiştir. Kubbe-i Hâssiye olarak bilinen bu inziva yerinde ibadetle vakit geçirmiştir. Çeşitli kerametleri olan Zemzemü'l-Hassa, Şevval 1268/1852 tarihinde vefat etmiştir.³⁰ Sultan Memdûh'un türbesinde medfundur.

Zemzemü'l-Hassa, cezbeye kapılıp inzivaya çekildikten sonra Sultan Memdûh'un yeni bir evlilik yapması için müsaade etmiştir. Hatta bizzat kendisi, amcası Şeyh Hamza'nın oğlu Şeyh Yasin'in torunu Molla Hıdır'ın kızı Saliha Hanım'ı Sultan Memdûh için istemiştir. Bunun üzerine Sultan Memdûh, Saliha Hanım ile 1226/1811 yılında evlenmiştir. Bu evliliğin ilk altı yılında çocukları olmamış, onlar da dua etmesi için Zemzemü'l-Hassa'ya gitmişlerdir. O da bu hususta kendilerine dua etmiş ve o yıl Nur Hamza adını verdikleri bir erkek çocukları olmuştur.³¹ Saliha Hanım 1266/1850 yılında elli dört yaşında vefat etmiştir.³²

1.1.5. Çocukları

Sultan Memdûh, Zemzemü'l-Hassa ile evlendikten sonraki sekiz sene çocukları olmamıştır. Sekizinci yıldan sonra ilk kızları dünyaya gelmiştir. Bu evlilikten ikisi kız dördü erkek toplam altı çocukları olmuştur. Erkeklerden ikisi ile bir kızları küçük yaşlarda iken vefat etmişlerdir. Diğer çocukları Şeyh İbrâhim, Şeyh Abdurrahman ve Fâtıma'dır.³³

Sultan Memdûh'un ikinci eşi Saliha Hanım'dan tek çocuğu olmuştur. O da Şeyh Nur Hamza'dır. Rivayete göre Saliha Hanım ikinci çocuk istediği için Zemzemü'l-Hassa'dan dua talep etmiştir. O da bu isteğe “*Bir var ki bine bedel.*” cevabıyla dua etmeyeceğini belirtmiştir. Bu sözyle Nur Hamza'nın ileride büyük bir makama ereceğine işaret etmiştir.³⁴

³⁰ Hâlidî, 145-156; Zemzemü'l-Hassa hakkında daha geniş bilgi için bk: Hâlidî, 141-160; Sancar, 227-232; Hüseyin Arslan, *Yüksek Ruhlar ve Aydınlar Yurdu Tillo*, (1. Baskı), Simurg Yayınları, İstanbul 2006, 159-165.

³¹ Sancar, 256.

³² Hâlidî, 137.

³³ Hâlidî, 143; Sancar, 228.

³⁴ Sancar, 256.

Sultan Memdûh henüz hayatta iken oğlu Şeyh Hamza'ya vird verme ve irşad hususunda halifelik vermiştir. Sultan Memdûh'un vefatından sonra dergâh postnişinliğini büyük oğlu Şeyh İbrâhim yapmıştır. Bu süre zarfında Nur Hamza, dergâhın idarî işleriyle ilgilenmiştir. Şeyh İbrâhim vefat ettikten sonra da dergâh postnişinliği ve irşad vazifesi, Nur Hamza tarafından devam ettirilmiştir.³⁵

1.1.6. Tasavvufî Hayatı

Sultan Memdûh, 1220/1805-06 yılında yoğun bir cezbe³⁶ hâline girmiştir. Üç yıl boyunca hararetle bir cezbe süreci yaşamıştır. Bu süre zarfında kırk bin beyti aşan kasideler nazmetmiştir. Üç yılın sonunda bu hararet hâli, yerini şiddetli bir bürûdet hâline bırakmıştır. Bir çeşit cezbe hâli olan bu süreç üç yıl devam etmiştir. O, bu hâl içerisinde iken sürekli zikir, evrâd ve ibadetle vakit geçirmiştir. 1226/1811-12 yılında tekrar eski hâline dönmüştür. Altı yıllık bu süreç sonunda esmâ ve sıfatların tecellî yollarını kat etmiştir. Yaşadığı bu hâller esnasında zikrettiği kasideler arasında kendisinin Allah katındaki rütbesini ifade ettiği beyitler de yer almaktadır.³⁷

Sultan Memdûh bu altı yılın devamında on beş yıl süren ve “halvetü'l-kurb” diye isimlendirilen bir halvette³⁸ kalmıştır. Bu halvet sürecinde sadece bayramlarda ziyaretine gelen misafirlerle görüşmüştür. Bayram namazlarını kendisi kıldırması ve hazır bulunan misafirlerle beraber bayram yemeğini yemiştir. 1240/1824-25 yılından sonra ise kendisinin “halvetü'l-hak” diye isimlendirdiği bir süreç yaşamaya devam etmiştir.³⁹

³⁵ Sancar, 257.

³⁶ Cezbe, kelime olarak celbetme, çekme anlamına gelmektedir. Tasavvufta Allah'a koşmak, ilâhî inayetin gereği olarak Cenab-ı Hakk'ın, kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendine çekmesi ve yaklaştırması anlamında kullanılmaktadır. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü (TTS)*, Kabalcı Yayıncılık, (2. Baskı), İstanbul 2012, 89.

³⁷ Hâlidî, 37-39.

³⁸ Halvet, yalnız kalıp تنها bir köşeye çekilmek anlamına gelmektedir. Kulun, kendini bütün varlığıyla Allah'a verip O'ndan gayri her şeyden uzaklaşmasıdır. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, (6. Baskı), Ankara 2014, 192-193. Tasavvuf literatüründe “halvetü'l-kurb” diye bir kavrama rastlanmamıştır. Ancak halvetin kulu Allah'a yaklaştırdığı ifade edilmiştir. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, (7. Baskı), İstanbul 2004, 142. Muhtemelen bu anlamdan hareketle Sultan Memdûh'un kaldığı bu halvet, halvetü'l-kurb diye isimlendirilmiştir.

³⁹ Hâlidî, 119-120.

1.1.7. Tarikatı

Sultan Memdûh'un mensup olduğu tarikat, dedesi İsmâil Fakîrullah'a dayandırılan "Üveysiyye- Fakîriyye"dir.⁴⁰ O, bu tarikatın terbiyesiyle yetişmiş ve dedesinin yolunu takip etmiştir. Amcası Şeyh Mustafa el-Fânî'nin vefatından sonra tarikat postuna geçmiştir. Bu tarikatın âdâp ve erkânıyla çok sayıda kişiyi irşad etmiştir. Üveysiyye- Fakîriyye'de genel olarak Kelime-i Tevhid ve Lafza-i Celâli anmak esastır.⁴¹

Fakîriyye tarikatının âdâbı arasında şunlar zikredilmiştir: Helal rızık, az yeme-içme, az uyuma, az konuşma, uzlet-i enâm (halktan uzak, Hakk'a yakın olma), fikr-i tam (sâlikin, her ân kâinata cereyan eden her türlü olayı ibretle seyredip tefekkür etmekle meşgul olması) ve zikr-i müdâm (devamlı zikir hâlinde olma).⁴²

Sultan Memdûh'un Ulu Cami yakınlarındaki dergâhı zamanla ziyaretçilere dar gelmeye başlamıştır. Öyle ki artık ziyaretçiler konaklamak için çadırlar kurmak zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine Tillo'nun ileri gelenleri bu duruma bir çözüm bulmak için Sultan Memdûh'a gelmişlerdir. O da daha önce hocası İbrâhim Hakkı'nın işaret ettiği Re'su'l-Kuvâ tepesine büyük bir dergâh inşa ettirmenin vaktinin geldiğini söylemiştir. Böylece dergâhın inşaat çalışmaları başlamıştır. Bu dergâhın yapımında çalışmak için etraftan birçok müridi Tillo'ya akın etmiştir. Dergâhın girişinde Sultan Memdûh için bir halvethâne yapılmıştır. Sultan Memdûh, halvet hayatını bu odada geçirmiştir.⁴³

İsmâil Fakîrullah hakkında yapılan bazı çalışmalarda onun Üveysî oluşunun yanı sıra Nakşibendî veyahut Kâdirî- Nakşibendî olabileceği de belirtilmiştir. Bursalı Mehmed Tâhir, İsmâil Fakîrullah'ı "meşâyih-i Kâdiriyye ve Nakşiyeden ârif-i billâh" bir zât olarak nitelendirmiştir.⁴⁴ Günümüzde yapılan çalışmalarda muhtemelen Bursalı Mehmed Tâhir'in bu ifadesinden yola çıkılarak İsmâil Fakîrullah'ın Kâdirî- Nakşî olduğu belirtilmektedir. Ancak Bursalı Mehmed Tâhir'in kendisi de İbrâhim Hakkı'nın

⁴⁰ Sancar, 188.

⁴¹ Arslan, 162.

⁴² Sancar, 55-58.

⁴³ Hâlidî, 44-46.

⁴⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, (Haz.: M. A. Yekta Saraç), Türkiye Bilimler Akademisi, (1. Baskı), Ankara 2016, I/31.

yazdığı *Tezkiretü'l-ahbâb*'ı referans göstererek İsmâil Fakîrullah'ın aslında Üveysî olduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Bursalı'nın kullanmış olduğu ilk ifadenin kaynağı bilinmemektedir. Ayrıca bazı araştırmacılar Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Mârifetnâme*'sinde Nakşibendiliğe özel bir bölüm ayırmış olmasından hareketle İsmâil Fakîrullah'ın Nakşibendî olma ihtimalinin kuvvetli olduğunu dahi ifade edebilmişlerdir.⁴⁶ Aynı durumu başka bazı araştırmacılar İbrâhim Hakkı'nın Nakşî oluşunun güçlü bir delili olarak göstermişlerdir.⁴⁷ Ancak gerek İsmâil Fakîrullah gerek İbrâhim Hakkı'nın biyografilerini anlatan birincil kaynaklarda böyle bir ihtimali kuvvetlendirecek herhangi bir ifade geçmemektedir. Her iki aileden gelen yazılı⁴⁸ ve sözlü bilgilere bakıldığında zaman da bu ihtimalin sıhhati pek mümkün görünmemektedir. Bu konu hakkında yapılacak olan özel bir çalışma, daha sağlıklı sonuçlar alınmasını sağlayacaktır.

1.1.8. Vefatı

Sultan Memdûh 20 Zilkade 1263/30 Ekim 1847 Pazartesi günü vefat etmiştir. Daha önce vefat etmiş olan oğlu Şeyh Abdurrahman için yapılan ve Sultan Memdûh adıyla anılmakta olan türbeye defnedilmiştir.⁴⁹ Türbe, Tillo'daki Re'su'l-Kuvâ adlı tepede yer almaktadır. Garip bir tevafuk olarak Sultan Memdûh'un h. 1174 yılındaki doğumu, h. 1220 yılındaki cezbe hâline kapılması ve h. 1263 yılındaki vefatı hep 20 Zilkade Pazartesi gününe denk gelmiştir.⁵⁰

⁴⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, I/33.

⁴⁶ Hayrani Altıntaş, "Fakîrullah", *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII/132.

⁴⁷ Mustafa Çağrı, "İbrâhim Hakkı Erzurûmî", *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI/307.

⁴⁸ Belkıs İbrahimhakkıoğlu, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hazretleriyle Aşk İle An Seyretmek*, (Söyleşi: Melek Paşalı), Sûfi Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2012, 62.

⁴⁹ Hâlidî, 129.

⁵⁰ Hâlidî, 130.

1.1.9. Hocaları

1.1.9.1. İbrâhim Hakkı

Erzurumlu İbrâhim Hakkı, 2 Muharrem 1115/ 18 Mayıs 1703 yılında Erzurum'un Hasankale (Pasinler) ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası Derviş Osman Efendi (v. 1132/1720), annesi Seyyide Hanife Hanım'dır (v. 1120/1709). İlk tahsilini Erzurum'da babasının yanında yapmıştır. Sekiz yaşında iken babası Tillo'ya gidip İsmâil Fakîrullah'a mürid olmuştur. Bir yıl sonra İbrâhim Hakkı da Tillo'ya gitmiş ve babasının vefatına kadar dokuz yıl boyunca orada kalmıştır. Tillo'da iken din bilimlerinin yanı sıra fen bilimlerini de okumuştur. İsmâil Fakîrullah'a bağlanarak şeyhinden tasavvufî terbiye almıştır. Babası vefat edince Erzurum'a dönmüş ve kalan tahsilini burada tamamlamıştır. Daha sonra tekrar Tillo'ya gitmiş, şeyhinden icâzet almış ve şeyhinin vefatına kadar burada kalmıştır.⁵¹

İsmâil Fakîrullah'ın vefatından sonra Erzurum'a dönen İbrâhim Hakkı, Habip Efendi Camii'nde imamlık yapmıştır. Bu görevi esnasında tedris ve telif faaliyetlerinde bulunmuştur. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde araştırmalar yapmak üzere İstanbul'a gitmiş, Sultan I. Mahmud'un iltifatlarına mazhar olmuştur. İsmâil Fakîrullah'ın çocuklarının ısrarı üzerine 1177/1763 yılında tekrar Tillo'ya dönmüş ve kalan ömrünü burada geçirmiştir. Beş evlilik yapan İbrâhim Hakkı, 1194/1780 yılında Tillo'da vefat etmiş ve şeyhi İsmâil Fakîrullah'ın türbesine defnedilmiştir.⁵²

İbrâhim Hakkı, *el-Mecmûatü'l-insâniyye* adlı eserinde beş ana eser yazdığını ifade etmiştir. Daha sonra da bu eserlerden bazı seçkileri on ayrı risâle olarak telif etmiştir. Çoğu Türkçe bir kısmı da Arapça ve Farsça olan eserlerinin sayısını otuz dokuz kadar çıkartanlar da olmuştur.⁵³ İbrâhim Hakkı'nın ana eserleri olarak ifade ettiği telifleri şunlardır: *Mârifetnâme*, *Dîvân*, *el-Mecmûatü'l-irfâniyye*, *el-Mecmûatü'l-insâniyye* ve *Mecmûatü'l-meânî*.⁵⁴

⁵¹ Erzurûmî, *Tezkiretü'l-ahbâb*, 11; Erzurûmî, *Mârifetnâme*, 17.

⁵² Erzurûmî, *Tezkiretü'l-ahbâb*, 12.

⁵³ Bursalı Mehmed Tâhir, I/32-33.

⁵⁴ Erzurûmî, *Tezkiretü'l-ahbâb*, 12-13.

1.1.9.2. Şeyh Mustafa el-Fânî

Sultan Memdûh'un amcası ve kayınpederi olan Şeyh Mustafa el-Fânî, 1135/1723 yılında Tillo'da dünyaya gelmiştir. Medrese tahsilini hem babasından hem de ağabeyi Şeyh Hamza'dan almıştır. Küçüklüğünde dedesi İsmâil Fakîrullah'ın iltifatlarına mazhar olmuş, dedesi onun ileride büyük makamlara ereceğine işaret etmiştir. Beş altı yaşlarındayken dedesinin hizmetinde bulunmaya başlamıştır.

Şeyh Mustafa el-Fânî, babası Şeyh Abdülkâdir Sâni'nin vefatından sonra İbrâhim Hakkı'nın rüyasında İsmâil Fakîrullah'tan aldığı bir işaret üzerine dedesinin irşad postuna geçmiştir. Bu yolda dedesinin takipçisi olmuş, ilim ve irşad faaliyetlerine çok önem vermiştir. Bölge halkının ve civardaki beylerin sevgisini kazanmıştır. Sultan Memdûh'un manevî terbiyesini üstlenen Şeyh Mustafa el-Fânî, 1213/1798 yılında yetmiş beş yaşında vefat etmiştir. İsmâil Fakîrullah'ın türbesine defnedilmiştir.⁵⁵

1.1.10. İlmî ve Edebî Kişiliği

1.1.10.1. İlmî Kişiliği

Sultan Memdûh'un ailesi çok güçlü bir ilim geleneğine sahiptir. Bu geleneğin mazisi, Hz. Abdullah b. Abbas'a kadar dayanmaktadır. Nitekim Hz. Abdullah b. Abbas, Hz. Peygamber'in "*Allah'im! Ona ilim ve hikmeti öğret!*" duasına mazhar olmuştur. Bu duanın bereketi sadece ona değil, soyundan gelenlere de yansımıştır. Sultan Memdûh'un dedelerinden bazıları fıkıh ve hadis alanlarında bazıları da tefsir ve kıraatte dönemlerinin önemli âlimleri arasında yer almıştır. Mevlânâ Molla Ali, Cezire bölgesi âlimlerinin reisi olarak kabul edilmiştir. Ailenin ilim sahasındaki yetkinliği zaten bir ilim merkezi olan Tillo'da da devam etmiştir.⁵⁶ Mevlânâ Molla Ali ile başlayan Tillo'daki bu ailenin tedris faaliyetleri günümüzde de devam etmektedir.

Sultan Memdûh, ilim tahsilini Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın yanında tamamlamıştır. İbrâhim Hakkı, o dönemin en önemli âlimlerinden biri olarak kabul

⁵⁵ Sancar, 118-120.

⁵⁶ Sancar, 269-272.

edilmektedir. Sultan Memdûh da hocasının engin ilminden ziyadesiyle istifade etmiştir. Yukarıda da geçtiği üzere hocasından aldığı derslerle gramer ilimlerinin yanı sıra tefsir, hadis ve fıkıh gibi alanlarda temayüz etmiştir. İbrâhim Hakkı, mürşidi İsmâil Fakîrullah'a babası ve dedelerinden beş yüz cilt kitap miras kaldığını belirtmektedir.⁵⁷ Bu rakam o dönem için ciddi bir kaynaktır. İlme çok meraklı olan Sultan Memdûh'un da dedelerinden kalan bu kitaplardan istifade etmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Sultan Memdûh'un şiiirlerinde ilâhî aşk anlayışlarıyla öne çıkan bazı sûfilerin sözlerine benzer ifadeler görülmektedir. Bu durum onun sûfilerin yazdıkları eserlere âşina olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca İbrâhim Hakkı'nın *el-Mecmûatü'l-insâniyye* adlı eseri Hakîm Senâî, Ferîdüddîn Attâr, Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Sa'dî ve Hâfız-ı Şîrâzî gibi büyük sûfilerin manzumelerini içermektedir.⁵⁸ Sultan Memdûh'un bu anlamda da hocasından istifade etmiş olması muhtemeldir. Nitekim manzumelerinde yer alan benzerlikler de bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

1.1.10.2. Edebî Kişiliği

Sultan Memdûh'un çalışmamıza konu olan *Dîvânü'l-Münîbî* başta olmak üzere bütün eserlerinin manzum olması, onun edebî kişiliğini tespit etmemizi gerekli kılmaktadır. Sultan Memdûh, ifade biçimi olarak şiiiri tercih etmiştir. Ancak Sultan Memdûh'un şiiir anlayışı incelenirken şu husus göz ardı edilmemelidir. O, şiiirlerini yazarken herhangi bir edebiyat kaygısı gütmemiş, sanat yapmış olmak için şiiir yazmamıştır. Bilakis şiiirlerini ilâhî aşk ve cezbe sonucu terennüm etmiştir. Eserlerinin telifi esnasında tam bir vecd⁵⁹ ve sekr⁶⁰ hâlinde olduğu sözlerine açıkça yansımaktadır.⁶¹ Dolayısıyla onun şiiirleri, tasavvufî tecrübenin dizelere dökülmesi olarak değerlendirilmelidir. Sultan Memdûh, şiiirlerini ilâhî aşktan aldığı ilhamla yazmış

⁵⁷ Erzurûmî, *Tezkiretü'l-ahbâb*, 54.

⁵⁸ Erzurûmî, *Tezkiretü'l-ahbâb*, 13.

⁵⁹ Vecd, kelime olarak bulma anlamına gelmektedir. Tasavvufta sâlikin zorlaması ve istemesi olmadan kalbe gelen hâle denmektedir. Hakkın sırrına muttali olduğu zaman ruhun ulaştığı huşûa da vecd denmektedir. Cebecioğlu, 520.

⁶⁰ Sekr, sarhoşluk ve mest olma anlamına gelmektedir. Tasavvufta kulun kuvvetli bir tecellî ile kendinden geçip rûhî bir haz ve zevke ermesine sekr denmektedir. Cebecioğlu, *TTS*, 310.

⁶¹ Sultan Memdûh'un şiiirleri ve şairliği hakkında geniş bilgi için bk: Abdulmecit İslamoğlu, "Sultan Memdûh'un Mahzenü'l-esrârî'ndan Hareketle Şiiirleri ve Şairliği Üzerine Değerlendirmeler", *OMÜİF Dergisi*, Sayı: 32, Samsun 2012, ss. 129-165.

olduğunu açıkça belirtmektedir:

Münib âşıktır ve Allah aşkında güvenilirdir;

*Sayesinde buldum ifade gücü olan her nazmı.*⁶²

Sultan Veled (v. 712/1312), *İbtidâ-nâme*'sinde sûfî şairler ile sûfî olmayan şairler arasında karşılaştırmalar yapmaktadır. Bu konuda Sultan Veled'in kullanmış olduğu şu ifadeler, Sultan Memdûh'un şiirlerini anlamamızda bize yardımcı olacaktır:

“Erenlerin şiiri tamamıyla tefsirdir, Kur’ân’ın sırlarıdır. Çünkü onlar, kendi varlıklarından yok olmuşlardır. Hak’ladır varlıkları; onların işleri, güçleri ve duruşları Hak’tandır... Onların şiirleri, şairlerin düşünceyle, hayallerle örüp söyledikleri, mübalağalarla yalan-dolan laflardan uydurdukları şiirlere benzemez. Şairlerin niyetleri üstünlüklerini göstermek, kendilerini belirtmek içindir... Erenlerin şiirleri ise hırsı terk etmekten, nefsi yok etmekten meydana gelmiştir. Öbür şairler, onların şiirlerini de kendi şiirleri gibi sanırlar. O çeşit şair bilmez ki, onların işleri de sözleri de Yaratıcıdandır, mahlûkun bir ilgisi yoktur o işlerle şiirlerde. Çünkü onların şiirleri kendilerini değil, Allah’ı gösterir... Şairin şiiri varlık sonucudur; âşığın şiiri ise hayretten, sarhoşluktan doğar. Onun şiirinden Hak kokusu gelir-durur, bununkindense şeytan vesveseleri doğar. Âşığın şiiri... ruhun huzurudur, imanın nurudur. Şiirleri böyle olanların sözleri, halkı küfürden din yoluna çeker. Hatta ondan da öte, herkesi Allah’a ulaştırır. Bunun sırrını bil de bir soluk kendine al.”⁶³

Büyük bir Hak âşığı olan Sultan Memdûh da diğer sûfî şairler gibi şiirlerini işte bu gayelerle yazmıştır. Onun şiir yazma gayesi üstünlüğünü izhar etmek değil, aksine nefsinin yok etmektir. O, Sultan Veled'in de ifade ettiği gibi şiirleriyle halkı irşad edip onları Allah’a ulaştırma amacını taşımaktadır. Nitekim ilk dönemlerden itibaren sûfiler, şiiri bir irşad aracı olarak kullanmışlardır. Çünkü şiirle yapılan irşad daha fazla tesir etme gücüne sahiptir.⁶⁴ Nitekim Sultan Memdûh da bir beyitte şöyle söylemiştir:

Ey âşık, hikmetlerle nasihatte bulun halka,

*Ki anlasınlar mânayı, sonra yaz kalemle onları.*⁶⁵

Abdulmecit İslamoğlu, *Mahzenü'l-esrâr*'dan hareketle Sultan Memdûh'un şiirleri

⁶² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münibî*, II/26.

⁶³ Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, (Çev.: Abdülbâki Gölpınarlı), Güven Matbaası, Ankara 1976, 65-66.

⁶⁴ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 328.

⁶⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münibî*, II/26.

ve şairliği üzerine bir değerlendirme çalışması yapmıştır. O, bu çalışmasında Sultan'ın şiir yazma gayesini birkaç başlık altında örneklerle temellendirmek suretiyle ele almıştır. Ona göre bir mürşid olan Sultan'ın öncelikli amacı sözleriyle insanlara doğru yolu göstermektir. Sultan Memdûh'un bu gayeyle eserlerinde insanlara nasihat etmekte olduğu görülmektedir. Ayrıca şiirin merkezinde yer alıp kendisinden bahsedilmeye en lâyık kişi sevgilidir. Dolayısıyla sevgiliyi anlatmak âşığın sözleriyle yapabileceği en güzel vazifedir. Sultan'ın da asıl gayelerinden biri, şiirleriyle Yüce Sevgiliyi övmektir. Yine âşığın mâşuğundan ayrı olması yaşayabileceği en acı durumdur. Ancak bu acının arz edilebileceği makam sadece sevgilinin makamıdır. İşte Memdûh'un yazdığı şiirlerin bir kısmı da bu amacı gütmektedir. Bir de okumak ve yazmak O'nun emri olduğu için şiir yazılmalıdır. Sultan Memdûh da O'nun emrine itaat etmek ve rızasını kazanmak için şiirlerini yazmıştır.⁶⁶ Sultan Memdûh'un, *Dîvânü'l-Münîbi*'deki şiirleri de yukarıdaki gayelerle yazdığı görülmektedir.

1.2. ESERLERİ

Sultan Memdûh'un eserleri manzum olarak yazılmıştır. Bütün eserlerinin yer aldığı *Mecmûatü'r-resâil*'in el yazma nüshası Tillo'da Şeyh Bedrettin Aydın Hocaefendi'nin şahsî kütüphanesinde bulunmaktadır. 589 varaktan (1178 sayfa) oluşan bu nüsha, Yusuf adında bir müstensih tarafından 6 Zilkâde 1280/13 Nisan 1864 tarihinde tamamlanmıştır.⁶⁷ Sultan Memdûh'un bu eserleri 2008 yılında Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan başkanlığındaki bir heyet tarafından Türkçeye çevrilmeye başlanmıştır. İlk olarak *Mahzenü'l-esrâr*'ın birinci cildi 2009 yılında yayımlanmıştır. Şu âna kadar beş cildi yayımlanmış olan külliyyatın kalan kısmının çeviri çalışmaları devam etmektedir.

1.2.1. *Mahzenü'l-esrâr*

Sultan Memdûh külliyyatının ilk eseri *Mahzenü'l-esrâr*'dır. Bu eser, külliyyatın el yazma nüshasının 1-364. sayfalarını oluşturmaktadır. Eserin nazmı 15 Şaban 1222/13

⁶⁶ İslamoğlu, 137-139.

⁶⁷ Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-esrâr*, I/21.

Ekim 1807 tarihinde sona ermiştir. Eserde Arapça, Farsça ve az da olsa Türkçe manzumeler yer almaktadır. Büyük bir kısmı gazellerden oluşan eserde kasidelerin yanı sıra murabba, muhammes, müseddes ve rubâîler de bulunmaktadır.

Mahzenü'l-esrâr'da yer alan manzumelerde genel olarak ilâhî aşk işlenmiştir. Ayrıca eserde Sultan Memdûh'un münâcâtları, müritlerine nasihatleri ve onların nefis, şeytan ve şehvetin hilelerine karşı uyanık olmalarına dair tavsiyeleri yer almaktadır.⁶⁸ *Mahzenü'l-esrâr*'ın çeviri çalışmaları tamamlanmış olup Siirt Valiliği tarafından orijinal metniyle birlikte üç cilt hâlinde yayımlanmıştır.

1.2.2. *Dîvânü'l-Münîbî*

Dîvânü'l-Münîbî, çalışmamıza konu olan eserdir. Bu eser, külliyyatın yazma nüshasının 366-591. sayfaları arasında yer almaktadır. Bu *Dîvân*'ı Sultan Memdûh isimlendirmiştir. *Dîvân*'ın telif tarihi olarak iki farklı tarih verilmiştir. Bu tarihlerden ilki olan Cemâziyelevvel 1221/Temmuz 1806 tarihi *Dîvân*'ın tamamlandığı, 22 Cemâziyelâhir 1222/ 27 Ağustos 1807 ise tashih edildiği tarih olarak anlaşılmaktadır.⁶⁹

Dîvânü'l-Münîbî, Arapça yazılmış olan 536 manzumeden müteşekkildir. Bunlardan 366 tane gazel *Dîvân*'ın birinci cildini oluşturmaktadır. İkinci ciltte ise yüzden fazla kıt'a ve rubâî ile çeşitli konulara dair kasideler yer almaktadır. Rubâîlerde genellikle tasavvufî seyr u sülûk esnasında dikkat edilmesi gereken hususlara ve nefse aldanmama, dünyaya dalıp ahireti unutmama, zikirden gafil olmama gibi konularda nasihatlere yer verilmiştir. Kasidelerde ise nefis terbiyesi, kalp tasfiye ve tezkiyesi, Cenâb-ı Hakk'a hamd ve şükür, zikir ve tefekkür, ilâhî aşk, edep ve ahlâk, Recep ve Ramazan aylarına methiye, Tillo'nun yeri ve güzelliği gibi çeşitli konular ele alınmıştır.⁷⁰ *Dîvânü'l-Münîbî*, adı geçen heyet tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 2013 yılında Siirt Valiliği tarafından orijinal metniyle birlikte iki cilt olarak yayımlanmıştır.

⁶⁸ Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-esrâr*, I/13-15.

⁶⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî I-II*, (Çev.: Ahmet Turan Arslan, Mehmet Akkuş, vd.), Siirt Valiliği, Siirt 2013, I/6-7.

⁷⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/8-9.

1.2.3. *Miftâhu'l-kulûbi li'l-esrâr*

Sultan Memdûh'un isimlendirdiği bu eserin tamamı manzum olup içindeki şiirlerin çoğu Arapçadır. Eserde Farsça birkaç gazel de vardır. Sultan Memdûh, bu eserinde “Mahmûdu'l-Memdûh” mahlasını kullanmıştır. Eser, külliyyatın yazma nüshasının 593-715. sayfalarını oluşturmaktadır. Bu eserde çoğu kasîde olmak üzere müselles, murabba, muhammes, mesnevî, kıt'a ve rubâilerden oluşan toplam 191 manzume yer almaktadır. Eserin telif tarihi, eserin adını oluşturan harflerin ebcet değerlerinin toplamı olan 1222/1807 yılıdır.⁷¹ Adından da anlaşılacağı üzere Sultan Memdûh, bu eserin hakikî mahbûb olan Cenâb-ı Hakk'ın vasıf ve beyanı hususunda kalplerin anahtarı olduğunu belirtmektedir.⁷² Eserin çeviri çalışmaları devam etmektedir.

1.2.4. *ed-Dürretü'l-müsmine*

Bu eser, külliyyatın 717-1017. sayfaları arasında yer almaktadır. Eserde kasîde, gazel, müselles, murabba, muhammes ve rubâilerden oluşan toplam 575 manzume yer almaktadır. Bu eserin dikkat çeken bir özelliği, gazellerin kafiyesi hangi harfte ise o gazellerin bütün beyitlerinin ilk harflerinin de aynı olmasıdır. Eserin telif tarihi belirtilmemiştir.⁷³

1.2.5. *Kasâid*

Eserin tamamı müstakil konulara dair manzumelerden oluşmaktadır. Külliyyatın 1018-1177. sayfaları arasında yer almaktadır. Eserde kasîde ve rubâi olarak toplam 413 manzume yer almaktadır. Eserin sonunda müstensih tarafından “*Temmet kasâidu Gavsillah es-Sultan*” denilmesinden bu kısmın adının *Kasâid* olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴

⁷¹ Sultan Memdûh, bu eserin telif tarihini şu sözlerin ebcet hesabıyla ifade etmiştir: “bimiftâhi'l-kulûbi li'l-esrâr.” Bu hesabın sağlaması şu şekildedir: Be (2) + mim (40) + fe (80) + te (400) + elif (1) + ha (8) + elif (1) + lâm (30) + kaf (100) + lâm (30) + vav (6) + be (2) + lâm (30) + lâm (30) + elif (1) + sin (60) + ra (200) + a elif (1) + a ra (200) = 1222.

⁷² Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-esrâr*, I/19.

⁷³ Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-esrâr*, I/20.

⁷⁴ Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-esrâr*, I/21.

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF GELENEĞİNDE AŞK ANLAYIŞI

2.1. AŞK KAVRAMI

2.1.1. Aşkın Tanımı

Aslı, Arapça “ışk” kelimesi olup “şiddetli ve aşırı sevgi, sevginin son mertebesi, bir kişinin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevdiğinden başkasını güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması ve sevdiğinin kusurlarını göremeyecek hâle gelmesi” gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁵ Sözlüklerde aşk kelimesinin anlamının aynı kökten olan ve sarmaşık anlamına gelen “aşeka” kelimesi ile ilgili olduğu belirtilmiştir. Nasıl ki sarmaşık kuşattığı ağacın suyunu emip onu soldurarak zayıflatmakta bazen de kurutmaktadır. Aşırı sevgi de seven kişinin sevgilisinden başkasıyla ilgisini kesmesine ve sararıp solmasına sebep olmaktadır.⁷⁶ Bu ilgiden dolayı bu duyguya aşk denilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de aşk kelimesi geçmemektedir. Onun yerine sevgiyi ifade etmek için muhabbet kavramı türevleri ile birlikte kullanılmıştır. Ancak Bakara Sûresi’ndeki bir âyette mü’minler hakkında kullanılan “*Allah’ı şiddetli/aşırı severler.*” anlamındaki “eşedd-i hubb”⁷⁷ ifadesi, İbnü’l-Arabî tarafından aşk olarak yorumlanmıştır.⁷⁸

⁷⁵ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Mu’cemu’s-sihâh*, Dâru’l-Mârifet, (4. Baskı), Beyrut 2012, 708; Mecduddîn Muhammed el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut 2011, 976; Fahreddîn Irâkî, “İstîlâhât-ı ehl-i tasavvuf” (Çev.: Nurettin Bayburtlugil) *MÛF Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 1985, 347; Abdürrezzâk Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü – Letâifu’l-a’lâm fi işârâti ehli’l-ilhâm*, (Çev.: Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004, 488; Uludağ, *TTS*, 48-49.

⁷⁶ Cemâluddîn Ebü’l-Fadl İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab I-XVII*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, (1. Baskı), Beyrut 2003, X/302; Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Litera Yayıncılık, (1. Baskı), İstanbul 2017, 43.

⁷⁷ Bakara: 2/165.

⁷⁸ Muhyiddîn İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtu’l-Mekkiyye I-VIII*, Dâr-u Sadr, Beyrut t.y., III/374.

2.1.2. Sûfilere Göre Aşkın Kısımları

Sûfiler aşkı mecazî ve hakikî olmak üzere iki kısma ayırırlar. Meczazî aşk, geçici olan bir sureti sevmektir. Beşerî aşk diye de isimlendirilen bu kısım, bir insanın başka bir insanı veya diğer yaratıkları sevmesidir. Bunun iki şekli vardır: Biri rûhânî ve aklî aşk ya da doğal aşktır. Bu aşk ruhun, en yüce hissiyatıyla ilâhî güzellikten varlıklara yansıyan güzellikleri sevmesi şeklinde bediî bir sevgidir. Bu anlayışla insanın insanı sevmesi afif ve mecazî aşk olmaktadır. İnsanı günaha sevk etmeyen beşerî aşka doğal aşk da denmektedir. Meczazî aşkın diğer kısmı ise sınır tanımayan ve insanı harama sevk eden behîmî/hayvanî aşktır. Meczazî aşka orta aşk ve köprü aşk da denmiştir. Çünkü bu aşk iffetli ve nezih olursa sahibinin ilâhî aşka yükselmesini sağlayabilecektir.⁷⁹ Meczazî aşk bir anlamda hakikî aşka bir hazırlıktır. Çünkü insan, aşkın derinliği ölçüsünde kendi hayvanî nefsinden, benlik hırsından ve menfaat kaygısından kurtulabilecektir.⁸⁰

Hakikî aşk ise Allah aşkıdır. Sûfiler tarafından hadîs-i kudî olarak kabul edilip sıklıkla kullanılan “*Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi diledim/sevdim, âlemi yarattım.*”⁸¹ anlamındaki rivayet, onlara göre ilâhî aşkın kaynağını oluşturmaktadır. Çünkü onlar Allah’ı bilip tanımanın ancak aşk ile mümkün olabileceğini düşünmektedirler. Onlara göre Allah’ı seven kişi O’nun yarattıklarını da sevecektir. Bu aşk güzele değil güzelliğedir. Herkesi ve her şeyi sevmektir. Allah’ın varlıklarda izhar ettiği sanatını, rahmetini ve kudretini ibretle seyretmektir.⁸²

Hakikî aşkın Allah’ın kulu sevmesi ve kulun Allah’ı sevmesi şeklinde iki türü vardır.⁸³ Hakikî aşk sadece insanlar hakkında düşünülmemelidir. Çünkü canlı ve cansız bütün mahlukât her ân ilâhî aşk ile çalkalanmaktadır. Ancak bu üstün aşkın şuuruna varabilenler, yalnızca Allah’ın âşik sıfatı ile nitelendirdiği ve vuslatına layık gördüğü insanlardır. Bu aşkın zevkine eren insan artık dünya sevgisini, hayatın sevinç ve kederlerini umursamayacaktır. Hatta bunun da ötesinde cennet sevdası ve cehennem

⁷⁹ Uludağ, *TTS*, 23.

⁸⁰ Ahmet Kabaklı, *Tasavvuf Tarikat Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2015, 26.

⁸¹ İbnü’l-Arabî’ye göre bu rivayet, nakil yönünden sabit olmamakla birlikte keşfen sahihtir. Bu rivayet hakkındaki tartışmalar için bk: Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis – Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler*, Ensar Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2012, 399- 405.

⁸² Cebecioğlu, 54-55.

⁸³ Uludağ, *TTS*, 153.

orkusundan da sıyrılacaktır. Çünkü hakikî sevgide seven, sevgiliden en ufak bir karşılık bile beklememelidir.⁸⁴

İbnü'l-Arabî'nin üçlü bir sevgi taksimi vardır. O, aşk kavramı yerine daha çok hubb terimini kullanmıştır. Ona göre sevginin ilâhî, rûhânî ve tabîî diye üç türü bulunmaktadır. İlâhî sevgi, Allah'ın bize olan sevgisidir. Bizim Allah'a duyduğumuz sevgi de bu kısma girmektedir. İlâhî sevgide Allah, bizi hem kendisi için hem de bizim için sevmektedir. O, bizi, O'nu tanıyalım diye yaratmıştır. Dolayısıyla bizi yaratmasının bir yönü kendi zâtını sevmesi ile ilgilidir. Allah'ın bizim için bize duyduğu sevgi ise bizi yaratmasının diğer yönüdür. O, kendisini tanıyalım ve O'ndan habersiz kalmayalım diye bize kendisini tanıtacak deliller göstermiştir. Dünya ve ahiret işlerimizi düzenlememiz için bize gerekenleri tanıtmıştır. Ayrıca haddimizi aşmamıza rağmen bize sürekli ihsanlarda bulunması ve bizi ebedî mutluluğa ulaştıracak yolları bildirmesi bize olan sevgisinin tezahürüdür.⁸⁵

Rûhânî sevgi, sevenin sevgilisini hem kendisi için hem de sevgilisi için sevmesidir. Bu sevgi sevenin sevgilisini razı etmeye çalıştığı sevgidir. Bu tür sevgiye sahip olan kişi tamamen sevgilisinin iradesine teslim olur. Rûhânî sevginin gayesi seven ile sevilenin ittihadıdır. Yani sevenin zâtıyla sevgilinin zâtının aynı olmasıdır. Tabîî sevgi ise sevenin bir varlığı sadece kendi nefsi için sevmesidir. Burada seven sevdiğinde kendi nefsi için bir mutluluk ve zevk bulmuştur. Dolayısıyla sevgisi sevgili için değil, tamamen kendi arzuları içindir. Hayvanların ve çoğu insanın sevgisi bu sevgi türündendir.⁸⁶ İbnü'l-Arabî, sevginin bu üç türü arasında şöyle bir benzetme kurar: İlâhî sevgiye sahip olan kişi cisimsiz bir ruhtur. Tabîî sevgiye sahip olan kişi ruhsuz bir cisimdir. Rûhânî sevgiyi taşıyan kişi ise hem cismi hem ruhu olan bir varlıktır.⁸⁷

İbnü'l-Arabî, sevgi makamının dört derecesinin olduğunu söyler. Bunlar; “hevâ, hubb, aşk ve vüdd”dür. Hevâ; aşkın kalbe inmesi veya düşmesidir. Bu düşünüş, sevginin gayb âleminden şehâdet âlemine inmesidir. Hevânın kalbe düşmesinin birden çok sebebi vardır. Bu sebepler bazen bir bakış, bazen bir duyüş veya bir ihsan

⁸⁴ Kabaklı, 27.

⁸⁵ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, III/ 380-381.

⁸⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, III/ 380-387.

⁸⁷ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, III/ 401.

olabilmektedir. Hevâ, insanda var olan herhangi bir veya birçok varlığa kavuşma sevgisidir. İnsan, fitratı gereği sevgisini Allah'ın yolu dışındaki yollara da bağlayabilmektedir. Ancak Allah, insanın sevgisini tek hakikat olan kendi yoluna bağlamasını istemiştir. İnsan, hevâsını Allah'ın emirlerine uygun olmayan yönlere çevirmemelidir. Âyette geçen “*Ve sakın hevâya uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır.*”⁸⁸ uyarısı bu anlamdadır.⁸⁹

Hubb; kişinin, kalbinde var olan hevâsını diğer yollardan arındırıp sadece Allah'ın yoluna bağlamasıdır. Kul bu arınmayı gerçekleştirip sevgisinde Allah'a ortak koşmadığı zaman hevâ, hubba dönüşecektir. Bu sevgiye saflığından dolayı “hubb” (sevgi) adı verilmiştir. Nitekim içindeki pislikler dibe çöküp saflaşsın diye bulanık suyun konulduğu kaba “el-hubb” denmektedir.

Aşk; sevginin aşırılığı veya aşırı sevgidir. Hubb sevgisi, insanı bütünüyle kuşattığı zaman aşka dönüşmektedir. Bu sevgi, vücudun bütün âzalarına, duyarına ve ruha işlemektedir. Damarlardaki kan gibi vücudun her yerinde dolaşmakta, insanın eti olmaktadır. Bedenin ve ruhun bütün parçalarını etkileyerek insanın varlığıyla özdeşleşmektedir. Artık insanda ondan başka bir şeye yer kalmamaktadır. Sevgi bu dereceye ulaştığında insan her neyi görse ve duysa sevgiliyi görmüş ve duymuş olacaktır. İşte bu sevgi “aşk” diye adlandırılmaktadır.

Vüdd; hevânın, hubbun veya aşkın kararlı ve devamlı olmasıdır. Âşık, bu üç durumdan birine girmiştir. Her üç durumda da sevgi vüdd vasfını taşıyorsa sebat söz konusudur. Bu vasfı taşıyan âşık karardır ve hiçbir şey ondaki bu hâli değiştiremez. Hoşa giden veya gitmeyen durumlarda da vüddün etkisi aynı sürekliliktedir.⁹⁰

Yakın anlamlı kelimelerden hareketle aşk ve muhabbetin başka derecelerinden de bahsedilmiştir. Bu dereceler şu şekildedir:

Meveddet: Sevgi sebebi ile kalbin özlem ve feryat içinde bulunma hâlidir.

Hevâ: Devamlı surette insana gözyaşı döktüren ve onu mücâhedeye sevk eden

⁸⁸ Sâd: 38/26.

⁸⁹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, IV/389.

⁹⁰ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, IV/389-390.

sevgiye denmektedir.

Hillet: Vücudun bütün âzalarını dost sevgisi ile doldurmak suretiyle başkasına yer bırakmamaktır.

Mahabbet: Kötü huyları terk edip yerlerine iyi huyları yerleştirerek sevgiliye yaklaşımdır.

Şagaf: Aşkın hararetinden kalbin parçalanması fakat rububiyetin bir sırrı olduğu için sevgiyi açığa çıkarmasın diye gözyaşlarının gizli tutulmasına denmektedir.

Hüyam: Şiddetli aşk ve aşk deliliği anlamında kullanılmakta ve sevgiliye köle olma derecesindeki sevgiye denmektedir.

Vâleh: Gönül aynasını dostun güzelliği karşısında tutmak ve güzellik şarabı ile mest olmaktır.⁹¹

2.1.3. İlk Dönem Sûfilerinin Aşk Anlayışları

Tasavvufun erken dönemlerinde sevgi genellikle hubb, muhabbet, meveddet kelimeleri ve bunların türevleriyle ifade edilmiştir. Allah sevgisinden ziyade Allah korkusuna önem veren ilk dönem zâhitleri aşk kavramını pek kullanmamışlardır. İlk defa h. II. yüzyılda Allah ile kul arasındaki sevgiyi anlatmak üzere aşk kelimesinin kullanılmaya başlandığını gösteren rivayetler vardır. Rivayete göre Hasan-ı Basrî (v. 110/728), Allah'ın, “*Kulum bana, ben de ona âşık olurum.*” diye buyurduğunu belirtmiştir. Serrâc'ın naklettiği rivayete göre Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (v. 295/908) “*Ben Allah'a âşığım, O da bana âşıktır.*” demiştir.⁹² Bu sözünden dolayı onun kâfir olduğuna hükmedilmiştir. Hatta bu yüzden memleketinden kovulduğu ve daha sonra idama mahkûm edildiği ancak son anda asılmaktan kurtulduğu belirtilmiştir. Bu tür rivayetlerden anlaşıldığı üzere ilk dönem âlim ve sûfilerinin çoğunluğu Allah sevgisini ifade etmek üzere Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde geçen hubb kavramını kullanmayı tercih etmişler ve bu anlamda aşk kelimesinin kullanılmasına pek sıcak bakmamışlardır.

⁹¹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2018, 130-131.

⁹² Ebü Nasr Abdullah b. Ali es-Serrâc, *el-Lüma' fi târihi't-tasavvufi'l-İslâmî*, (Thk.: Kamil Mustafa el-Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (2. Baskı), Beyrut 2007, 347.

Râbia el-Adeviyye (v. 185/801 [?]), Bâyezîd-i Bistâmî (v. 234/848 [?]), Cüneyd-i Bağdâdî (v. 297/909) ve Hallâc-ı Mansûr (v. 310/922) gibi sevgi konusuna önem veren ilk sûfiler genelde aşk, âşık ve mâşuk yerine hubb, muhabbet, habîb ve mahbûb kavramlarını kullanmayı tercih etmişlerdir. Şer'î hükümlere titizlikle bağlı olan İbn Hafif de (v. 371/982) Allah sevgisinin aşk kavramıyla ifade edilmesine uzun süre karşı çıkmıştır. Ancak Cüneyd-i Bağdâdî'ye nispet edilen aşkın mahiyetine dair bir risâleyi okuduktan sonra görüşünü değiştirmiştir. Hatta onun bu konuda bir risâle yazmış olduğu da rivayet edilmiştir.⁹³

Hâris b. Esed el-Muhâsibî (v. 243/857), Hakîm et-Tirmizî (v. 320/932), Ebû Nasr es-Serrâc (v. 378/988), Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî (v. 380/990), Ebû Tâlib el-Mekkî (v. 386/996), Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (v. 412/1021), Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430/1038), Abdülkerîm el-Kuşeyrî (v. 465/1072), Hücûvîrî (v. 465/1072 [?]), Hâce Abdullah el-Herevî (v. 481/1089), Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (v. 505/1111) gibi sûfî müellifler, tasavvufa dair eserlerinde aşk kavramını ya hiç kullanmamışlar ya da bu kavrama nadiren yer vermişlerdir. Adı geçen bu sûfî müellifler, Allah sevgisi konusunu aşk kavramı yerine genellikle hubb ve muhabbet terimleriyle anlatmayı tercih etmişlerdir.⁹⁴

Kuşeyrî'nin hocası Ebû Ali ed-Dekkâk (v. 405/1015), Allah ile kul arasındaki sevgiyi ifade etmek için aşk kavramının kullanılmasına karşı çıkmıştır. Buna gerekçe olarak aşkın aşırılık anlamı taşıdığını dolayısıyla Allah'a nispet edilemeyeceğini göstermiştir. Kuşeyrî, *er-Risâle*'de hocasının bu konudaki şu açıklamalarını aktarmıştır:

“Aşk, aşırı sevgi yani sevgide ölçüyü aşma anlamına gelmektedir. Allah hakkında böyle bir aşırılık düşünülemez. Dolayısıyla O'nun kuluna olan sevgisine de aşk denilemez. Bütün yaratılmışların sevgisi tek bir kişide toplansa bile bu sevgi Allah'ın hak ettiği sevgi derecesine ulaşamaz. Bu yüzden herhangi bir kul için “Allah sevgisinde haddi aştı.” anlamında âşık oldu denilemez. Bu durumda Allah hakkında aşk vasfı etken veya edilgen olarak kullanılamaz.”⁹⁵

Hocasının bu görüşüne rağmen Kuşeyrî, sûfilerin Allah sevgisini aşk kavramıyla

⁹³ Süleyman Uludağ, “Aşk”, *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV/11.

⁹⁴ Uludağ, “Âşk”, 12.

⁹⁵ Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, (Thk.: Ahmed Hâşim es-Sülemî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (5. Baskı), Beyrut 2013, 351.

ifade etmelerine itiraz etmemiştir. Nitekim *er-Risâle* 'nin muhabbet konusunu ele aldığı bölümünü “*Âşıklar, söyledikleri sözlerden sorumlu tutulmazlar.*” cümlesini rivayet ederek bitirmiştir.⁹⁶

Hücvirî, aşk konusunda sûfiler arasında farklı görüşlerin bulunduğunu söylemektedir. Sûfilerden bazılarına göre kulun Hakk'a âşık olması caizdir. Çünkü bunlara göre aşk, bir zâtı sevgilisinden meneden bir sıfattır. Kul, Hak'tan men olunmuştur. Ama Hak, kuldan men olunamaz. Dolayısıyla kul, Hakk'a âşık olabilir ama Hakk'ın kula âşık olması mümkün değildir. Başka bazı sûfilere göre ise Hakk'ın kula âşık olması caiz olmadığı gibi kulun da Hakk'a âşık olması caiz değildir. Çünkü aşk, haddi aşmaktır. Cenâb-ı Hak mahdud olmadığı için kulun O'na aşkı düşünülemezdir.⁹⁷

Hücvirî, sonraki sûfilerin Allah'a duyulan sevginin muhabbet terimiyle ifade edilmesi gerektiğini söylediklerini belirtmektedir. Onlara göre muhabbet yerine aşk kavramını kullanmak mümkün değildir. Çünkü bu sûfilere göre muhabbet sıfat seviyesindedir. Dolayısıyla Allah hakkında mümkün olur. Aşk ise zât seviyesinde olduğu için Allah hakkında düşünülmesi mümkün olamamaktadır.⁹⁸

İmam Gazzâlî, *İhyâ'u-ulûmi'd-dîn*'in Allah sevgisi konusunu ele aldığı “Kitâbu'l-mahabbeti ve'ş-şevki ve'l-ünsi ve'r-rıza” başlıklı bölümünde aşk kelimesi yerine muhabbet kavramını kullanmayı tercih etmiştir.⁹⁹ Ancak o, *İhyâ'*'nin semâ konusunu işlediği bölümde Allah'ı sevip O'na âşık olan ve O'na kavuşmaya müştak olan kişinin semândan bahsederken aşk kelimesini kullanmıştır.¹⁰⁰

Gazzâlî, Allah hakkında aşkın nasıl mümkün olabileceği konusunu ele almıştır. Ona göre Allah'ı tanıyan şüphesiz O'nu sevecektir. Kişinin Allah hakkındaki mârifeti arttıkça Allah sevgisi de o ölçüde pekişecektir. Sevgi pekiştiği zaman aşk diye isimlendirilmektedir. Çünkü aşk, sevginin aşırı hâlidir. Bu yüzden Araplar, Hz.

⁹⁶ Kuşeyrî, 357.

⁹⁷ Ali b. Osmân Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi – Keşfü'l-mahcûb*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2018, 373.

⁹⁸ Hücvirî, 373.

⁹⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn I-V*, (Thk.: Seyyid İmran), Dâru'l-Hadis, Kahire 2004, IV/366-449.

¹⁰⁰ Gazzâlî, II/352-354.

Peygamber'in Hira mağarasında ibadete çekildiğini gördükleri zaman “*Muhammed, Rabbine âşık oldu*” demişlerdir.¹⁰¹

Fusûsü'l-hikem ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* başta olmak üzere birçok eserinde muhabbet konusuna sıklıkla değinen İbnü'l-Arabî, aşk kavramına özel ilgi göstermiştir. Bununla birlikte o, bu konuyu ele alırken aşk yerine daha çok hubb kelimesini türevleriyle birlikte kullanmayı tercih etmiştir.¹⁰²

İlk dönem sûfîlerinin bu konudaki genel kanaati, aşk kavramı yerine muhabbetin kullanılması olmuştur. Ancak bu dönemdeki bazı sûfîlerin çok yoğun sevgi hâlleri yaşadıklarına dair rivayetler yaygındır. Bu tür hâllerin, adı konmamış bir aşk olarak ifade edilmesi kanaatimizce mümkün görünmektedir. Bu sûfîlerin başında Râbia el-Adeviyye gelmektedir. Onun bazı münâcâtlarında söylediği sözlerin aşk hâline uyduğunu söylemek mümkündür. Buna örnek olarak şu sözleri verilebilir:

“Allah'im! Dünyalık olarak bana taksim ettiklerini düşmanlarına ver. Ahiret için de bana takdir ettiklerini dostlarına ver. Muhakkak ki sen bana yetersin. Onlara ihtiyacım yok.” “Allah'im! Eğer cehennem korkusu ile sana ibadet etmişsem cenneti bana haram kıl. Eğer zâtın için sana ibadet etmişsem cemâlini bana göster.” “Allah'im! Dünyadaki durumum, meşguliyetim ve beklentim senin zikrindir. Artık benim hakkımda dilediğini yap.”¹⁰³

Coşkulu aşk hâlleri yaşayan sûfîlerden biri olan Serî es-Sakatî (v. 251/865), yeğeni Cüneyd'e aşkın mahiyetinin ne olduğunu sormuştur. Cüneyd de “*Bazıları, aşk bir uyum hâlidir; bazıları, diğergamlıktır; kimileri de şudur budur, derler.*” diye cevap vermiştir. Bu cevabı alan Serî, kolunun derisini tutup asılmış fakat deri kemikten ayrılmamıştır. Bunun üzerine yeğenine “*Vallâhi bu deri kemiğe Allah aşkı ile yapışmış deseydim doğruyu söylemiş olurum.*” demiş ve bayılmıştır.¹⁰⁴ Serî'ye göre bir kimse benliğini sevdiğinde eritmediği sürece gerçek muhabbete erişmeyecektir.¹⁰⁵ Cüneyd'e muhabbetin ne olduğu sorulmuş, o da muhabbeti “*sevenin özelliklerinin/huylarının yok olup yerlerine sevilenin özelliklerinin geçmesi*” şeklinde tarif etmiştir.¹⁰⁶

¹⁰¹ Gazzâlî, II/353.

¹⁰² Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-hikem*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, Kahire 1946; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, III/371-418.

¹⁰³ Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, (Thk.: Âsım İbrâhim el-Keyyâlî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, 107.

¹⁰⁴ Attâr, 308-309.

¹⁰⁵ Uludağ, “Aşk”, 12.

¹⁰⁶ Serrâc, 55.

Kuşeyrî'nin rivayet ettiği menkıbeye göre “el-Muhibb” lakabıyla meşhur olan Semnûn b. Hamza (v. 298/911 [?]), bir defa muhabbet hakkında o kadar etkili konuşmuş ki orada uçmakta olan bir kuş bu konuşmanın cezbesine kapılıp Semnûn'a yaklaşarak önüne konmuş ve gagasını yere vura vura ölmüştür. Yine İbn Mesrûk'un dediğine göre bir gün Semnûn muhabbet hakkında konuşurken içinde bulunduğu mescidin bütün kandilleri kırılmıştır.¹⁰⁷

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (v. 283/896), “*Kim Allah'ı severse gerçek yaşamı elde eder. Seven için ise yaşamın tadı yoktur.*” demiştir. Kelâbâzî, Sehl'in bu sözünü aktarıp şöyle yorumlamıştır: “*Yani seven, sevgiliden gelen sevimli- sevimsiz her şeyden lezzet almaktadır. Bu şekilde yaşamı da güzel geçmektedir. Ama aynı zamanda sürekli sevgiliye kavuşmayı istediği için yaşamdan bir tat alamamakta, yaşamamış gibi olmaktadır.*”¹⁰⁸ Râbia'nın Allah'ı sevenler hakkında şöyle bir sözü vardır: “*Allah'ı seven kişinin hasreti ve inlemeleri bitmeyecektir. Ancak sevdiğine kavuşunca sükûnete erecektir.*” Ebû Abdullah el-Kureşî de gerçek muhabbeti, sevenin sevdiğinde tamamen yok olması olarak açıklamaktadır. Ona göre sevende kendisine ait bir şey kalmadığı zaman muhabbet gerçek olacaktır.¹⁰⁹ Sûfilerin sevgi için yaptıkları bu tanımlardan onların sevgiyi ne kadar yoğun bir duygu olarak ele aldıkları anlaşılmaktadır.

2.1.4. Aşk Kavramının Sûfiler Arasında Yaygınlaşması

Sûfilerin hâllerini ifade etme araçlarından biri tasavvufî şiirdir. Tabakat kitaplarında ilk dönem zâhid ve sûfilerinden bazılarının şiirleri rivayet edilmiştir. İlâhî aşk, Râbia el-Adeviyye'nin yaşadığı döneme kadar tasavvufî şiirin ana teması olmamıştır. Ancak Râbia'dan sonraki sûfiler bu kavramı kullanmaya başlamışlardır. Bunlar, aşkı bir makam veya hâl olarak kabul etmişlerdir. Bu dönemin sûfilerinden biri olan Yahyâ b. Muâz (v. 258/872), bazı araştırmacılar tarafından Allah sevgisini şiirde

¹⁰⁷ Kuşeyrî, 353.

¹⁰⁸ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, (Thk.: Ahmed Şemseddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (2. Baskı), Beyrut 2011, 128.

¹⁰⁹ Şihâbuddîn Ebû Hafs es-Sühreverdî, *Avârifü'l-mârif*, (Thk.: Muhammed Abdulaziz el-Hâlidî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (3. Baskı), Beyrut 2016, 296.

açıkça ifade eden ilk kişi olarak kabul edilmiştir.¹¹⁰

İlk dönem sûfileri zühdü kendileri için bir prensip olarak kabul etmişlerdi. Dolayısıyla onların sözleri ve şiirleri de Allah korkusu ve azabı gerektirecek günahlardan kaçınma üzerine kurulmuştu. Ancak bu anlayış üçüncü yüzyıldan itibaren korkudan sevgiye doğru yönelmiştir. Bu dönemden sonra sûfiler arasında cennete tamah etmek yerine Allah'ın zâtını sevip sıfatlarına âşık olmaya doğru bir meyil olmuştur. Böylece Allah, sadece kulluk edilen bir mâbûd değil, kendisine âşık olunan mahbûb bir mâbûd olarak görülmeye başlanmıştır.¹¹¹

Aşk kavramının dinî bir kavram olarak kullanılmasını uygun bulan sûfiler, bu görüşlerini bazı âyet ve hadislerle temellendirmişlerdir. Örneğin İbnü'l-Arabî'ye göre “*İman edenler Allah'ı daha şiddetle severler.*”¹¹² âyetindeki şiddetli sevgiden maksat aşktır.¹¹³ Yine başka bir âyette mü'minlerin, Allah'ı her şeyden daha çok sevmeleri gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁴ Hz. Peygamber “*Sizden biriniz beni; babasından, çocuğundan ve diğer bütün insanlardan daha fazla sevmedikçe iman etmiş olamaz.*”¹¹⁵ demiştir. Bazı sûfiler, bu anlamdaki âyet ve hadisleri referans alarak Allah'a ve Resulüne âşık olmanın caiz olduğunu hatta bunun da ötesinde gerekli olduğunu söylemişlerdir.

Tasavvuf geleneğinde aşk kavramını muhabbetten ayırıp ciddi bir şekilde inceleyen ilk sûfi, Ahmed el-Gazzâlî'dir (v. 520/1126). Bu sebepten dolayı o, ilâhî aşka özel ilgi gösteren sûfiler tarafından abisi Ebû Hâmid el-Gazzâlî'den daha üstün kabul edilmiştir. Çünkü İmam Gazzâlî'nin tasavvuf anlayışında ilim ve mârifet ağır basmaktadır. Oysa Ahmed el-Gazzâlî, tasavvuf düşüncesinde aşkı esas almıştır. Onun *Sevânihu'l-uşşâk*¹¹⁶ adlı Farsça eseri aşk konusunun özel olarak işlendiği ilk eserdir. Bu eserde aşkın nitelikleri, belirtileri, etkileri ve mertebeleri bölümler hâlinde ele alınmıştır.

¹¹⁰ Ebü'l-Vefâ el-Ğanîmî et-Taftazânî, *Medhalun ile't-tasavvufi'l-İslâmî*, Dâru's-Sikâfeti li'n-Neşri ve't-Tevzî, (3. Baskı), Kahire 1979, s. 212-213.

¹¹¹ Rifat Okudan, “Tasavvufî Şiirde Muhabbetullah ve Alvarlı Hâce Muhammed Lutfî Efe'nin Şiirlerinde İlâhî Aşkın Tezahürleri”, *Uluslararası Hâce Muhammed Lutfî (Alvarlı Efe) Sempozyumu: 25-26 Nisan 2013- Erzurum: Bildiriler*, (ss. 585-599), Erzurum 2013, 585.

¹¹² Bakara: 2/165.

¹¹³ İbnü'l-Arabî, *Fütûhat*, III/374.

¹¹⁴ Tevbe: 9/24.

¹¹⁵ Buhârî, İmân:15.

¹¹⁶ Eserin Türkçe çevirisi için bk: Ahmed el-Gazzâlî, *Âşıkların Hâlleri- Sevânihu'l-uşşâk*, (Çev.: Turan Koç, Mehmet Çetinkaya), Hece Yayınları, (3. Baskı), Ankara 2019.

Sevânih'in yaygınlaşmasından sonra aşk kavramı sûfiler tarafından daha çok benimsenmeye ve kullanılmaya başlanmıştır.¹¹⁷

Âlemin aşk sebebi ile yaratılmış olduğu görüşü, aşk konusunu ele alan sûfilerin hareket noktası olmuştur.¹¹⁸ Âşık sûfiler, aşk konusundaki görüşlerini bu düşünce çerçevesinde geliştirmişlerdir. Onlara göre âlem aşktan yaratıldığından dolayı âlemde var olan her zerrede aşkın izleri ve yansımaları görülebilmektedir. Tasavvuf felsefesindeki her şeyi kuşatan küllî sevgiye de bu noktadan hareketle varılmıştır. Bu anlayışa göre Allah Hz. Peygamber'e, Hz. Peygamber de Allah'a âşıktır. Sûfiler, aşka Hz. Peygamber'i rehber kabul ederek kendilerinin de Hakk'ın âşığı ve mâşuğu olduklarını belirtmişlerdir.¹¹⁹

İbnü'l-Arabî, sevgiyi dini ve kıblesi olarak kabul etmiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî de aşk dininden söz ederek aşktan başka bir din ve mezhebi tanımadığını söylemiştir. Ebû Saîd Ebü'l-Hayr (v. 440/1049) ve "Sultanü'l-âşıkîn" olarak bilinen İbnü'l-Fârız (v. 632/1235) gibi sûfiler de peygamberlerinin ve kiblelerinin aşk olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Türk sûfilerden Yûnus Emre ve Niyâzî-i Mısırî de bu anlayışı dile getirmişlerdir. Bu anlayış, onların inanç farkı gözetmeksizin yetmiş iki milleti birden kucaklamalarını, herkesi aşk dergâhına davet etmelerini sağlamıştır.¹²⁰

2.2. TASAVVUF EDEBİYATINDA AŞK

2.2.1. Tasavvufî Şiir

Sûfiler, kendi inanç ve düşüncelerini yaymak amacıyla yazdıkları manzumeleri, şiir kategorisinde değerlendirmemişlerdir. Onlara göre şiir, malayani konular içeren ve sanat kaygısıyla yazılan sözlerdir. Bu yüzden onlar çekinmeden manzumeler yazmışlardır. Çünkü onların yazma amaçları sanat yapmak değil, mesajlarını

¹¹⁷ Uludağ, "Aşk", 12.

¹¹⁸ Ebü'l-Alâ Afifi, *Tasavvuf – İslâm'da Manevî Hayat*, (Çev.: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İz Yayıncılık, (8. Baskı), İstanbul 2018, 180.

¹¹⁹ Ahmet Ögke, "Tasavvuf Terimleri: Aşk", *Tasavvuf El Kitabı*, (Ed.: Kadir Özköse), Grafiker Yayınları, (6. Baskı), Ankara 2018, 171.

¹²⁰ Uludağ, "Aşk", 13.

iletebilmektir. Bu nedenle tasavvufî şiirler, teknik açıdan değerlendirilmek yerine tematik ve terminolojik olarak ele alınmalıdır. Zaten tasavvufun her şeyin özü ve mânasıyla ilgilenen anlayışına uygun olan da budur.¹²¹

Tasavvuf düşüncesi Müslümanlar arasında yaygınlık kazandıktan sonra İslam medeniyetinin hâkim olduğu coğrafyadaki şiiri de kuvvetli bir şekilde etkilemiştir. Tasavvuf düşüncesi, insanı mutlak hakikat ile yüzleştiren ve kâinattaki umumî ahengin derin sırlarını ruhlara dinlettiren bir özelliğe sahiptir. Tasavvufun bu derunî yönü şairane hayaller ve şiir için son derece uygun bir zemin teşkil etmiştir. Ayrıca sûfilerin diğer şairlerden alıp tasavvufî anlamlarda kullandıkları mecazî ifadeler de şiir için geniş bir alan oluşturmuştur. Hatta din dışı şiir yazan ve sözlerinde tasavvufî anlamlar barındırmayan şairler bile bu mecazları kullanma ihtiyacı hissetmişlerdir.¹²² Nihayet şiir, günlük lisan ve üslûpla ifade edilemeyecek derecede ince olan tasavvufî hakikatleri, tasavvuf yolunun makam ve hâllerini ifade eden en uygun araç hâline gelmiştir.¹²³

Tasavvuf ve şiirin ilişkisi birbirlerinden faydalanma şeklinde olmuştur. Asırlarca süren tasavvuf ve şiir birlikteliği, tasavvufun şiir için ivme kaynağı olmasına vesile olmuştur. Aynı zamanda bu durum şiirin tasavvufî eğitim sürecinde bir formasyon aracı olarak kullanılmasını da sağlamıştır. Zamanla tasavvufun şiire nüfuzu o dereceye varmıştır ki âdeta birbirlerinin tabîi birer ifade vasıtası hâline gelmişlerdir.¹²⁴ Bu tesirde tasavvufun, düşüncenin sınırlarını devrine göre olabildiğince genişletmesi, korku yerine sevgiyi esas alması, medresenin kuralcı anlayışını benimsememesi, terminolojisi ile dili zenginleştirmesi, renkli ve cazibeli dünyası, tefekkür tarzının şairane tahayyüle elverişli olması, vahdet-i vücûd anlayışı ve güzellik ile aşk telakkisinin önemli rolü olmuştur.¹²⁵

Tasavvuf düşüncesi İslâm dininin derûnî yönünü esas alarak onu dışa yansıtmaya çalışan bir irfan mektebidir. Başka bir tabirle bu düşünce sisteminin bakış açısı içten

¹²¹ Ömür Ceylan, "Tasavvufî Edebiyat (Osmanlı Sahası)", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi I-IX*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2004, IV/169.

¹²² M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Haz.: Orhan Köprülü), Akçağ Yayınları, (8. Baskı), Ankara 2011, 150-154.

¹²³ Seyyid Hüseyin Nasr, "Sûfilikte Şiirden Hikâyeye", *Tasavvufî Makaleler*, (Çev.: Sadık Kılıç), İnsan Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2002, 195-196.

¹²⁴ Ömür Ceylan, *Böyle Buyurdu Sûfi – Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*, Kapı Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2015, 40.

¹²⁵ Ceylan, "Tasavvufî Edebiyat", IV/167-168; Köprülü, 153-154.

dışa doğrudur. Sûfiler şiiri de bu bakış açısıyla ele almışlardır. Onlar, şiirle sadece varlık düzleminde ortaya çıkmasından sonra ilgilenmemişlerdir. Aksine onların asıl ilgisi, şiirin daha şairin iç âlemine düşmemiş hâlden başlayıp ortaya çıkışına kadarki evreye olmuştur. Onlar, şiirin dile döküldükten sonraki aşamalarıyla ikincil derecede ilgilenmişlerdir. Aslında tasavvuf tek başına bir şiirdir de denebilir. Çünkü tasavvuf düşüncesi dine bir coşku, anlam ve ritim katarak âdeta onu şiirselleştirmiştir.¹²⁶

Sûfî şairler vâkıf oldukları derin mânaları söze aktarmak istemişlerdir. Ancak bu mânaları aktarmada günlük dil, dar imkânlarla sahip olduğu için yetersiz kalmıştır. Bu nedenle sûfiler, şiir dilinin geniş imkânlarından faydalanmak için ona yönelmişlerdir. Bunun en güzel örneklerinden biri Mevlânâ'da görülmektedir. Kendisinde oluşmaya başlayan ilâhî aşk cezbelere, onun konuşmalarını ve yazısını değiştirmeye başlamıştır. Bu aşamadan sonra o, artık daha şiirsel bir dünya görüşüne sahip olmuş ve ifade biçimi olarak da şiiri tercih etmiştir. Bu durumu Mevlânâ şöyle ifade etmiştir:

Aşkın gönlüme dolduğundan beri

Aşkından başka neyim varsa yandı

Aklı, dersi, kitabı hepsini rafa kaldırdım

*Ama şiirler, gazeller, rubâiler öğrendim.*¹²⁷

İbnü'l-Arabî şiiri “icmâl” anlamında ele alıp “tafsil”e karşılık olarak kabul etmiştir. Ona göre şiir sembollerle, toplu ve öz bir şekilde anlatım aracıdır. Şiirde detaylar verilmemektedir. O, şiiri sözü kısa tutma (icmâl), semboller kullanma (rumûz), bilmece (elğâz) ve başka mânaları kastetme (tevriye) sanatı olarak görmüştür.¹²⁸ İbnü'l-Arabî'nin kastettiği icmâlin belli bir amacı vardır. Burada hakikatin mecazla örölmüş olduğu bilinçli bir kurgu amaçlanmaktadır. Zaten bütün sûfî şairlerin de yapmaya çalıştığı böyle bir icmâldir.

Emir Devletşâh'ın (v. 900/1494-95 [?]) Farsça kaleme aldığı *Tezkiretü's-suarâ*'nın giriş kısmında şairlerin özelliklerinden bahsederken kullanmış olduğu şu

¹²⁶ Mahmud Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir - Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, Sûfî Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2017, 11.

¹²⁷ Kılıç, *Sûfî ve Şiir*, 68.

¹²⁸ İbnü'l-Arabî, *Fütûhat*, I/79.

ifadeler, bu konuda sūfi şairler hakkında bize bir fikir verecektir:

“İrfan ve fazilet sahipleri, garip mânaları ve nice bilgileri bir gelin gibi tasavvur etmişlerdir. Bunların nazma çekilmesini [şiir hâline getirilmesini] fikir gelinlerinin süsü olarak tanımışlardır. Her ne kadar bir güzelin güzelliği ve letâfeti süssüzken de kâfi sayılırsa da şunu unutmamalı ki, ödağacı buhurdana girip yanmadan kıymeti bilinmez... Fikir gelinlerinin süsleyicileri ve nefis sırların sarrafları namı şairlerdir. Kendileri gibi kerametli tabiatları ve bir yüzgeç gibi doğru olan zihinleri bir anda binlerce mâna incisini mekânsızlık denizinden varlık kıyılarına getirir, hatta mâna ehillerinin başlarına saçar. Hakikaten mâna doğanı bu taifenin tuzağına düşmüş ve nüktenin azgın atı bunlara ram olmuştur.”¹²⁹

Devletşâh, yukarıda bahsettiği irfan ve fazilet sahibi şairlerin kadir ve kıymetlerinin azaldığından şikâyet etmektedir. Bu durumu birtakım ehliyetsiz kişilerin şairlik iddiasında bulunup şiirle uğraşmalarına bağlamaktadır. Bu tür kişiler, şiiri nazımdan ibaret sanmaktadırlar. Bunlar, âriflerin şiirlerinin sırlarından ve derin fikirlerinden habersizdirler. Devletşâh bu konudaki sözlerine Şeyh Ârif-i Âzerî'den aktardığı şu sözlerle son vermiştir:

Tüm şairler şiir söylemeye dair söz toplantısında bir kadehten sarhoştur.

Fakat bazılarının şarabına sâkinin nazarının tesiri de karışmıştır.

Mâna âleminin dili ile konuşan bu şairlerin ağızları,

Şiir söylediklerinde, suret âlemine karşı kapalıdır.

Bunlar hakikat denizine ağ atmış, olgunluk deryası dalgıçlarıdır.

Sen bunları öteki zümre ile bir tutma; çünkü bunların şiirlerinde

*Şairliğin dışında, senin anlamadığın bir şey de vardır.*¹³⁰

2.2.2. Tasavvufta Mecaz ve Sembolizm

Sûfilerin, tasavvufi görüşlerini, çeşitli müşâhede ve tecrübelerini ve rûhânî yolculukları boyunca yaşadıkları hâl ve makamları anlatmak istemeleri bir dili gerekli

¹²⁹ Devletşâh, *Şair Tezkireleri - Tezkiretü'ş-şuarâ*, (Çev.: Necati Lugal), Pinhan Yayıncılık, (1. Baskı), İstanbul 2011, 29-30.

¹³⁰ Devletşâh, 37.

kılmıştı. Bu dil günlük ve alışılmış dilden farklı olmak zorundaydı. Çünkü günlük dil, cismanî dünyaya dönüktü. Sûfiler ise rûhânî ve bâtinî âlem ile ilgilenmekteydiler. Dolayısıyla rûhânî âlemin özelliklerini anlatabilecekleri bir dile ihtiyaç duydular. Onların bu dile anlatmak istedikleri, günlük dilde yer almayan anlamlardı. Bu anlamları dile getirmek için birtakım kelimelere ihtiyaçları vardı. Ancak onlar yeni kelimeler türetme yoluna gitmediler. Bunun yerine günlük dilde kullanılan kelimelere mecazî anlamlar yükleme yolunu tercih ettiler. Bu dilin sûfiler arasında kullanılmaya başlanıp yaygınlaşması h. II. asrın ortalarından başlayıp yaklaşık iki asır sürmüştür.¹³¹

Sürekli bir arayış içerisinde olan âşık sûfi, aşkın muazzam gücü ile yeni âlemlere ulaşmaktadır. Gayesine ermek için dünya ve nimetlerinden uzaklaşmaktadır. Her zaman ve her yerde Allah'ı zikrederek tefekkür içerisinde olmaktadır. Bu âşık, sınırlayıcı davranışları sonucunda zihnen ve rûhen olgunlaşmaktadır. Olgunlaştıktan sonra da olguları ve olayları algılama tarzı değişmekte, gelişmekte ve zenginleşmektedir. Düşünme ve hissetme şekli farklılaşmaktadır. Âşık bir sûfi duygularında da hassas bir hâlde olmaktadır. Her ân sevdiğini anıp her tarafta ondan bir iz bulmaya çalışmaktadır. Gördüğü her şey ona sevdiğini hatırlatmaktadır. Hatta çevresindeki her şeyi sevgilinin tezahür ettiği varlıklar olarak görmektedir. Çünkü âşığa göre bütün kâinat, ezeli ve ebedî sevgilinin tecellî aynasıdır. Her yerde onun cemâl ve kemâl sıfatlarının yansımaları vardır. Dolayısıyla güzelliğe ve mükemmelliğe düşkünlük, süflî ve şehvî duygulardan arınmış bir âşığın bütün benliğini, hislerini ve düşüncelerini kaplamaktadır. İşte sûfi şairler içlerindeki bu derin ve zengin duyguları, sezgi ve ilhamları, açıkça söylemek istemedikleri hakikatleri ve sırları ifade etmek için mecazî anlatım tarzını tercih etmişlerdir. Ayrıca âşığın güzelliğe olan tutkusu, güzel olan her şeyin şiire bolca girmesinde ve beşerî güzelliklerin şiirde tasvir edilmesinde büyük rol oynamıştır.¹³²

Tasavvuf, diğer disiplinlere oranla sembollere daha fazla vurgu yapmaktadır. Çünkü sûfilere göre âlemin tamamı remizlerden ibarettir. Âlimler, remizlerin neye işaret ettikleri bilindiği sürece kullanılmalarında herhangi bir sakınca görmemişlerdir. Bu yüzden ârif olan kişiler remizleri istedikleri gibi kullanmışlardır. Ancak burada başka

¹³¹ Nasrullah Pürcevâdî, *Can Esintisi – İslâm'da Şiir Metafiziği*, (Çev.: Hicabi Kırlangıç), İnsan Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 1998, 420-421.

¹³² Yakup Şafak, "Tasavvufî Şiirde Mecâzî Anlatım", *7. Millî Mevlânâ Sempozyumu 13 Aralık 1995-Konya: Bildiriler* (ss. 81-88), Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 86-88.

bir tehlike ortaya çıkmaktadır. Kullanılan semboller ârifin dilinden çıktıktan sonra başka yerlere kaydırılabilecektir. Bu yüzden sûfî şairler, bu konuda bazı uyarılarda bulunmuşlardır.¹³³ Örneğin birçok sûfinin şiirlerinde olduğu gibi *Mesnevî*'de de şarap ve meyhaneye semboller çok geçmektedir. Bu sembollerin neyi ifade ettiği bilinmediği zaman ortada alkolle ilgili bir durum olduğu anlaşılabilir. Bu yüzden Mevlânâ, şu uyarıyı yapmıştır: “*Sus, ham adamın yanında şaraptan bahsetme, söyleme o adı; çünkü hatırına o adı sanı kötü şarap gelir onun.*”¹³⁴ Yûnus Emre de sözlerinin, işin aslını bilmeyenler tarafından yanlış anlaşıldığını şu şekilde ifade etmiştir: “*Bizim sevdiğimiz Hak'tır, bu halka göz ü kaş gelir.*”¹³⁵

Tasavvuf tarihi araştırmalarıyla bilinen Reynold A. Nicholson, *İslâm Sûfileri* adlı eserinde İbnü'l-Arabî'nin “*Ârifler, duygularını başkalarına nakledemezler. Ancak onları, benzeri şeyleri tecrübeye başlayanlara sembolik olarak aktarabilirler.*” sözünü nakletmiştir. Devamında da sembolizm hakkında şu açıklamaları yapmıştır:

“Her sûfinin ne tür bir sembolizmi tercih edeceği, onun mizaç ve şahsiyetine bağlıdır. Eğer o, dindar bir sanatkâr, sûfî bir şair ise, hakikat hakkındaki düşüncelerinin kendiliğinden beşerî aşkın güzellik ve coşturucu hayalleri şekline bürünmesi mümkündür. Ona göre sevgilinin gül yanağı, sıfatlarıyla tezahür eden ilâhî hüviyeti temsil eder. Onun siyah saçlarının bükümleri kesretle perdelenmiş Bir'i işaret eder. “Nefsinden kurtulman için şarap iç!” derken “İlâhî temaşanın cezbesi içerisinde maddî varlığını terk et!” demek ister. Bu konuda sayfalarca örnek verilebilir. Bu aşk ve muhabbet sembolizmi, şüphesiz tasavvufî İslâm şiirine mahsus değildir. Fakat bu husus, bu zenginlik ve mükemmellikte başka hiçbir yerde görülmez.”¹³⁶

Buradan da anlaşılacağı üzere sûfî şairlerin şiirlerinde kullandıkları sembollerle işaret etmek istedikleri anlamlar, ilâhî hakikatlerdir.

Tasavvufî düşüncenin temelinde ilâhî bilgi ve gizli tutulması gereken sırların varlığı yer almaktadır. Buradaki gizlilik, sırların hikmetini kavrayamayacak olan

¹³³ Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş- Disiplinler Arası Bir Bakış*, Sûfî Kitap, (8. Baskı), İstanbul 2017, 117.

¹³⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Divân-ı kebîr I-VII*, (Çev.: Abdülbâki Gölpınarlı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2007, II/364.

¹³⁵ Yûnus Emre, *Divân – Seçmeler*, (Haz.: Mustafa Tatcı), DİB Yayınları, (3. Baskı), Ankara 2016, 145.

¹³⁶ Reynold Alleyne Nicholson, *İslâm Sûfileri- The Mystics of Islam*, (Çev.: Kemal Işık, Ruhi Fırlalı vd.), Büyüyen Ay Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2014, 136-137.

kişilerin tepkilerinden korunmaktan kaynaklanmaktadır. Ayrıca bilgeliğe ulaşamayıp manevî olgunluğa erişememiş kişilerin bu tür bilgilerin ağırlığı altında ezilmelerini engelleme amacı da güdülmektedir. Sûfiler işte bu amaçlarla birtakım semboller kullanmışlardır. Sûfilerin kullandıkları sembollerin bazı işlevlerini şöyle sıralamak mümkündür: Sûfi kimliğinin ifadesi ve paylaşımı, ortak düşünce ve hâllerin ifade edilmesi, madde-mâna, zâhir-bâtın, somut-soyut arasındaki geçişi sağlama, sembol aracılığıyla nesnenin yüceltilmesi ve vurgulanması, belleği harekete geçiren çağrışımlar vasıtasıyla bilginin unutulmasını engelleme, özgün bir dil oluşturma, farklı kültürel ortamlarda beliren tasavvufi akımların ortak esas ve amaçlarını vurgulama, edebiyat ve sanat alanında hitabı ve anlatımı güçlendirip estetik etkiyi oluşturma.¹³⁷

Sûfi, ilâhî aşkın tadını zevk olarak idrâk etmektedir. Sûfi için bu zevkten daha üstün bir lezzet yoktur. Bu zevk hâlinde bazı hakikatlerin anlamları sûfiye tecellî yoluyla âşikâr olmaktadır. Bu anlamlar bazen günlük dille izah edilmeye çalışılsa da bu dil yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden sûfiler genellikle semboller aracılığıyla anlatım yolunu tercih etmişlerdir. Ebü'l-Alâ Afîfi (v. 1966), sûfilerin kullandığı bazı sembollerle ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

“Sûfi, şuhûdu, ruhun kendisinde müstağni olduğu ve kendisiyle yaratılış sırrının münkeşif olduğu “ilâhî nurdan bir feyiz” olarak tavsif eder. Sevgiyi, ferdî benliği yok eden, sevenin sevilende fânî olduğu “yakıcı bir ateş” olarak tavsif eder. Hürriyeti, “kulluk bağlarından kurtularak sermedî genişliğe ulaşmak” olarak tavsif eder. Nefsi de sürekli olarak aslî vatanına kavuşmanın özlemini duyan bir kuşa benzetir. Sûfi, şarap, sarhoşluk ve sarhoş sembollerini kullandığı gibi Leyla, Aslı, Selma, bahçeler ve çiçekleri de duygularını ifadede sembol olarak kullanır. Bunların yanında vuslat, ittisal, kavuşmak, ayrılık, hicret, üns, yalnızlık, kölelik gibi beşerî konulara dönük şiir kavramlarından da yararlanmaktadır.”¹³⁸

Sûfilerin anlatmak istedikleri hakikatler özleri itibariyle normal duygulardan farklıdır. Bu yüzden onların sembolik dil kullanmaları doğaldır. Çünkü sembolik dil diğer ifade tarzlarına göre daha çok etkiye sahiptir. Sembollerin muhatabı büyüleme özelliği de vardır. Kalplere direk temas ettikleri için etkileri derindir. İlâhî aşkın anlatıldığı semboller farklı bölgelerde yaşayan sûfiler tarafından kullanılan evrensel bir

¹³⁷ R. Bahar Akarpınar, “Sûfi Kültüründe Sembollerin Yeri Ve Önemi Hakkında Bir Deneme”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2004/7, 17-18.

¹³⁸ Afîfi, 217-218.

dile dönüşmüştür. Çünkü bu sûfilerin dilleri ve yaşadıkları yerler farklı olsa bile yöneldikleri taraf birdir. O da beraber yaşadıkları rûhî vatanlarıdır.¹³⁹

Sûfilik bir ruh hâlidir. Bu hâl ancak yaşayan tarafından anlaşılacaktır. Bundan dolayı çoğu zaman semboller aracılığıyla anlatılmaya çalışılır. Sembollerin kullanımı ise evrenseldir. Bir düşünceyi, sözü, davranışı ve eşyayı sembol yapan özellik, kaynağını toplumun kültürel kabul ve değerlerinden alan ve sembole yüklenen anlamdır. Sûfiler kullandıkları sembollerde inançlarını, isteklerini ve yaşamlarını yönlendiren değer yargılarını yansıtmışlardır. Sûfinin “Allah’ı gönülde yaşatma ve ebediyen O’nun yanında yaşama” hedefi, oldukça sabır ve cesaret gerektiren bir yolda ağır adımlarla ilerlemek demektir. Semboller bir anlamda bu yola düşen sûfiye menzili gösteren yön levhaları gibidir. Her bir levha aslında sembol olarak kullanılamayan “tek varlık ve tek gerçek” olan Allah’ı göstermektedir.¹⁴⁰

2.2.3. Tasavvuf Edebiyatında Aşk Teması

Tasavvuf düşüncesinde güzellik anlamındaki hüsün ve cemâl, Allah’ın zâtında var olan ilâhî güzelliği ifade etmektedir. Bu cemâl sayesinde Cenâb-ı Hakk’ın lütuf ve merhameti âleme tecellî etmektedir. Çünkü mutlak varlık olan Allah, mutlak bir güzelliğe sahiptir. Hakk’ın kendi zâtında müşâhede ettiği ilk ezeli sıfatı cemâldir. Cemâl sıfatı, görünmeyi ve sevmeyi istemektedir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak kendi cemâlini görüp göstermek için âlemi yaratmıştır.¹⁴¹

Tasavvuf ehline göre aşk, insanın yaratılışındaki güzellik ve varlığın temelini oluşturmaktadır. Allah, insanı kendisine ayna olarak yaratmıştır. İnsan “ahsen-i takvim” Allah ise “hüsn-ü mutlak”tır. Aşkın temelinde güzellik vardır. Güzelliğin kaynağı ise Allah’ın üstün güzelliğidir. Bu durumda Allah’tan başkası gerçek anlamda sevilemez.¹⁴² İbnü’l-Arabî’nin ifade ettiği bu görüş, ona ayrılan başlık altında açıklanacaktır.

¹³⁹ Affi, 218.

¹⁴⁰ Akarpınar, 18.

¹⁴¹ Ağâh Sırrı Levend, *Dîvân Edebiyatı – Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergâh Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2017, 21; Kaplan Üstüner, *Dîvân Şiirinde Tasavvuf (14. Ve 15. yy. Dîvânlarına Göre)*, Birleşik Yayınevi, (1. Baskı), Ankara 2007, 79.

¹⁴² İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 1995, 42.

Allah sevgisi insanın fitratında vardır. Bu yüzden insan güzelliklere karşı ilgi duymaktadır. Bu ilgi artarak aşka dönüşmektedir. Allah'a duyulan aşk maddeden mânaya, cisimden ruha yönelmektedir. Bu yönelişte heyecan, coşku, vecd ve ızdırıp bir arada yer almaktadır. Bu süreçte sâlik parçadan bütüne, kendisinden Allah'a doğru bir ilerleyiş ile artan yakınlaşmanın heyecanını duymaktadır. Bu yolun sonunda âşık mâşuğa dönüşmektedir. Fânîliğinin "Bâkî" olanda eridiğini hissettiği anda âşığın iradesi yok olmaktadır. Böylece aşk görevini yapmış olmakta, hakikatin tecellisinde fânî varlığı silinmiş olmaktadır.¹⁴³

Aşk ve muhabbetin ele alındığı dinî ve din dışı eserlerin birçoğunda aşk-ı hakikî, mutlak aşk ve aşk-ı ilâhî terimleriyle hep Allah aşkı kastedilmiştir. Âşık bütün merhalelerden geçip nihayetinde bu aşka ulaşacaktır. Manzum ve mensur tasavvuf eserlerine konu olan aşk anlayışı ilâhî aşk olmuştur. Sûfilere göre hakikî aşka ulaşabilmek için Hz. Peygamber'in de bu anlamda sevilmesi gerekmektedir. Bu sevgiye de "aşk-ı resûl" denilmiştir.¹⁴⁴

Ahmed el-Gazzâlî'nin yaşadığı dönem ve devamındaki iki asır, ilâhî aşk edebiyatının zirve dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu dönem Ahmed el-Gazzâlî ile başlamış olup onu, talebesi Aynülkudât el-Hemedânî (v. 525/1131) takip etmiştir. Hemedânî'nin bin beyitten oluşan *Nüzhetü'l-uşşâk ve Nehzetü'l-müştâk* ile bu alandaki en başarılı eserlerden biri kabul edilen *Temhîdât*'ı aşka dairdir. Horasan'ın ünlü sûfi şairlerinden biri olan Senâî (v. 525/1131 [?]), aşk edebiyatına daha cazip ve canlı bir üslûp kazandırmıştır. Senâî'yi Ferîdüddin Attâr (v. 618/1221), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (v. 672/1273), Fahreddîn Irâkî (v. 688/1289) ve Abdurrahman Câmî (v. 898/1492) gibi sûfi müellifler takip etmişlerdir.¹⁴⁵

Aşk teması Mevlânâ, Yûnus Emre, Nesîmî (v. 820/1417 [?]), Eşrefoğlu Rûmî (v. 847/1469-70 [?]), Dede Ömer Rûşenî (v. 892/1487), Seyyid Nizamoğlu Seyfullah (v. 1010/1601), Niyâzî-i Mısırî (v. 1105/1694) ve daha birçok sûfi şairin manzum ve mensur eserleriyle gazel ve ilâhîlerinde tasavvufî özelliğiyle işlenmiştir. Dîvân edebiyatının Şeyhî (v. 832/1429'dan sonra), Hayâlî (v. 875/1470 [?]), Bursalı Ahmed

¹⁴³ Pala, 42.

¹⁴⁴ Mustafa Uzun, "Aşk", *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV/18.

¹⁴⁵ Uludağ, "Aşk", 12-13.

Paşa (v. 902/1496-97), Necâtî Bey (v. 914/1509), Zâtî (v. 953/1546), Fuzûlî (v. 963/1556), Nâilî (v. 1077/1666), Yusuf Nâbî (v. 1124/1712) ve Şeyh Galib (v. 1213/1799) gibi isimleri aşkı, ilâhî ve mecazî olarak ele almışlardır. Bâkî (v. 1008/1600), Şeyhülislâm Yahyâ (v. 1053/1644), Şeyhülislâm Bahâî (v. 1064/1654), Nef'î (v. 1044/1635) ve Nedîm (v. 1143/1730) gibi şairler ise aşkı daha ziyade mecazî anlamıyla kullanmışlardır. Ancak bütün bu eserlerde mecazî yönüyle ele alınan aşk konusu aynı zamanda hakikî aşkın özellikleriyle de iç içedir. Hatta tamamen mecazî görünen şiirlerde bile aşkın mahiyetinin tam olarak anlaşılması mümkün görünmemektedir. Bu durumun böyle karışık bir hâl alması “meczaz, hakikatin köprüsüdür” anlayışıyla açıklanabilir.¹⁴⁶

Tasavvuf edebiyatında ilâhî aşk mecaz ve semboller aracılığıyla anlatılmıştır. Özellikle XII. asırdan itibaren Horasanlı sûfî şairler, din dışı aşk ve şarap şiirlerinde kullanılmakta olan bazı kelimeleri alıp bunlara tasavvufî anlamlar yüklemiştir. Böylelikle şiir dilinde mecazî kavramlar taşıyan bir terminoloji meydana gelmiştir. Bu tasavvufî terminolojiye göre “şarap” ilâhî aşkı temsil eder, “pîr-i mugan” da mürşid demektir. “Meyhâne” aşkın öğrenildiği yer yani tekke veya dergâhın remzidir. “Mahbûb” veya “mâşuk” ise Allah’tır. “Âşık” kendisini ilâhî aşka adayın, bütün varlığı ile Allah sevgisine yönelen ve Allah’a erişmek isteyen kişidir. Ayrıca “harâbat” ve “mey” kavramı etrafındaki mecazî anlamları ile şu remizler aşk şiirlerinde sürekli yer almıştır: “Meclis-i işret” ilâhî yakınlıktaki lezzet, “ayş ü tarab” Hak’la ünsiyetin devamı, “sâkî” mürşid, “hum, humhâne, kâse, kadeh, cam” âşığın kalbi, “mutrib” ilâhî hakikati öğreten mürşid, “def” hakikî mâşuk olan Allah’ı istemektir.¹⁴⁷

Şeyhülislâm veya ona benzer yüksek dinî makamların temsilcisi durumundaki bazı şairlerin dahi şiirlerinde rahat ve coşkulu bir şekilde mey, meyhane ve şarap gibi kelimeleri kullandıkları görülmektedir. Aynı şekilde İslâm Edebiyatı’nın bir türü olan Dîvân şiirinin, İslâm inancına göre haram olan içki ve buna bağlı olarak meyhane ve işret âlemi gibi motifleri kullanmasında zâhiren bir çelişki görünmektedir. Ancak burada bir tutarsızlık yoktur. Çünkü bu tür kelimeler, kendilerine yüklenen mecazî

¹⁴⁶ Uzun, 19.

¹⁴⁷ Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, İsam Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2014, 147-148.

anlamlarıyla işlenmişlerdir. Yani bu gibi kelimeler gerçek anlamlarının ötesinde birer remiz olarak başka şeyleri ifade etmek üzere kullanılmışlardır.¹⁴⁸

Genelde Dîvân özelde ise Tasavvuf Edebiyatı'nda mutlak hakikat olan Allah'a ulaşabilmenin iki yolundan bahsedilir. Bu yollar, aşk ve akıldır. Tasavvufi şiir ve metinlerde geçen âşık aşkın, zâhid ise aklın temsilcisidir. Sonuca ulaştırmada en kestirme fakat en zor olan yol aşk yoludur. Aşk yolu sürekli olarak akılla çatışan bir konumdadır. Aşk yoluna giren âşık daha ilk ânda başını vermek zorundadır. Aşk, medreseye gidilerek öğrenilemez. Bunun en güzel ifadesi Fuzûlî'nin "*Aşk imiş her ne var âlemde / İlim bir kıl ü kâl imiş ancak.*"¹⁴⁹ beytinde yer almıştır. Akıl, âşığın gönlünü aşktan ayırmak istemekte, gönül ise aşka koşup onu her şeye tercih etmektedir. Bu yüzden âşık akla değil aşka uymakta, akılı ve aklın vesveselerini bir kenara koymaktadır. Âşık, akılı temsil eden zâhidi devamlı eleştirerek aşkı zühde tercih etmektedir. Âşık başlangıçta şeriatın çizdiği sınırlara uyararak zühd ve takva ile hareket etmek zorunda ise de bunlar onun için yetersizdir. Zühd ve takva onu hakikate yöneltecek, böylelikle dünyevî arzularına gem vuracaktır. Daha sonra ise şeriatın sınırlarını aşmamak koşuluyla en yüce makam olan aşk ve muhabbete talip olacaktır. Bu sebeple âşık, elde etmiş olduğu zühd ve takvaya değer vermeyip aşk, şevk, zevk ve keşif yolunu tutmaktadır.¹⁵⁰

2.3. SÛFİLERİN İLÂHÎ AŞK ANLAYIŞLARI

Tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren aşk konusu neredeyse bütün sûfîlerin ilgi odağı olmuştur. Sûfîlerin aşkla ilgili görüşlerine her devirde rastlamak mümkündür. Gerçi ilk dönem sûfîlerinin aşk kavramına pek sıcak bakmadıkları bilinmektedir. Onlar bu konudaki görüşlerini daha çok muhabbet kavramı ile ifade etmişlerdir. Ancak Ahmed el-Gazzâlî'den itibaren aşk kavramının sûfîler tarafından kullanılması yaygınlık kazanmıştır. Sûfîler aşka dair düşüncelerini özellikle şiir aracılığıyla yazıya dökmüşlerdir. Zamanla aşk konusunda çok geniş bir literatür ortaya çıkmıştır.

¹⁴⁸ Akün, 148.

¹⁴⁹ *Fuzûlî Dîvânı*, (Haz.: Abdülbâki Gölpınarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, 187.

¹⁵⁰ Uzun, 19.

Çalışmamızın bir sûfî olan Sultan Memdûh'un aşk anlayışına yönelik olması diğer sûfîlerin de aşk anlayışlarını incelememizi gerekli kılmıştır. Çünkü sûfîlerin aşk anlayışlarına dair çizilecek genel bir çerçeve Sultan Memdûh'u daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bu amaçla tasavvuf tarihinde aşk anlayışları ile öne çıkan bazı sûfî müellifler, çalışmaya eklenmek üzere seçilmiştir. Elbette ki çalışmaya konu edilmeyen başka sûfîlerin de aşk hakkında önemli düşünceleri vardır. Ancak çalışmanın sınırları sadece bazı sûfîleri ele almamızı mümkün kılmıştır.

Sûfîlerin aşk anlayışlarına dair sağlıklı sonuçlar elde edebilmek için bu çalışmada aşk edebiyatının altın çağı kabul edilen dönem esas alınmıştır. Bu dönem Ahmed el-Gazzâlî'nin yaşadığı ve devamındaki iki asrı kapsamaktadır. Ancak son olarak ele alınan Erzurumlu İbrâhim Hakkı, adı geçen dönemde değil XIX. yüzyılda yaşamıştır. İbrâhim Hakkı'nın çalışma kapsamına eklenmesi Sultan Memdûh'un hocası oluşundan kaynaklanmaktadır. Hocasının aşka dair düşüncelerini ele almamız Sultan Memdûh'u daha iyi anlayabilme amacına yöneliktir. Çalışma kapsamına alınan sûfîler gerek kullandıkları dil gerek yaşadıkları coğrafya bakımından farklılık arz etmektedir. Bu durum daha kapsamlı sonuçlara ulaşmak amacıyla tercih edilmiştir.

2.3.1. Ahmed el-Gazzâlî (v. 520/1126)

Aşkın metafiziğinden bahseden ilk sûfîlerden biri Ahmed el-Gazzâlî'dir. Onun sembolik bir dille kaleme aldığı *Sevânihu'l-uşşâk*'ı, âşıkların sırlarını anlatan ilk düzyazı çalışması sayılabilir. *Sevânih*'te aşk salt metafizik bir boyutla ele alınmıştır. Sûfîlerin geneline göre aşk ilâhî bir sıfattır. Ancak Ahmed el-Gazzâlî, aşkı zât ile özdeşleştirmektedir. Gazzâlî'ye göre mutlak hakikat aşktır.¹⁵¹

Ahmed el-Gazzâlî, aşkın sözle anlatılmasının mümkün olmadığını söylemektedir. Çünkü ona göre aşkın celâlet ve parlaklığı tanım ve tasvirin ötesindedir. Bilginin izahları bu parlaklığa erişememektedir. Bilginin ulaşabileceği son nokta aşkın kıyısıdır. O, yazdığı bu eseri aşkın anlamlarına dair işaretler olarak kabul etmiştir. Bu işaretlerin hakikatini ise ancak aşktan nasibi olanlar bilecektir. Gazzâlî, beşerî düzeydeki bir aşktan bahsetmemektedir. Onun anlattığı kayıtsız şartsız bir aşktır. Bu aşkta seven Allah, insan

¹⁵¹ Ahmed el-Gazzâlî, 7.

hatta şeytan bile olabilmektedir. Sevilen ise Allah veya insandır. Gazzâlî, âlemde var olan her şeyi aşk ile açıklamaktadır. O, ilâhî güzelliklerin gözle görülen güzeller şeklinde tecellî ettiğini belirtmiştir.¹⁵²

Aşk hem âşık hem mâşukla ilgili olan bir bağıllık rabıtasıdır. Eğer bu rabıta âşıkta sağlam olursa bağıllık her iki tarafta da zorunlu olarak ortaya çıkacaktır. Ahmed el-Gazzâlî'ye göre bu durum birliğe girişir.¹⁵³

Ahmed el-Gazzâlî'ye göre hüsnün gözü kendi cemâline kapalıdır. Âşığın aşk aynası olmadıkça mâşuk kendi güzelliğinin mükemmelliğini temaşa edemeyecektir. Bu yüzden cemâl için bir âşık gereklidir. Tâ ki mâşuk aşk aynasında kendisini görebilsin. Bu konuda Gazzâlî şöyle bir şiir söylemiştir:

Sebepsiz değil, onun yanağındandır sarhoşluğum.

Mey var, meyhane vardı; içtim yudum yudum.

Dersen ki “Sen istedin!” tevbe böyle bir şeye.

O vardı, o istedi; ben bu talepte yaktım.¹⁵⁴

Buradan hareketle Ahmed el-Gazzâlî'nin “varlığın yaratılış gayesinde aşk ilkesi olduğu” görüşünü benimsediğini söylemek mümkündür.

Aşk, mahiyeti gereği temizlik ve saflık temeli üzerine oturan kutsal bir yapıdır. Aşk bu şekilde tanımlayan Gazzâlî, onun eksikliklerden uzak olduğunu, parçalanma ve bölünmeyi kabul etmediğini söylemektedir. Dolayısıyla aşkta eksiklik ve nisbîlik diye bir şey yoktur.¹⁵⁵ Ayrıca aşkta herhangi bir irade söz konusu değildir. Ahmed el-Gazzâlî bu konuda bir “cebr”den bahsederek aşkı tavla zarına benzetmektedir:

“Aşk, öyle bir *cebr*'dir ki onda kesb ve yolun hiçbir önem ve yetkisi yoktur. Şüphesiz onun ahkâmı da bütünüyle *cebr*dir. Onda ve velâyetinde (hüküm alanında) irade ve ihtiyardan söz edilemez. Onun velâyetinde irade kuşu kanat çırpamaz. Onun hâlleri bütünüyle kahır zehri ve cebr tuzağıdır. Âşığa düşen onun kahır zarına tavla tahtası olmaktadır; aşkın şeş mi düşeş mi atacağını beklemekten başka çaresi

¹⁵² Ahmed el-Gazzâlî, 9-17.

¹⁵³ Ahmed el-Gazzâlî, 27.

¹⁵⁴ Ahmed el-Gazzâlî, 29.

¹⁵⁵ Ahmed el-Gazzâlî, 75.

yoktur. Kısaca istese de istemese de zar neyse o gelecektir. Âşığın sıkıntısı irade ve ihtiyarı olduğu yanılısamındadır. Bu durum iyi anlaşılınca, bu yanılısama ortadan kalkınca onun işi kolaylaşır. Artık herhangi bir işi kendi iradesiyle yapmaktan vazgeçer. Zira onda hiç irade yoktur.”¹⁵⁶

2.3.2. Aynülkudât el-Hemedânî (v. 525/1131)

Aynülkudât el-Hemedânî, Ahmed el-Gazzâlî'nin talebesi olup ona nispet edilen aşk yolunun önemli temsilcilerinden biridir. Hemedânî, aşkı bir varlık konusu olarak ele almış, eserlerinde aşka sıkça vurgu yapmıştır.¹⁵⁷ O, en derin ve en ciddi düşünceleri şiir diliyle hocasından daha iyi anlatma yeteneğine sahip biri olarak ifade edilmiştir. Abdurrahman Câmî, Hemedânî hakkında “*Onun kadar hakikatleri keşfeden ve inceliklerle şerh eden çok az kişi vardır.*” demiştir.¹⁵⁸

Hemedânî, aşkın ibarelerle tarif edilmesinin imkânsızlığından bahsetmiştir. O, “*Aşk hakkında ne denebilir? Aşka nasıl işaret edilir, aşk ibareye nasıl sığar?*” diyerek bu zorluğa dikkat çekmiştir.¹⁵⁹

Hemedânî, aşkın her sâlik için farz olduğunu belirtmiştir. Çünkü “*Allah'a ulaşmak farzdır. Hâl böyle olunca, talipler nezdinde Allah'a ulaştıran her vasıta da farz olur. Aşk insanı Allah'a ulaştırır, bu sebeple aşk yolun farzıdır... Burada talibin işi, aşktan başka bir şey talep etmemektir.*”¹⁶⁰

Aşk, âşık ve mâşuk arasında ayrılık olmadığını söyleyen Hemedânî'nin şu sözleri dikkat çekicidir:

“Allah aşkı, bizim canımızın cevheridir. Bizim aşkımız ise onun varlığının cevherine arazdır. Bizim aşkımız ona araz, onun aşkı bize cevherdir. Eğer cevher arazsız tasavvur edilebilirse, aşksız ve mâşuksuz bir âşık da düşünülebilir. Ancak böyle bir şey asla tasavvur edilemez. Bu sebeple aşk, âşık ve mâşuk birbiriyle kâimdir, aralarında

¹⁵⁶ Ahmed el-Gazzâlî, 93.

¹⁵⁷ Halil Baltacı, *Âşıklar Sultanı – Aynü'l-Kudât el-Hemedânî'nin Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı*, İnsan Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2016, 127.

¹⁵⁸ Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, (Çev.: Ergun Kocabıyık), Kabcacı Yayınevi, (2. Baskı), İstanbul 2004, 313.

¹⁵⁹ Aynülkudât Hemedânî, *Temhîdât – Aşk Ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, (Haz.: Halil Baltacı), Dergâh Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2017, 79.

¹⁶⁰ Hemedânî, 80.

gayriyyet aramak mümkün değildir. Yoksa şu beyitleri işitmedin mi?

*Bana su ve toprakla şekil verdiklerinde,
Ruhumu araz, aşkını ona cevher ettiler,
Kader kalemini mürekkebe batırdıklarında,
Senin aşkınla bizim ruhumuzu birlikte yaptılar.”¹⁶¹*

Hemedânî, âşıkların mezhep ve dinlerinin aşk olduğunu kabul etmektedir. Ona göre âşıklar, Allah’ın dini ve mezhebi (mezheb-i Hudâ) üzeredirler. O, bu makamda şu beyitleri söylemektedir:

*Dinimiz sevgilinin yüzü, cemâli ve çehresidir,
Küfrümüz o siyah zülûf ve onun yaya benzer kaşidir.
Yüzü ve bezinin güzelliğinden aklımız perişandır,
Onun aşkının şarabından her iki cihan meyhanedir.
Ruhumuz o puttur, kalbimiz puthânedir,
Onun dininden olmayan, bizim için bigânedir.¹⁶²*

2.3.3. Ahmed Yesevî (v. 562/1166)

Türk tasavvuf düşüncesinin öncüsü sayılan Ahmed Yesevî, mensup olduğu tasavvuf geleneğindeki aşk edebiyatının bütün unsurlarını *Dîvân-ı hikmet*'ine ustalıkla yansıtmayı başarmıştır. Bu eserin ana teması aşktır. Yesevî, *Dîvân*'ında klasik edebiyattaki muhabbet ve aşk dengesini gözetmiştir. O, vuslata ermek için âbid ve zâhidin temsilcisi olduğu akıl yolu yerine ârif-âşığın temsil ettiği aşk yolunu savunmuştur. Bu durum onun bir “aşk adamı” olduğunu göstermektedir. O, hikmetlerinde şahsî aşk tecrübesini aktarmış, aşkın türlerini ve boyutlarını, aşkın ve âşığın dünya ve ahiretteki hâllerini çok canlı sahneler şeklinde anlatmıştır. Yesevî’de neşvünema bulan aşk anlayışı onun tebliğ ve irşada yönelmesini sağlamıştır. O, bu aşkla yüzlerce mürit yetiştirmiştir. Tasavvufî hâlleri, makamları ve hakikatleri Türkçeyle

¹⁶¹ Hemedânî, 88-89.

¹⁶² Hemedânî, 90.

birleştirip aşkla harmanlaması Türklerin İşlm'a girmelerinde ciddi bir rol oynamıştır. Ahmed Yesevî'nin yetiştirmiş olduğu dervişler Anadolu'nun her tarafına yayılmış ve bir tasavvuf geleneği başlatmışlardır.¹⁶³

Ahmed Yesevî, aşkı bilmeyen kimselerinin can ve gönüllerinin taştan daha katı olduğunu söylemektedir.¹⁶⁴ Ona göre aşksız kişi insan olmayıp hayvandan daha aşağıdadır.¹⁶⁵ Yesevî, *Dîvân-ı hikmet*'in farklı yerlerinde şahsî aşk tecrübesiyle ilgili bazı bilgiler vermiştir. *Dîvân*'ın bir yerinde, 49 yaşındayken gönlüne düşen ilâhî aşk ateşiyle yanıp tutuştuğunu belirtmiştir. O, gönlüne düşen bu aşk ateşinden sonra büyük aşk şehidi Hallâc-ı Mansûr gibi eş dosttan ve diğer insanlardan kaçıp kaybolmuş, türlü türlü cefalara boyun eğip sabır göstermiştir. Bu sreğte Rabbiyle baş başa kalmak için halvete çekilmiş, bütün sıkıntılar karşısında sadece Rabb'ine yönelmiştir.¹⁶⁶ çünkü ona göre âşiğin başına yüz bin belâ gelse yine de inlemeyecektir. Âşiğa her ne cefa dokunsa onu Hak'tan bilecektir.¹⁶⁷

Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân*'ın başka bir yerinde aşka düştükten sonra yürek bağrının aşk ateşiyle dağlandığını, aşk ışığının gönül ülkesini harap ettiğini söylemektedir. Aşk geldikten sonra Yesevî'nin aklı fikri gitmiştir. O, aşkı sebebiyle evini barkını terk etmiş, hem dünyadan hem de ahiretten vazgeğmiştir.¹⁶⁸ çünkü ona göre gerėek âşıkların dertleri cennet değildir. Onlar, sevgilinin cemlinden başka bir şey istememektedirler.¹⁶⁹

Ahmed Yesevî, aşk derdinin dermansız olduğunun farkındadır. Bunu bilmesine rağmen bizzat aşkı talep etmiştir. Hatta onun Allah'tan tek dileği âşık olmaktır. O, aşk yolunun can istediğini de bilmektedir. Ama kendisinden önce nice can verenler gibi aşk yolunda seve seve canını vermeye hazırdır:

Aşk derdini talep eyledim, dermanı yok;

Aşk yolunda can verenin korkusu yok;

¹⁶³ Ahmet ğke, "Ahmed-i Yesevî'de İhî Aşk", *Diyanet İmi Dergi*, LII, (4), Ankara 2016, 109-110.

¹⁶⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı hikmet*, (Haz.: Hayati Bice), TDV Yayınları, (2. Baskı), Ankara 1998, 79

¹⁶⁵ Yesevî, 78; 108.

¹⁶⁶ Yesevî, 15.

¹⁶⁷ Yesevî, 107.

¹⁶⁸ Yesevî, 78.

¹⁶⁹ Yesevî, 168.

Bu yollarda can vermese, imkânı yok;

*Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'im.*¹⁷⁰

Ahmed Yesevî, beşerî aşktan kurtulamayanlara “yalancı âşık” adını vermektedir. Ona göre böyle kişiler dünyayı ahirete tercih etmekte, zikirden kaçmakta ve Hak yolunda canlarını vermekten kaçınmaktadırlar:

Yalan âşık sevgilisinden canını esirger.

Ahiret yolunu arkaya atıp dünyayı sever.

Hû halkasının kurulduğu yerden eyler firar.

*Gelin yığılın zâkir kullar, zikir söyleyelim.*¹⁷¹

Yesevî'ye göre gerçek âşığın rengi soluk, gönlü viran, gözü yaşlı ve beli bükük olmalıdır. Böyle bir âşığa Cenâb-ı Hak armağanlar verecek, mahşer günü onun hâlini soracak ve ona şefaathçi olup rahmetine mazhar edecektir.¹⁷² Bu âşık, sağlam âşiktir. Çünkü o, aşkın kapısında sağlam bir şekilde durmayı başarmıştır. Bu yüzden Allah onu sevmekte, ona “kulum” diye hitap etmekte ve hiçbir işinde ondan yardımını esirgememektedir. Gerçek âşık bu kadar büyük ikramlara nâil olurken yalancı âşık sevgilinin cemâlini görmekten mahrum kalacaktır:

Sağlam aşkı Allah sevip kulum dedi

Ara yolda kalmasın deyip tasasın çekti

Yalancılar cemâlimi görmez dedi

*Aşk kapısında sağlam olup durdum ben işte.*¹⁷³

2.3.4. Rûzbihân-ı Baklî (v. 606/1209)

Rûzbihân-ı Baklî, İran tasavvuf geleneğinin en önemli temsilcilerinden biridir. Ahmed el-Gazzâlî'nin eserlerinden taşan muhabbet, şevk ve cezbenin bir benzeri Baklî'de görülmektedir. Onun iç dünyasını anlattığı günlükleri, tecrübelerine ve vecd

¹⁷⁰ Yesevî, 51.

¹⁷¹ Yesevî, 80.

¹⁷² Yesevî, 26.

¹⁷³ Yesevî, 30.

hâllerine dair ipuçları sunmaktadır. Bu günlükler dans eden meleklerin, gül rengi bulutların ve ilâhî sarhoşluğun hâkim olduğu bir dünyanın kapılarını aralamaktadır.¹⁷⁴

Aşk konusunda yazılan tasavvufî eserlerin en kapsamlılarından biri Baklî'nin Farsça yazdığı *Abherü'l-âşıkîn* adlı eseridir. Baklî bu eserinde sûfilerin aşk konusundaki görüşlerini açık bir üslûpla anlatmıştır. O, Hallâc-ı Mansûr'un "nûr-u Muhammedî" konusundaki düşüncelerinin bir devamı olarak kâinatın yaratılışını aşk ile açıklamıştır. Baklî "kenz-i mahfî" diye bilinen rivayette geçen bilinmekten maksadın mârifet, istemekten maksadın da muhabbet yani aşk olduğunu belirtmektedir. Ona göre âlemin yaratılışı Allah'ın sevgi ile tecellî etmesinden olmuştur. Bu ilk tecellî "hakikat-i Muhammediyye" diye de isimlendirilmektedir. Âlemin varlık sebebi Hz. Peygamber'in hakikati yani Allah'ın ona olan ezeli aşkıdır. Bu sebeple Hz. Peygamber'e "habîbullah" ve "mahbûb-u kibriyâ" denilmiştir. Baklî, Hz. Peygamberi "seyyidü'l-âşıkîn, ısshîkullah, muhibbullah, safiyyullah, habîbullah, bülbül-i aşk ve menba-ı aşk" gibi vasıflarla nitelendirmektedir.¹⁷⁵

Baklî'nin tasavvuf nazariyesinin temelini aşk ve muhabbet oluşturur. Ona göre aşk Allah'ın kadîm ve ezeli bir sıfatıdır. Allah kendisini sevdiği için aşk, âşık ve mâşuk, sûfinin nazarında birleşir ve tek kavram hâline gelir. Allah tabiatın güzel şekilleri içinde tecellî etmektedir. Allah'a yakın olmak isteyenler güzel olan her şeyle yakınlık kurmuşlardır. Baklî'ye göre gerçek sûfiler bu güzelliklerin sırlarını tanıyıp idrâk etmişlerdir. Ancak sûfiler bu sırları bilmeyenlere açıklamayı doğru bulmamışlardır. Baklî'ye göre ilâhî tecelliler kırmızı bir gül renginde meydana çıkmaktadır. Bütün âlem bu renkle boyanmıştır. Bu görünen, şarap ve kan kırmızısıdır. Bu şarap aslında Allah âşıklarının O'na duydukları özlemin kanıdır. Baklî, kendi kanının gayb âlemine saçıldığını gördüğünü söylemektedir.¹⁷⁶

2.3.5. İbnü'l-Fârız (v. 632/1235)

İbnü'l-Fârız, şiirlerinde genellikle ilâhî aşkı beşerî aşk şeklinde tasvir etmiştir. O,

¹⁷⁴ Annemarie Schimmel, *Tasavvuf Notları*, (Çev.: Dilara Yabul), Sûfi Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2018, 59.

¹⁷⁵ Uludağ, "Aşk", 13.

¹⁷⁶ Nazif Hoca, "Baklî", *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV/546.

şiiirlerinde mecazlara, kinayelere ve diğer edebî sanatlara geniş yer vermiş, “Hamriyye” diye bilinen kasidesinde şarabı, ilâhî aşkın simgesi olarak kullanmıştır. İbnü'l-Fârız, kullandığı bu yöntemlerle Arap şiirinde sembolizmin önemli bir temsilcisi sayılmıştır.¹⁷⁷ Şiiirlerinde mecazî ve hakikî aşkı mezceden İbnü'l-Fârız, ilk bakışta mecazî aşka ağırlık vermiş gibi görünse de aslında nihaî olarak hakikî aşkı yani muhabbetullahı kastetmiştir. *Dîvân*'ı incelendiğinde, şiirlerindeki derin ve uçsuz bucaksız anlam yoğunluğu hemen fark edilmektedir. Nitekim kasideleri yüzlerce sayfa şerhe ihtiyaç duymuştur.¹⁷⁸

İbnü'l-Fârız için gidilecek tek yol aşk yoludur. O, bu konuda şöyle demektedir: “*Benim için, sevgi yolundan başka yol yoktur. Eğer bir gün bu yoldan dönersem o zaman dinimden dönmüş olurum.*” Şeriata göre dinden dönenin canı, malı ve ırzı mubah olur. Âşıklar nezdinde de Allah sevgisinden dönenin durumu daha kötü ve daha büyük bir günahtır. Bu konuda İbnü'l-Fârız'ın diğer bir beyti de şöyledir: “*Eğer benim hatırıma sehven senden başka bir istek doğsa, âşıklar dininden çıktığıma hükmederim.*” Çünkü âşıkların mezhebinde mâsivâyâ nazar etmek gizli şirk sayılır. Âşıklara göre günahların ve ayıpların en büyüğü hakikî mahbûbdan başkasını istemektir.¹⁷⁹

İbnü'l-Fârız, aşk belâsının aslında büyük bir nimet olduğunu düşünmektedir. Ona göre sevgiliden gelen her türlü eza ve belâyâ teşekkür edilmelidir. Çünkü mahbûbdan her ne gelirse sevimlidir.¹⁸⁰ O, “*Eğer aşk ateşinin şiddeti, şevk ve muhabbet hararetinin zorlukları benim üzerime yüklenip beni zorlarsa bu dahi benim için en büyük nimetlerden ve ihsanlardan biri sayılır.*” demiştir. İbnü'l-Fârız'ın *Kaside-i tâiyye*'sine şerh yazan İsmâil Rusûhî Ankaravî, bu beyti şöyle yorumlamıştır:

“Senin vuslatından benim mahrum olmam, aşk ve muhabbette benim belâm belki de benim için büyük bir nimettir. Zira benim muradım sana kavuşmaktır. Senin muradın benim hicran ve mahrumiyetim ise, senin muradın üzere olmak bana büyük bir nimettir. (Ben ona kavuşmayı istiyorum, o benim ayrılığımı istiyor, ben kendi isteğimi onun isteği uğruna terk ediyorum.) Senin sevginde meşakkat ve fakr

¹⁷⁷ Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fârız”, *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI/42.

¹⁷⁸ Betül İzmirli, “Şâir Bir Sûfi Ya Da Âşıkların Sultanı: İbnü'l-Fârız”, *Sûfi Araştırmaları*, IV, (7), Manisa 2013, 22.

¹⁷⁹ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi- İbnü'l-Fârız'ın Kaside-i Tâiyye'si Ve Şerhi (Makâsıd-ı âliyye fi şerhi't-Tâiyye)*, (Haz.: Mehmet Demirci), Vefa Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2008, 96.

¹⁸⁰ Ankaravî, 84.

elbisesi, nimetin en büyüğüdür. Zira o belâ yakınlık sebebi ve uzaklık sebeplerinin zevalidir. O hâlde hakikî vuslata sebep olan bir şey, zâhiren sıkıntı ise de nimetin en yücesidir... Bazı belâ ve sıkıntılar vardır ki nimetin ta kendisidir, âşıkların ve dervişlerin Hak yolunda çektikleri belâ ve sıkıntılar gibi.”¹⁸¹

İbnü'l-Fârız'a göre âşık için sevgilinin aşkına engel olacak bağlardan kurtulmak farzdır. Âşık, diğer insanların örf ve âdetlerinden soyutlanmalı, zâhid ve âbidlerin alışılmış şekillerinden uzaklaşıp kanunları yıkmalıdır. Yine o, ilmî istilahları çözmeye çalışan âlimlerin ve fakîhlerin gösterişli amellerinden uzak durmalıdır. Bu hâllerinden dolayı kavmi veya ailesi tarafından kınansa bile o, buna aldırış etmemelidir.¹⁸²

2.3.6. Muhyiddîn İbnü'l- Arabî (v. 638/1240)

İbnü'l-Arabî'ye göre varoluşun aslı sevgiye dayanmaktadır. O, sevgi makamının çok şerefli bir makam olduğunu söylemektedir. “*Biz sevgiden sudûr ettik. / Sevgi üzere yaratıldık / Sevgiye doğru yöneldik / Sevgiye verdik gönümüzü.*” diyerek yaratılışın merkezine sevgi kavramını yerleştirmektedir. İbnü'l-Arabî sevgide bulunan müthiş etkiyi bizzat yaşadığını ifade etmiştir. O, bu etkiyi aşırı ve şiddetli bir aşk olarak tanımlamıştır. Ona göre gerçek sevgi gönül verip sevgilide yok olmaktır. Sevgi, sevenin uykusunu kaçırmalı, onu yeme ve içmeden kesmelidir.¹⁸³

Sevginin tanımı hakkında insanlar arasında bir ittifak görülmemektedir. İbnü'l-Arabî bu duruma dikkat çekmektedir. O, sevgiyi tam anlamıyla tanımlayabilen kimseyi görmediğini söylemektedir. Ona göre aşkın tanımı ancak sonuçları, bıraktığı izler ve gerekleri vasıtasıyla yapılabilmektedir. Özellikle Allah hakkında kullanılacağı zaman aşkı tanımlamak çok daha zordur. Sevgiyi ancak aşka tutulan âşıklar bilebilecektir. Onlar da sevginin mahiyetini bilememekte ancak varlığını da inkâr edememektedirler. Aşkın insana hâkim olmasının bazı belirtileri vardır. Bunlar; sevenin sevgilisinden başka birilerinden duyduğu sözlere sağır olması, sevgilisinin yüzünden başka gördüğü her şeye karşı kör olması, sevgilisinin ve onun sevdiklerinin yaptığı konuşmaların dışındaki konuşmalara ilgisiz kalmasıdır. Bu durumdaki seven artık sadece sevgili ile ve

¹⁸¹ Ankaravî, 85.

¹⁸² Ankaravî, 105.

¹⁸³ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, IV/374-375.

sevgili için duyacaktır. Onunla ve onun için görecektir. Onunla ve onun için konuşacaktır. Ayrıca sevginin olduğu yerde aklın barınması mümkün değildir. Çünkü sevende sevgilisinden başkasını düşünmeye imkân veren bir akıl veya akıl yürütme varsa duyduğu o sevgi, saf (gerçek) sevgi değildir. Nitekim bu konuda bazıları şöyle demiştir: “*Akıl ile idare edilen sevgide hayır yoktur.*”¹⁸⁴

İbnü'l-Arabî'ye göre Allah insanlara sevgiden büyük paylar vermiştir. Bu sevgiyi tutabilecek gücü de onlardan esirgememiştir. İbnü'l-Arabî'nin kendisinde bulunan sevgiyi ifade ederken kullandığı şu sözler dikkat çekicidir:

“Vallâhi ben sevgide öyle bir güç buluyorum ki; eğer hayalimdeki o sevgi gökyüzüne bırakılsa gök çatlayacaktı. Eğer yıldızlara verilse onlar parçalanacaktı. Eğer dağlara konulsa dağlar yerlerinden kalkıp yürüyecekti. Ben bu sevgide öyle şaşılacak şeyler gördüm ki hiçbir söz bunları anlatamaz.”¹⁸⁵

İbnü'l-Arabî, hiç kimsenin gerçekte Allah dışındaki bir şeyi sevmeyeceğini söylemektedir. Ona göre seven kimi severse sevsin aslında Allah'ı sevmiş olmaktadır. Fakat Allah sevgisi Zeynep, Suad, Hind, Leyla, dünya, para veya makam sevgileriyle perdelenmiştir. Şairler bütün sözlerini Allah'ı bilmeksizin yaratılanlar hakkında tüketmişlerdir. Ârifler ise duydukları her şiir, lugaz, methiye veya gazelde perde arkasından sadece Allah'ı görmüşlerdir. Bunun sebebi Allah'ın, kendisi dışındaki başka bir şeyin sevilmesini kabul etmediği ilâhî gayrettir. Çünkü sevginin sebebi güzelliştir. Güzellik ise ancak Allah'a aittir.¹⁸⁶

2.3.7. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (v. 672/1273)

Mevlânâ, Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr ve İbnü'l-Arabî gibi büyük sûfîlerin fikirlerini yorumlayıp yeni bir yol geliştiren büyük bir sûfidir. Aynı zamanda o, Hakîm Senâî ve Ferîdüddîn Attâr gibi şairlerin üslûplarını alıp yeni bir form oluşturmuştur. O, şiirleriyle tasavvufun zirvelerine işaret etmiştir.¹⁸⁷ Mevlânâ, eserlerinde aşka dair müstakil bir bölüm yazmamıştır. Çünkü onun eserleri baştan sona

¹⁸⁴ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, IV/377-378.

¹⁸⁵ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, IV/401.

¹⁸⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, IV/378.

¹⁸⁷ Yusuf Çetindağ, *Osmanlı'yı Müjdeleyen Mevlânâ*, Etkileşim Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2013, 36.

aşkı anlatmaktadır. O, âdeta aşkla oturup kalkan bir sûfidir. Schimmel'in ifadesiyle o, "aşk ve tutkunun emsalsiz ustasıdır. Onun için aşk, her şeyde işleyen ve her şeyi birleşmeye yönelten bir güçtür."¹⁸⁸ Ona göre bütün varlık Allah aşkıyla Allah'a doğru hareket etmektedir. İnsan da varlıklar arasındaki bu aşk semasına katılmalıdır.¹⁸⁹

Mevlânâ'nın şiirleri dünyada var olan her şeyin mâşuğa nispet edilerek nasıl güzel algılanacağını bir göstergesidir. Bu dünyadaki her şey Mevlânâ'ya Allah'ı hatırlatmaktadır. Bir kurtçuk, rüzgâr, gök gürültüsü, yağmur, kuşlar, yiyecekler, içecekler, çocukların oyunları, büyüklerin meslekleri; bütün bunlar daha yüce bir şeyin sembolüdür. Onun her kelimesinin ve hikâyesinin amacı okuyucuya yüceleri hatırlatmaktır. Hatta o, tasavvufî makam ve mertebelerden bahsetmeyip sadece yakıcı özelliğiyle aşktan bahsettiği için eleştirilmiştir.¹⁹⁰

Aşk için "Hak sırlarının usturlabı" diyen Mevlânâ, onun rehber oluşuna dikkat çekmektedir. Aşk, âşığı ötelere ulaştıracak olan bir kılavuzdur.¹⁹¹ Diğer bütün âşıklar gibi Mevlânâ da aşkın tarifinin imkânsızlığından dem vurmıştır:

"Aşkı her ne şekilde açıklasam da anlatsam da onu tarifte dil yetersiz kalır. Gerçi dil, tefsire âşınadır. Lâkin dilsiz aşk, daha aydınlıktır. Kalem gerçi her şeyi yazar ama aşka geline başı döner. Aşkı anlatmak için akla izin yoktur. Akıl, aşkı anlatmada çamurda yatan eşek gibidir. Aşkı, yine kendisi anlatır. Güneşe delil, yine güneş oldu. Sana ondan başka aydınlık yol yoktur."¹⁹²

Mevlânâ, herkese göre aşkın tanımının değiştiğini, aşka herkesin bir ad taktığını söylemektedir. Kendisi ise aşka yeni bir ad bulmuştur: "Ey aşk, herkesin yanında birçok adın sanın var, fakat ben dün bir ad daha taktım sana, bir adını daha söyledim: İlacı olmayan dert."¹⁹³

Mevlânâ, mecazî ve hakikî aşk arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Mecazî aşkın kalıcı olamayacağını ve sahibine utanç vereceğini söylemektedir. Talep edilmesi

¹⁸⁸ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 310.

¹⁸⁹ Çetindağ, 128.

¹⁹⁰ Schimmel, *Tasavvuf Notları*, 66.

¹⁹¹ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i şerif - Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifî Tercümesi I-VI*, (Haz.: Amil Çelebioğlu), Sönmez Neşriyat, İstanbul 1967, I/6.

¹⁹² Mevlânâ, *Mesnevî*, I/6-7.

¹⁹³ Mevlânâ, *Dîvân-ı kebîr*, I/33.

gereken aşk bütün peygamberlerin ve velilerin sahip olduğu ilâhî aşk olmalıdır. Ayrıca yolun başındaki aşk talibi ümitsizliğe kapılmamalıdır:

Aşk, rengine ve kokuya bağlı (zâhirî) olursa o, aşk değildir, kişiye bir utançtır.

Fânîye olan aşk ebedî değildir. Zira insan bu düzenin hükmüne (ebedîliğe) müsait değildir.

Her ân gönle feyizler veren gözün ve ruhun safası olan ilâhî aşk bâkîdir.

Daima diri ve Bâkî olana âşık ol. Sırrını o nura kavuştur.

O'nun aşkını iste. Zira bütün peygamberler ve veliler bu aşkı iksirin ta kendisi bildiler.

“Bu aşka bende kabiliyet yok.” deme.

Kerem sahibinin ihsan etmediği bir nesne yoktur.¹⁹⁴

Mevlânâ'ya göre Hz. Peygamber'in yolu aşk yoludur. O, bu yolda Hz. Peygamber'e uymaktadır. Mevlânâ, insanın tenini bir kafese benzetmiştir. Aşk bu kafesten gizlenmiş durumdadır. Derdi aşk olan, tenden geçmelidir:

Yolu, yöntemi aşktır Peygamberimizin.

Aşktan doğmuşuz, aşktır anamız bizim.

Ey ten kafesinden gizlenen anamız!

Sen, hakikati örten nefsimizden gizlenmişsin.¹⁹⁵

Aşk bir kurtuluş vesilesi olarak gören Mevlânâ, aşkın kendisine âşıktır. Aşk onun için âb-ı hayattır. Mevlânâ'ya göre aşktan habersiz olan ve aşk ile tutuşmayan kişinin hayvandan farkı yoktur:

Biz aşkın âşığıyız çünkü aşk kurtuluştur.

Can, Hızır; aşk ise âb-ı hayat gibidir.

Aşk padişahından haberi olmayanın vay hâline.

Hayvan, aşk şekerinin kıymetini ne bilir?¹⁹⁶

¹⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, I/10.

¹⁹⁵ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Rubâîler*, (Haz.: Halil İbrahim Sarıoğlu), DİB Yayınları, (4. Baskı), Ankara 2016, 36.

¹⁹⁶ Mevlânâ, *Rubâîler*, 47.

*Her kim aşk ile yanıp tutuşmamışsa o, uçamayan kanatsız bir kuş gibidir.*¹⁹⁷

2.3.8. Yûnus Emre (v. 720/1320)

Yûnus Emre, Anadolu'daki tasavvuf irfanını Türkçe şiirle ifade eden ilk sûfidir. Daha önce İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ'da en geniş ve açık bir şekilde ifade bulan vahdet-i vücûd ve buna bağlı diğer tasavvufî mefhumlar Türkçede ilk defa Yûnus Emre tarafından açığa çıkarılmıştır.¹⁹⁸

Yûnus Emre, vahdet-i vücûd anlayışını aşk kavramı üzerinden ifade etmiştir. Şu beyitleri bu durumu ifade etmektedir:

Asılda âşık u Mâşuk u aşk bir.

Bu birden gerçi kim yüz bin göründü.

Eğer âyine bin olsa bakan bir,

Gören bir, görünen bin bin göründü.

Yûnus'a göre hakikatte "Bir" olan Cenâb-ı Hak, vücûd ve sıfat aynasında¹⁹⁹ "bin bin" olarak görünmüştür. "Fail" olup "gören", birdir. Bin bin olarak görünen muhtelif failer, o "Bir" failin mazharlarıdır. Aslında ortada "bin bin" mevcut varlık olmadığı gibi "bin bin" fail de yoktur. Görünüşte fail gibi görünen "âşık kul", failin fiiline muhatap olan "Mâşuk Hak" ve failin fiili olan "aşk" bir kesret gibi görünse de gerçekte sadece Mâşuk olan Hak vardır. Kelime-i tevhidin "Lâ Mâşuka illallah" (Allah'tan başka sevilen yoktur.) şeklindeki yorumu da bu anlamdadır. Ancak aşkın bu şekilde idrâk edilebilmesi için tasavvufî terbiye yoluyla gayr ve mâsivânın, sâlikin gönül gözünden silinmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle sâlik birlik idrakine "hâl ve zevk" ile bilfiil ulaşmalıdır. Aşk, bu birlik idrakine erişmek için bir yol ve vasıta olarak görülebilir.²⁰⁰

¹⁹⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, I/3.

¹⁹⁸ Mustafa Tahralı, "Yûnus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufî Mefhumların Akisleri", *Uluslararası Yûnus Emre Sempozyumu: 7-10 Ekim 1991- Ankara: Bildiriler* (ss. 179-187), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1995, 179-180.

¹⁹⁹ Ayna metaforu, vahdet-i vücûd konusunda sık sık kullanılır. Detaylı bilgi için bk: Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi I-IV*, (Haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın), İFAV Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2014.

²⁰⁰ Tahralı, 186.

Yûnus Emre de Mevlânâ gibi aşkın rehber olduğunu düşünmektedir. O, aşkı imam olarak kabul etmiştir.²⁰¹ Ona göre aşk bir hâl ilmidir. Dolayısıyla aşkı ancak âşık olan bilecektir. O, aşkı bir hazineye benzetip sırların gizli kalması gerektiğini söylemektedir:

Âşıkların hâlini âşık olanlar bilir

*Aşk bir gizli haznedir gizli gerekdir esrâr.*²⁰²

Yûnus'a göre aşk bir panzehirdir. Aşk, öldürecek derecede kuvvetli bir zehri ilaca dönüştüren bir iksirdir. Aşıktan yoksun olan ibadetler ve bilgiler kişiye fayda veremeyecektir. Yalnızca aşk ile yapılan işler güzel bir netice verebilecektir:

Miskin Yûnus zehr-i kâtil aşk elinden tiryâk olur

*İlm ü amel zühd ü tâat pes aşksız helâl olmaya.*²⁰³

Yûnus'a göre âşık, aşk yolunda canını vermekten çekinmemelidir. O, âşığın gayret edip sevgiliye vuslat için çabalaması gerektiğini düşünmektedir. Âşık, nefsinin arzularından vazgeçmeli ve Hak yolunda doğru bir şekilde durmalıdır:

Cânını aşk yoluna vermeyen âşık mıdır?

Cehd eyleyip ol dosta ermeyen âşık mıdır?

Aşk kadehinden içip nefis dileğinden geçip

*Hak yoluna er gibi durmayan âşık mıdır?*²⁰⁴

Âşık ki câna kaldı âşık olmaz

*Cânın terk etmeyen mâşuku bulmaz.*²⁰⁵

Yûnus'a göre gerçek âşık, benlik davasından vazgeçendir. Âşığın “sen ben” diye bir derdi olmamalıdır. O, varlıktan geçip yokluk evine girmelidir:

Senlik benlik terk edip yokluk evine girip

*Aşktan içip esriyip varlık terk ede misin.*²⁰⁶

²⁰¹ Yûnus Emre, 115.

²⁰² Yûnus Emre, 117.

²⁰³ Yûnus Emre, 109.

²⁰⁴ Yûnus Emre, 121.

²⁰⁵ Yûnus Emre, 153.

²⁰⁶ Yûnus Emre, 224.

Yûnus, aşk yoluna düşmeyenin hayvandan farkının olmadığını söylemiştir. Hayvan öğütten anlamadığı gibi âşık olmayan da öğütten nasibini alamayacaktır. Bu yüzden aşksız kişiye nasihat etmekle uğraşılmamalıdır:

Aşksızlara verme öğüt öğüdünden alır değil

*Aşksız âdem hayvan olur hayvan öğüt bilir değil.*²⁰⁷

Âşık, her ân yeni bir tecellî ile karşı karşıyadır. O, her ân yeniden doğmakta olduğu için daima tazedir. Bu yüzden hiç kimse âşıktan usanmamaktadır:

Biz sevdik âşık olduk sevildik mâşuk olduk

*Her dem yeni dirlikde sizden kim usanası.*²⁰⁸

Yûnus, aşkı güneşe benzetmiştir. Aşk, gönülleri yakarak yumuşatmakta ve muma çevirmektedir. Böylece âşığın gönlü incelik ve hassasiyet kazanmaktadır. Aşkla dolu olmayan bir gönül ise taşa benzemektedir. Aştan nasibi olmayan gönül karacak, taş gibi katı ve sert, kış gibi soğuk olacaktır:

İşidin ey yârenler aşk bir güneşe benzer

Aşkı olmayan gönül misâl-i taşa benzer

Aşkı var gönül yanar yumşanır muma döner

*Taş gönüller kararmış sarp katı kışa benzer.*²⁰⁹

Aşk, Yûnus için bir devlet tâcıdır. Âşık her zaman aşk şarabından içip susuzluğunu gidermektedir. Yûnus ham iken gönlüne düşen aşk ile olgunlaşmıştır. Aşk ona iyiyi kötüden temyiz etme kabiliyeti kazandırmıştır:

Devlet tâcı başa konu aşk kadehin bana sundu

Susadığımca ben dahi her dem onu içer oldum

Esritdi aşka düşürdü ben ham idim aşk pişirdi

*Aklım başıma devşirdi hayrı şerden seçer oldum.*²¹⁰

²⁰⁷ Yûnus Emre, 173.

²⁰⁸ Yûnus Emre, 296.

²⁰⁹ Yûnus Emre, 131.

²¹⁰ Yûnus Emre, 200.

2.3.9. Erzurumlu İbrâhim Hakkı (v. 1194/1780)

İbrâhim Hakkı'nın *Dîvânı*'nda muhteva bakımından dinî ve tasavvufî olmayan tek bir şiir bile yoktur. Onun manzumelerinde tamamen tasavvuf ve ilâhî aşk anlatılmaktadır.²¹¹ İbrâhim Hakkı birçok sûfî şaire nazaran sağlam bir nazım tekniğine sahiptir. O, aruz veznini de başarılı bir şekilde kullanmıştır. *Dîvân* şairlerinin sıkça kullandıkları kalıpları o da kullanmıştır.²¹²

İbrâhim Hakkı'ya göre ilâhî aşk, tasavvufî terbiye ve ilmin temel taşıdır. O, aşkı, Allah'ı her eşyada hakkıyla bilme sanatı olarak yorumlamıştır. Âşık, ilâhî bilginin hakikatine ve varlıkta bulunan ilâhî hikmetin sırrına eren kişidir. Aşk ruhu bütünüyle sarınca kişi Allah'ı hakkıyla bilecektir. Aşk, sâlikin her zerresine ve her işine Allah'ın hâkim olmasıdır. İbrâhim Hakkı'ya göre sûfîyi Allah'a götüren yol işaretlerini gösteren tek ışık aşktır. Aşk nuru ile aydınlanan kişi hayatın keder, endişe, korku ve hastalıkları sonucu kasvete kapılmaktan kurtulacaktır.²¹³

İbrâhim Hakkı'ya göre aşkın sırları akılla izah edilememektedir. Çünkü akıl aşkın söylediklerini anlayamamaktadır. Akıl, aşka hep itirazlarda bulunmaktadır. Bu yüzden âşık, aşkı anlatmaya çalışmamalı, bu konuda ketum olmalıdır:

Beyan-ı akla gelmez çünkü sırr-ı aşk, hâmûş ol,

*Ki her ne aşk söyler; akl âna çün ü çira söyler.*²¹⁴

İbrâhim Hakkı, bütün âlemin aşk ile dönüp durduğunu söylemektedir. Gece ve gündüz, aşk ile birbirini takip etmektedir. Toprak, aşkın gücü karşısında hayrettedir. Güneş ve ay, aşkın ışığıyla yeryüzünü aydınlatmaktadır. Dünyanın bütün sıkıntıları ancak aşk ile çözüme kavuşacaktır. Âlem, aşkın bir şulesinden ibarettir:

Aşkınla dönüp rûz ile şeb raks eder eflâk, hayrette kalır hâk,

²¹¹ İbrâhim Hakkı'nın ilâhî aşk anlayışı hakkında detaylı bilgi için bk: Süleyman Solmaz, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı Divanı'nda Aşk*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1986.

²¹² İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Dîvân*, (Haz.: Numan Külekçi, Turgut Karabey), Atatürk Üniversitesi Yayınları, (1. Baskı), Erzurum 1997, 21-23.

²¹³ Ali Tenik, "Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Şiirlerinde İlâhî Aşk", *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hazretleri Sempozyumu: 16-18 Kasım 2011- Erzurum: Bildiriler* (ss. 67-81), Erzurum 2012, 69.

²¹⁴ Erzurûmî, *Dîvân*, 52.

Şevkinle yanar şems-ü kamer, sabit-ü seyyar eyler deveranı.²¹⁵

Aşkınla muammayı cihan hall olur ancak ey Vâhid-i mutlak

Bir şule imiş âlem, edermiş ânu tekrar aşkın cevelanı.²¹⁶

Aşk, her türlü mutluluğun kaynağı olan bir nimettir. Aşktan nasibi olmayan kişi en büyük belâyâ müptelâ olmuştur. Zâhiren belâ gibi görünen olaylar aşk ile sevince dönüşür. Aşk, ateşi güle çeviren bir altın kaynağıdır:

Bî-aşk belâdır ne ki var devlet ü nimet aşkınla saadet,

Aşkınla belâ bal olur, ateş gül ü gülzar, oldur zer-i kâni.²¹⁷

Âşık, başına gelen belâları teslimiyetle karşılamalıdır. Çünkü dertler Hak âşığının içeceği gibidir. Âşık, dünyaya karşı meyil göstermemeli, gerekirse bir post ile yetinebilmelidir. Çünkü âşık, hep fakrı arzulayandır:

Şarab-ı âşık- ı Hakk'dır gam u derd ü belâ çekmek,

Ki ser-mest-i elesti her ne çekse hoş belâ söyler.

Libâsât-ı cihandan çık hemân bir posta ol kâni,

Ki âşık, arzuyu fakr eder her dem fenâ söyler.²¹⁸

İbrâhim Hakkı, aşk yoluna giren kişiye bir tavsiyede bulunmaktadır. Ona göre âşık daima aşk ile meşgul olmalıdır. Âşığın söylediği, istediği, okuduğu ve bildiği sadece aşk olmalıdır. Yine onun dinlediği, giydiği, içtiği ve yediği aşk olmalıdır:

Aşkı söyle, aşkı iste, aşkı oku, aşkı bil.

Aşkî gûş ol, aşkı pûş ol, aşkı nûş ol, aşk-hâr.²¹⁹

²¹⁵ Erzurûmî, *Dîvân*, 33.

²¹⁶ Erzurûmî, *Dîvân*, 34.

²¹⁷ Erzurûmî, *Dîvân*, 36.

²¹⁸ Erzurûmî, *Dîvân*, 52.

²¹⁹ Erzurûmî, *Dîvân*, 62.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÎVÂNÜ'L-MÜNİBÎ'DE İLÂHÎ AŞK ANLAYIŞI

3.1. *DÎVÂNÜ'L-MÜNİBÎ*'DE GEÇEN AŞKLA İLGİLİ KAVRAMLAR

Sultan Memdûh'un *Dîvânü'l-Münîbî* adlı eserinde yer alan şiirlerin çoğu aşka dairdir. Diğer eserlerinde de aşka dair şiirler yazan Sultan Memdûh, bu eserinde aşk temasını daha yoğun bir şekilde işlemiştir. Bundan dolayı Sultan Memdûh'un aşk anlayışını konu edinen çalışmamızın temelini iki ciltten ibaret olan *Dîvânü'l-Münîbî* oluşturacaktır. *Dîvân*'ın birinci cildi birçoğu aşka dair olan 366 gazelden oluşmaktadır. İkinci ciltte ise 170 kasîde ve rubâî yer almaktadır.

Dîvân'ın ilk gazelinde Sultan Memdûh, *Dîvân*'ı için "*Münîbî*" ismini seçmesinin sebebini açıklamaktadır. O, kendisinin Vâhid, Hayy ve Sâmed olan Allah'a tevbe edip kötülüklerden dönen biri olduğunu söylemektedir.²²⁰ Bundan dolayı "tevbe eden, dönen" anlamını ifade eden "Münîb" kelimesini *Dîvân*'ına isim olarak seçmiştir. Sultan Memdûh, birinci ciltteki gazellerinde hep "Münîb" mahlasını kullanmıştır. İkinci ciltte ise Münîb'in yanı sıra "Mahmûd el-Memdûh" mahlasını da kullanmıştır. Biz de çalışmamızın bu bölümünde Sultan Memdûh'u zikrederken kendisinin daha çok tercih ettiği "Münîb" mahlasını kullanacağız.

Münîb'in aşka dair düşüncelerini ele almadan önce bu eserde aşkla ilişkili olarak kullanılan kavramları incelemek faydalı olacaktır. Bu amaçla açıklanma ihtiyacı duyulan bazı kavramların sözlük anlamları verilecektir. Açıklanacak olan bu kavramların Münîb tarafından nasıl kullanıldığını göstermek için her bir kavram için örnek beyitler aktarılacaktır.

²²⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/24.

3.1.1. Ârif

Ârif, bilen, vâkıf olan, âşına olan, tanıyan, anlayışlı, kavrayışlı mükemmel, irfan ve mârifet sahibi anlamına gelmektedir. Allah'ın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettirdiği kimsedir. Müşâhede ve temaşadan meydana gelen bilgiye mârifet, bu bilgiye sahip olan kişiye de ârif denmektedir.²²¹

Nüfûz et aşkın inceliklerine ki ârif olasin,

*Ve etmeyesin başkalarının zâtına ve fiillerine meyl.*²²²

3.1.2. Cefa

Cefa kelime olarak eziyet etme anlamına gelmektedir. Tasavvufta kişinin, kalbini Allah'tan gaflette bırakmasıdır.²²³ Fahreddîn Irâkî, cefayı sâlikin gönlünün irfan ve müşâhadelere kapatılması olarak açıklamıştır.²²⁴

Saklar tutarım sırları, cefalarına katlanırım.

*Cefadan sonra şifa bulurum. Bende saklıdır sırlar.*²²⁵

3.1.3. Cemâl

Güzel, güzellik, iç ve dış güzelliği demektir. İki tür cemâl olduğu söylenmiştir: Birisi halkın bildiği güzelliştir. İkincisi ise hakikî güzellik olan, her uzvun olması gerektiği karakter ve heyetin en faziletlisi üzere olmasıdır. Cemâl, Allah'ın müşâhede-i ilmiyye olarak, kendi zâtında ilk müşâhede ettiği ezeli bir sıfatıdır. O, müşâhede-i ayniyye olarak yarattıklarında bu sıfatı görmek istediği için ayna gibi kendi cemâlinin aynını görmek üzere âlemi yaratmıştır.²²⁶ Irâkî cemâli, âşığın istek ve rağbetinin ziyadeliği bakımından mâşuğun kemâllerini izhar etmesi olarak açıklamıştır.²²⁷

²²¹ Uludağ, *TTS*, 44.

²²² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/131.

²²³ Cebecioğlu, 94.

²²⁴ Irâkî, 349.

²²⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/92.

²²⁶ Cebecioğlu, 97.

²²⁷ Irâkî, 348.

Münib, cemâl dolunayının âşığıdır.

*Tâ ki ebedî hayata kavuşsun diye.*²²⁸

3.1.4. Huzur

Hazır olma ve huzurda bulunma anlamına gelmektedir. Tasavvufta Hakk'ın huzurunda bulunmaya ve kendinden geçmeye denmektedir. Halktan gaib olan Hakk'ın huzurunda, Hak'tan gaib olan ise halkın huzurunda bulunmaktadır.²²⁹ Irâkî'ye göre huzur, vuslat makamıdır.²³⁰

Yaşadığın sürece aşk ile ol ve ondan ayrılma.

*Dilediğini ondan görürsün ve onunla huzura kavuşursun.*²³¹

3.1.5. Kadeh

Kadeh, tasavvuf terimi olarak mânevî hâl, cezbe, rûhî zevk, şevk ve vecd gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²³² Tasavvuf edebiyatında kadeh, sâlikî cezbeyle sevkeden mânevî hâli, ârifin gönlünü ve ilâhî aşkın şarabıyla mest olan kişinin vücudunu ifade etmektedir.²³³

Münib, sâkînin sunduğu kadehleri gördü.

*Sâkî, o kadehleri içirdiğinde Münib, rüzgarlardan daha yüksek bir makama yükseldi.*²³⁴

3.1.6. Kâse

Kâse, sülûk hâlinde sâlikî mest eden vahdet şarabının tecellîlerinin kadehine denmektedir. Âşığın kalbi bu tecellîlere mazhar olan bir kadehtir. Murakabe hâlindeki

²²⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/25.

²²⁹ Uludağ, *TTS*, 175.

²³⁰ Irâkî, 160.

²³¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/78.

²³² Uludağ, *TTS*, 201.

²³³ Süleyman Uludağ, "Şürb", *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX/269-270.

²³⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/62.

sûfinin kalbi, çeşitli nurların döküldüğü bir kadeh konumundadır.²³⁵

Aşk sabâ ile artar.

*Zira onda, kâselerdeki ilâhî şarap zevkle içilir.*²³⁶

3.1.7. Keşf

Keşf, açığa çıkarma, perdenin açılması, örtülü olanı açma, gizli olanı meydana çıkarma, sezme ve tahmin etme gibi anlamlara gelmektedir. Sûfilere göre maddî ve duyulur âlemden gelen tesir, kir ve paslar kalbin gayb âlemini görmesine engel olan bir perde oluşturmaktadır. Riyazet ve tasfiye ile bu perde kalkınca gayb açıkça görülmektedir. Kalp gözünün açılması ve bu perdenin aradan çekilmesine keşf denilmektedir.²³⁷

Şarap içildiği zaman o, kalbe bir arındırmadır.

*Daha sonra manevî keşifle onun parlayan nurlarını görür.*²³⁸

3.1.8. Melâmet

Sözlükte “kınamak, kötölemek, ayıplamak” gibi anlamlara gelen melâmet kelimesinin tasavvuf literatüründe bir terim, makam ve tasavvuf anlayışının adı olarak yaygın bir kullanım alanı bulunmaktadır. Melâmet, Allah tarafından sevilme, Allah’ı sevmek, O’nun yolunda nefisle mücâhede etmek ve bu mücâhede sırasında kendisini kınayanların kınamasından korkmamaktır.²³⁹

Âşığın işi melâmetle ortaya çıkar.

*O (âşık), âlemde gerçekten garip bir hâldedir.*²⁴⁰

²³⁵ Cebecioğlu, 273.

²³⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/25.

²³⁷ Uludağ, *TTS*, 213.

²³⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/91.

²³⁹ Nihat Azamat, “Melâmet”, *TDVİA*, TDV Yayınları, Ankara 2004, XXIX/24.

²⁴⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/25.

3.1.9. Mey

Şarap, sevgili, dilber, cevher-i can, kuvvetli aşk ve bu aşkın sonucunda gelen şevk gibi anlamlarda mecazen kullanılmaktadır. Bu durumda olan sûfiler amellerinde kusur işlemezler.²⁴¹ Irâkî, meyi aşkın coşkunuğu olarak yorumlamıştır. Ona göre mey, sülûkun ortalarında olan kemâl sahibi özel kişilere mahsustur.²⁴²

Hazır ol ey âşık mey sunarken sana cânân

*Ki kavuşasın şanı büyük ulu bir makama ondan.*²⁴³

3.1.10. Nedim

Sohbet arkadaşı, hemdem, içki sofrasına eşlik eden kişi demektir. Büyük bir zâtı güzel sözler ve latîf fıkralarla eğlendiren kişiye de nedim denmektedir.²⁴⁴

Anlarım ve seslenirim: Ey mâşuk yinele!

*Ki olayım senin sohbetinin nedimi.*²⁴⁵

3.1.11. Perde

Farsça bir kelime olup hicap ve örtü anlamına gelmektedir. Tasavvufta Hak ile kulu arasındaki engellere, âşığı mâşuğundan ayıran hususlara denmektedir. Hak ile kul arasında kimi zulmetten kimi nurdan binlerce perde vardır. Madde, menfaat, mal, mülk, nefis ve şehvet zulmanî perdeler olup Hakk'ı görmeye ve ona ermeye engeldir. Hakk'ın tecellileri ise nûrânî perdelerdir.²⁴⁶

Gaflet uykusundan başka bir şey aşka perde olamaz.

*O, bulutun güneşe perde olması gibi bir perdedir.*²⁴⁷

²⁴¹ Cebecioğlu, 335.

²⁴² Irâkî, 353.

²⁴³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/135.

²⁴⁴ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317, 1456.

²⁴⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/145.

²⁴⁶ Uludağ, *TTS*, 285.

²⁴⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/52.

3.1.12. Raks

Kelime anlamıyla dans etmektir. Tasavvufta ise semâ ve deverân için kullanılmaktadır. Topluca yapılan zikirlerde ve ilâhî okunma sırasında halka oluşturan dervişlerin oturarak veya ayakta yaptıkları ritmik hareketlere denmektedir.²⁴⁸

Bedenim, mahbûbun aşkıyla raks ediyor.

*Suda yüzen biri gibi onunla meşgul oluyor.*²⁴⁹

3.1.13. Sabâ

Fiil olarak âşık olmak, özlemek, meyletmek; isim olarak ise seher rüzgarı ve ferahlatıcı rüzgar anlamlarına gelmektedir. Sabâ rüzgarının gül ve çeşitli çiçeklerin açmasını sağladığı söylenmiştir. Bu rüzgar Ümmet-i Muhammed için müjdelere içermektedir.²⁵⁰ Kâşânî'ye göre sabâ, ruhaniyete ait olup doğu tarafından esen ve hayra vesile olan rahmânî esintilerdir.²⁵¹ Münîb, sabâyı müjde anlamıyla kullanmıştır.

Sabâ rüzgarı esti ve o "her türlü iyiliğin müjdesini veriyorum" dedi.

*Âşığa, sevgili ile buluşmak için "her türlü iyiliğin müjdesini veriyorum" dedi.*²⁵²

3.1.14. Safa

Safa, temizlik, duruluk, arılık, zevk ve keyif gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufta rûhî haz anlamında kullanılmaktadır. Sûfî, rûhî neşe ve zevk içinde olup elem ve ızdıraptan uzaktır. Tasavvuf, uzaklık bulanıklığından sonraki yakınlık safvetidir.²⁵³

*Âşık, zevk u safayı buldu. Aşk derdi de çok değerli ve lezzetlidir.*²⁵⁴

²⁴⁸ Uludağ, *TTS*, 291.

²⁴⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/27.

²⁵⁰ Cebecioğlu, 407-408.

²⁵¹ Abdürrezzâk Kâşânî, *Mu'cemu ıstılâhâti's-sûfyye*, (Thk.: Abdul'âl Şahin), Dâru'l-Menâr, (1. Baskı), Kahire 1992, 156.

²⁵² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/78.

²⁵³ Uludağ, *TTS*, 303.

²⁵⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/71.

3.1.15. Sâkî

Sâkî, su veren, sulayan ve içki sunan anlamındadır. Tasavvufta, bütün feyiz ve sevginin kaynağı olan Allah'ı ifade etmektedir.²⁵⁵ Aynı zamanda tasavvuf edebiyatında sâkî, insanda ilâhî aşkı uyandıran ve gönül kadehine ilâhî aşk şarabını sunan kimseyi yani mürşid-i kâmilî ifade etmek için de kullanılmıştır.²⁵⁶

Âşığın kalbi sâkînin evidir.

*Sâkî, âşığa kâselerle ve kadehlerle mubah olan şarabı sunar.*²⁵⁷

3.1.16. Sâlik

Kelime olarak yolcu anlamına gelmektedir. Mâna olgunluğunu elde etmek için tasavvuf yoluna giren kişiye denmektedir.²⁵⁸ Sâlik, menzil-i maksuda varma azmine sahip olan, hedefe ulaşma kararıyla tasavvuf yolunu tutan, bu yolun gerektirdiği hususları maddî ihtiyaçlardan önde tutan ve tasavvufu meslek edinen kişidir.²⁵⁹

Aşk, sâliki nefsinden kurtarır.

*Artık o, hayretler içinde bütün varlıkları görür.*²⁶⁰

3.1.17. Sekr

Sekr, sarhoşluk, mest olma ve kendini kaybetme anlamına gelmektedir. Tasavvufta zâhirî ve bâtinî kayıtları bir kenara bırakıp Hakk'a yönelmeye denmektedir. Sekr, kuvvetli bir tecellî ile kulun kendinden geçip rûhî bir haz ve zevke ermesidir. Bu hâl, vecd ehline hastır. Kul, cemâl tecellisini temaşa edince sekr hâline gelir, ruh haz alır ve kalp sermest olur.²⁶¹

Sizi anmak, insanı sekr hâline koyar. Kalpler, zikirle dirilir.

²⁵⁵ Irâkî, 353; Uludağ, TTS, 305.

²⁵⁶ Uludağ, "Şürb", 270.

²⁵⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/62.

²⁵⁸ Cebecioğlu, 416.

²⁵⁹ Uludağ, TTS, 306.

²⁶⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/51.

²⁶¹ Uludağ, TTS, 310.

*Kim sizi anmaya devam ederse onun organları zikir seslerini duyar.*²⁶²

3.1.18. Şarab

Meşrubat, içki, mey ve bâde anlamına gelmektedir. Tasavvufta şarab, aşkı, muhabbeti, şevki ve vecdi temsil etmektedir. Coşkun aşk hâlleri sonucu sahibini kınanacak hâl ve hareketler içine sokmaktadır.²⁶³ Bu durum sülûkun son mertebesine gelen kemâl sahibi kişilere mahsustur.²⁶⁴ Aşk şarabı, Allah'ı sevmekten kaynaklanan zevkin sonucu olarak ortaya çıkan mestlik hâlidir. Bu anlamda sûfiler için “içmeden sarhoş olanlar” tanımı yapılmıştır.²⁶⁵

Aşk şarabını içen, Allah'tan aradığını buldu.

*Onunla sarhoş oldu ve o (aşk şarabı) ona galip geldi/onu yendi.*²⁶⁶

3.1.19. Şevk

İhtiyak ve özlemi ifade etmektedir. Kalbin, sevgilisine kavuşmak üzere çekilişine veya sevgili anıldığında kalbin heyecanlanmasına şevk denmektedir. Allah'a ihtiyak duyanın O'na yakın olacağı ve yakın olanın da neşeleneceği ve sonunda vuslata ereceği ifade edilmiştir.²⁶⁷

Âşğın kalbi uyanıktır seher vakti,

*Perişan bir hâlde buldu seher vaktinde şevki.*²⁶⁸

3.1.20. Tecellî

Kelime olarak âşikâr olmak, açığa çıkmak, görünmek ve zuhûr etmek anlamındadır.²⁶⁹ Gayb âleminde gelen ve kalplerde ortaya çıkan nurlara tecellî

²⁶² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/85.

²⁶³ Uludağ, *TTS*, 327.

²⁶⁴ Irâkî, 352.

²⁶⁵ Cebecioğlu, 452.

²⁶⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/70.

²⁶⁷ Cebecioğlu, 461-462.

²⁶⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/146.

²⁶⁹ Uludağ, *TTS*, 346.

denmektedir.²⁷⁰

Yalnız Allah'tan tecellî etmesiyle keşif diledim.

*Onunla bir zaman en yüce maksadımı elde ederim.*²⁷¹

3.1.21. Tezkiye

Tezkiye kelime olarak temizlenme anlamına gelmektedir. Tasavvufta nefsi, ona bulaşan kir ve pastan temizleyerek onu nefs-i emmâre mertebesinden nefs-i mutmainne mertebesine çıkarmaya ve ruhu manevî kirlilerden arındırmaya tezkiye denilmektedir.²⁷²

Aşkla olan kişi, nefisini tezkiye etmiştir.

*Aşkla olan nefis kişinin esiridir, ölü hükmündedir.*²⁷³

3.1.22. Vahdet

Vahdet, birlik demektir. Hakikî anlamda bir, Cenab-ı Hakk'tır. Bundan dolayı gerçek anlamda birlik sadece O'nun için söz konusudur.²⁷⁴ Kâşânî vahdeti, Cenab-ı Hakk'ın, bütün itibarları, isimleri, sıfatları, nispetleri ve izafetleri ortadan kaldıran gerçek birliği olarak açıklamıştır.²⁷⁵

*Vahdete gir ki eresin muradın en âlâsına.*²⁷⁶

3.1.23. Vuslat

Bir şeyin bir şeye ulaşması veya bir şeyle irtibat kurup sonra onda yoğunlaşmak anlamına gelmektedir. Allah bir kuluna Rabbânî fetihle bulununca kulun arzu ettiği şeylere ulaşması hâlinde onun için “vuslata erdi” denmektedir. İbnü'l- Arabî vuslatı,

²⁷⁰ Kâşânî, 173.

²⁷¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/65.

²⁷² Uludağ, *TTS*, 359.

²⁷³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/34.

²⁷⁴ Uludağ, *TTS*, 370.

²⁷⁵ Kâşânî, 582.

²⁷⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/19.

kaybolanı ve bulunmayı elde etmek diye tanımlamıştır.²⁷⁷ Irâkî, gizli ve açık olarak Allah ile birlikte olunan Vahdaniyet makamını visâl olarak ifade etmiştir.²⁷⁸

Âşıkların kalpleri hayretler içinde kalmış ve başını alıp gitmiştir.

*Nihayet onlar (Hakk'a) vuslatı olduğu gibi bilirler.*²⁷⁹

3.1.24. Yâr

Dost ve sevgili anlamına gelmektedir. Yaratılanların tamamının suretlerini ihtiva eden Hak Tealâ'nın bir sıfatıdır. Irâkî, sâlik için bundan daha iyi bir hitap kelimesi bulunmayacağını belirtmektedir.²⁸⁰

Rabbim! Seçip de kalbimi içine yerleşti aşk evvela,

*Sonra yâre kavuşmak için onunla devam ederim yola.*²⁸¹

3.1.25. Zâhid

Zâhid, dünyaya râğbet etmeyen, dünyadan yüz çeviren ve el etek çeken kimsedir. Kendisini bütünüyle ahirete ve Hakk'a veren, mala, mülke, makama ve şöhrete değer vermeyen, dünyayla ahiret arasında tercih yapmak gerektiği zaman ağırlığını daima ahiretten yana koyan kişidir. Ayrıca tasavvufta ham ruhlu, pişmemiş, olgunlaşmamış, dinin özünden habersiz şekilci ve zâhirci kişiye, ârif ve âşık olmayan kimseye zâhid denmektedir.²⁸² Münîb, zâhidi bu anlamıyla kullanmıştır.

Zâhid, âbid, cahil ve akıllı;

*Anlatılmak suretiyle aşktan bir haber bilmezler.*²⁸³

²⁷⁷ Cebecioğlu, 528.

²⁷⁸ Irâkî, 358.

²⁷⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/27.

²⁸⁰ Irâkî, 350.

²⁸¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/131.

²⁸² Uludağ, *TTS*, 389.

²⁸³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/114.

3.2. DÎVÂNÜ'L-MÜNİBÎ'DE İLÂHÎ AŞK

3.2.1. Münîb'e Göre Aşkın Tanımı

Münîb, aşkın kelimelerle tarif edilmesinin çok güç olduğunu ifade etmiştir. O, aşkı ibarelerle nitelendirmeye kimsenin gücünün yetmeyeceğini belirtmiştir. Ona göre aşkın zâtı hakkında bütün mahlukât şaşkın bir vaziyettedir. Aşk her varlıkta sürekli olarak vardır. Münîb buradaki sözleriyle vahdet-i vücûd düşüncesini benimsediğini ifade etmiş olmaktadır. Münîb'e göre sadece ârif olan kişi aşkın bazı sırlarına vâkıf olabilecektir. Kendisi de bu sırra nâil olanlardandır. O, aşkı bazı benzetme, remiz ve istiareler yoluyla anlamıştır:

Kim aşkı ibarelerle tavsif etmeye güç yetirebilir?

Onun zâtı hakkında bütün yaratıklar şaşkın hâldedirler.

O, her varlıkta daima var olandır.

Ârif, bir takım sırları (onlardan) ibretler olarak görür.

Hakikaten ben ibret aldım ve onu anladım.

O, bir takım benzetmeler, remizler ve istiarelerdir.²⁸⁴

Aşk ilmi, kitaplardan ders alınarak öğrenilememektedir. Münîb aşk ilmini anlamaktadır. Ancak bunun için herhangi bir kitaptan ders almamıştır. Zâhid, âbid, cahil ve akıllı kişi ders olarak bu ilmi anlayamayacaktır. Aşk ilmini elde etmek isteyen kişi ders kitaplarını terk etmelidir. Çünkü kitaplar aşkın önündeki perdeler hükmündedir:

Aşk ilmini anlıyorum.

Anlatmak ve bildirmek suretiyle rehberlik edecek bir ders ve söz olmadan.

Zâhid, âbid, cahil ve akıllı;

Anlatılmak suretiyle aşktan bir haber bilmezler.²⁸⁵

Aşk ilmini biz kitap toplamaksızın öğreniriz.

²⁸⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/58.

²⁸⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/114.

*Kitapları terk et; zira onlar (aşkın önünde) perdelerdir.*²⁸⁶

Aşk ilmi, mâşuk tarafından verilmektedir. Fakat bu, kitaptan okunabilen bir ders gibi değildir. Kalpte ilham olarak meydana gelmektedir. Bu ilim ancak gönülle bilinebilir. Dolayısıyla gönülde öğrenilmeye çalışılmalıdır:

Mâşuktan gelen aşk ilmini gönlünde öğrenmeye çalış.

Onun âşığa talimi gönülle bilinir.

Aşk ilmi bir ders okuma değildir.

*O, kalpte dile getirilen bir ilhamdır.*²⁸⁷

Aşk, âlemin özüdür. Münîb'e göre aşk âlem ve içindekilerin temelidir. Var olan her şey aşkla hayat bulmuştur. Bütün mahlukât aşk ile var olmuştur. Kâinattaki bütün tasarruflar onunla meydana gelmektedir. Rahmet tecellileri hep ondandır. Âlem ancak aşk ile kâim olabilmektedir:

Âlemin aslını aşktan anlıyorum. Çünkü o açıkça görünür.

*O, âlemin özü ve maksadın son hedefidir.*²⁸⁸

Aşk, âlemin ve onda olanların babası (temeli) dir.

*Onlar, yenilenen hayatı onunla bulurlar.*²⁸⁹

Aşk, âlemin canıdır. Onun emriyle her insan var edilmiştir.

Sonra karada bulunan canlıların hepsi,

Ve denizdekiler var olmuştur.

Onunla kâinattaki bütün hareketler ve bulutlar.

*Oturmalar ve uyumalar ihsan edilmiştir.*²⁹⁰

Âlem ancak aşkla ayakta durmaktadır.

*Dünya da ahiret de ancak onun emriyle var olmuştur.*²⁹¹

²⁸⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/53.

²⁸⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/45.

²⁸⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/69.

²⁸⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/42.

²⁹⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/40.

²⁹¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/38.

Aşk, her türlü ihsan ve güzelliğin kaynağıdır. Âlemde onun güzelliğinin bir benzeri yoktur. Aşkın güzelliği bütün varlıkları kuşatacak kadar engindir. Gönüller bu güzelliği yansıtan aynalar konumundadır. Münîb bütün güzellikleri aşkta bulmuştur. O, en yüce maksatlarını hep aşktan talep etmektedir:

Aşk ile en yüce maksudumu isterim.

Her türlü ihsan ve güzelliği ancak ondan buldum.

Âlemde onun güzelliğinin misli yoktur.

O, aydınlık ve güzellikte aydan daha parlaktır.²⁹²

Aşk, âşıklar için korunaklı bir sığınaktır. Aşk kalesine sığınan âşık dünya gurbetinden korkmamaktadır. O, vuslata erişinceye kadar emniyet içinde olacaktır:

Öğrendim ki aşk sağlam bir kaledir.

Âşık için ki gurbet hâlimden korkmaz.²⁹³

Âşığı mâşuğuna ulaştıracak yegâne dost aşktır. Bu yüzden aşk dışında başka bir şeyle dostluk kurulmamalıdır. Aşk dışındaki diğer dostlar kişiyi yarı yolda bırakacaktır. Aşk, mahbûba kavuşmak isteyen âşığa kendisine yönelmesi için hitap etmektedir:

Aşktan başka kimseye asla dost olma!

Çeşitli makamlara ancak aşka sadakatle yükselebilirsin.

Bir insana dost olsan ondan ayrılman kaçınılmazdır.

Ya ölümlle, ya ayrılıkla ya da hasetle.

Aşk âşığa şöyle nidâ etti:

“Bana yönel ki eşsiz olan Mahbûb’a kavuşasın

Ve sürekli O’nu müşâhede edesin.”²⁹⁴

²⁹² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/38.

²⁹³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/145.

²⁹⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/44.

3.2.2. Aşk Yolu

Aşk yolunun başlangıcı birtakım eziyetler içerebilir. Ancak âşık sabredip yolun sonuna ulaşırsa büyük bir saadete erecektir. Zaten âşık yolun sonunda elde edeceği sevinci bildiği için aşkı arzulamakta ve yolun başındaki cefalara tahammül etmektedir:

Aşkın başlangıcı cefa içinde bir eziyettir.

*Sonu ise içinde şöhretler olan bir ilimdir.*²⁹⁵

Âşığın hâli öyle bir hâldir ki öncesi şiddetli,

*Fakat sonu, bilen için iştahla istenen bir hâldir.*²⁹⁶

Aşk yolu diğer yollara benzememektedir. Bu yolda emsalsiz bir sarhoşluk ve şarap vardır. Bu yolun sâliki, mahbûbun sevgisiyle sarhoş bir hâldedir:

Aşk yolu başka yola benzemez.

*Çünkü onda benzersiz bir şarap ve sarhoşluk vardır.*²⁹⁷

Aşk yolu, sâlike çeşitli ihsanlarda bulunmaktadır. Ona doğruyu göstermektedir. Münîb, aşkın kılavuz olduğu düşüncesinde Mevlânâ ile hemfikirdir.²⁹⁸ Münîb'e göre aşk yolunun sonunda izzet ve kerem vardır. Bu yüzden sâlik aşk yolunda yürümeye devam etmelidir:

İhsan edici olan aşk yolundan gittim.

*Zira o yol, doğruyu gösteren, izzet ve kerem kazandıran bir yoldur.*²⁹⁹

Âşık, aşk yoluna girip günlerce yol almalıdır. Bu yolda onun tek gayesi mâşuk ile beraber olmaktır. Âşığın bunun dışında başka bir hesabı olmamalıdır. Çünkü aşk yoluna giren kişi artık başka bir şeye yönelmemelidir. O, ancak tek olan İlâh'a yönelmelidir. Aşk, yola giren âşık için bir uyarıda bulunmaktadır. Âşık da bu uyarıyı emir telakki etmeli ve gereğini yapmalıdır:

Yola gir de yürü yeryüzünde günlerce,

²⁹⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/58.

²⁹⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/130.

²⁹⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/107.

²⁹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, I/6.

²⁹⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/115.

Lâtif olan Allah ile hesapsız bir arada kalasın.

Yola giren başka bir şeye yönelmez ebedî,

Sadece İlâh'a; bir, kudret sahibi ve tek olan.

Aşk şüphesiz yola girene daima seslenir: "Git ve helâk edici bir şeye yönelme."

Sâlik, tevazu ile cevap verir: "Ben itaat ediciyim,

*Bana emrettiğine, boynum kıldan incedir sözüne."*³⁰⁰

3.2.3. Aşkın Elde Edilmesi

Münîb'e göre aşk Allah tarafından kula ihsan edilmektedir. Yani âşık, kullar arasından seçilmiş olandır. Allah, bir kulundan razı olup onu muradına erdirmek istediğinde ona aşkı vermektedir. Bu aşkla o kul izzet ve mutluluğa kavuşacaktır. Kalbi aydınlanacak ve bütün işleri düzene girecektir. Münîb de aşk için seçilmiş olan kullardandır. O, bu ikramın karşılığında ömrü boyunca sevgiliye kul olmayı taahhüt etmektedir:

Yüce Allah, bir kulunu kabul edip onu seçtiğinde,

Onu âşık yapar ve muradına erdirir.

Onun kalbini aydınlatır ve işlerini düzenler.

*Onu azîz ve mutlu kılarak dilediğini ona verir.*³⁰¹

Aşkın sultanı, âşığa bir makam verdi.

*Âşık, onunla lütuf ve saygı ile izzete nâil oldu.*³⁰²

Aşkı vermek suretiyle tevfiik sizden zuhûr etti.

*Hayatım devam ettiği sürece ben sizin kölenizim.*³⁰³

Sevgili, verdiği aşk ile âşığı memnun etmektedir. Aşk gelip âşığın kalbini mesken tutmaktadır. Artık âşık için aşktan kaçış yoktur. O, bundan sonra mâşuğa kavuşmak için yoluna aşk ile devam edecektir:

³⁰⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/25.

³⁰¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/65.

³⁰² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/114.

³⁰³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/110.

Âşığın kalbinin aşktan kaçması mümkün değildir.

Sevgili, onu en hayırlı amel olan aşk ile memnun ettiğinde.³⁰⁴

Rabbim! Seçip de kalbimi içine yerleşti aşk evvela,

Sonra yâre kavuşmak için onunla devam ederim yola.³⁰⁵

3.2.4. Aşk Derdi

Âşık aşk hastalığına yakalanmış, bu hastalıkta kaybolmuştur. Bunun dışında onun başka bir derdi yoktur. O, bu hastalık sebebiyle etrafından habersiz bir şekilde yaşamaktadır. Onun kalbi, sevgilinin ateşiyle yanıp tutuşmaktadır. Sürekli dert ve sıkıntılar içerisinde âh edip durmaktadır. Ancak âşık bu hâlden kurtulmayı ümit etmektedir. Çünkü her derdin bir devası olduğu gibi aşk derdinin de şifası vardır. Aşkın şifası sevgilinin elindedir. Âşığın müptelâ olduğu bu hastalık sevgiliyle bir araya gelince geçecektir. Âşık uzun zamandır beklemekte olduğu şifayı sevgiliye kavuşunca bulacaktır:

Kurtuluş bekleyen hâlime bak. Ben aşkın hastasıyım, başka bir yaram yok.³⁰⁶

Ben, O'nunla sıkıntı, dert ve acı sahibiyim.

Kalbim, etrafındaki her şeyden habersiz, O'nun ateşiyle yanıp tutuşuyor.³⁰⁷

Âşık, sıkıntı ve dertlerin içinde âh çeker,

Onu anlayıp karşılayacak olan zât ortaya çıkıncaya kadar.³⁰⁸

Aşktan dolayı hastayım. Bir zaman böyle devam ettim.

Şifa veren Rabb'dir. O'nunla beraber olana iflas yoktur.³⁰⁹

Âşık, aşk hastalığında kendisini kaybedendir.

Onun bu hastalığı, sevgiliye kavuşma vaktine kadar devam eder.³¹⁰

³⁰⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/106.

³⁰⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/131.

³⁰⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/59.

³⁰⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/100.

³⁰⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/100.

³⁰⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/80.

³¹⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/88.

Münîb, aşkın derdinin çok olduğunu söylemektedir. Ancak bu dertler âşık için kıymetlidir. Âşığın aşk derdine itirazı yoktur. O, aşkı bu hâliyle kabul etmiştir. Hatta âşık için aşkın iniltilerinden daha tatlı bir şey yoktur. Aşk uğruna çekilen elem ve sıkıntılar âşığın kalbi için şifa hükmündedir. Aşk yolunda çekilen bu acılar âşığın yüce makamlara ulaşmasını sağlayacaktır. Âşığın kalbi bu elemelerle aydınlanmaktadır. Münîb âşık olduğunu ve en şiddetli elemelerin kendisinde bulunduğunu söylemektedir. O, elemli olmasına rağmen aşkı sevdiğini ve yolunun kendisine aşk ile gösterildiğini belirtmektedir:

Aşkın derdi çoktur. Fakat kıymetlidir.

Âşık katında makbuldür. Âşık, onu kabul eder.³¹¹

Aşkın acısı ve iniltisinden daha tatlı bir şey yoktur.

Âşık, onunla yükselebileceği en yüksek makama erişir.³¹²

Elemeler, âşığın kalbine şifadır.

Onun kalbi aşktan dolayı aydınlıkla cilâlanmıştır.

Ben âşığım ve bendeki elem, en şiddetli elemdir.

Onunla sevindim. Yolum bana onunla gösterildi.³¹³

Âşık, âdeta elemelerle dolu bir gam hazinesidir. Gamlar gelince âşık feryat etmeye başlamaktadır. O, artık hareket hâlinindedir. Onun için sükûnet yoktur. Âşık bu gamlar yüzünden cefa çekmekte ve hüznlenmektedir. Bir korku hâli yaşamaya başlamaktadır. Fakat bu kaçınılacak bir durum değildir. Çünkü güzellikler âşiğe ancak bu şekilde gelebilecektir. Âşık, aşkın her makamdan daha tatlı olduğunun bilincindedir:

Zuhûr edince aşkın gamı, sayesinde geçerim inleyişe ve figana,

Harekete geçerim o yüzden, rahat ve sükûn yok artık bana.

Gamın elemi cefa ve hüznlere akar,

Sahibi korku içinde, fakat gelir güzellikler ondan.³¹⁴

³¹¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/107.

³¹² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/88.

³¹³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/104.

³¹⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/140.

Gam hazinesi âşığın yanında bulunur.

Fakat aşk, her mertebe ve makamın en tatlısıdır.³¹⁵

Münîb'in aşk acısıyla inleyen âşığa bir tavsiyesi vardır. O, âşığın yaşadığı sürece bu acılarla kalmasını istemektedir. Âşık, aşk hastalığı ile aşk yolunda sülûk etmeye devam etmelidir. Bu sayede hayatı boyunca aşk ile vakit geçirmenin mutluluğuna erecektir. Nihayetinde Allah'tan hakkıyla korkan bir kalbe sahip olup iyileşecektir. Münîb de sevgilisinden sürekli kendisine elemeler vermesini talep etmektedir. Bununla O'nun tarafından unutulmamayı hedeflemektedir:

Ey âşık! Yaşadığın müddetçe aşkın acısıyla kal.

Ki aşkla meşgul olacağın bir makama yükselesin.³¹⁶

Ey âşık! Elem ve aşk hastalığı ile yoluna devam et.

Tâ ki Allah'tan çok korkan bir kalple iyileşinceye kadar.³¹⁷

Yaşadığım sürece elemeler vererek beni unutmamasını istedim.³¹⁸

3.2.5. Aşka Yolunda Sabırlı Olmak

Aşk yolunda devam edebilmek için âşığa sabır gereklidir. Sabrın ilk evresi zordur ve acılarla doludur. Ama sabır gösterilirse yolun sonunda büyük mükâfatlar görülecektir. Âşık, sevgilinin yolundaki eziyetlere sabır gösterdiği için O'nun rızasını kazanacaktır. Bütün arzuları sevgili tarafından yerine getirilecektir. İşleri yolunda gidecektir. Sabrın sonundaki vuslat ise ihsanların en tatlısı olacaktır:

Sabret, zira sabır Deyyân olan Allah'ın rızasına vesiledir.

Sayesinde Mennân tarafından arzularına erersin.

Sabri âdet edin ki işlerini yerine getiresin.

Onu tatmakla ihsanın en tatlısını bulasın.

Başı acıdır sabrın, sabret ey insan.

³¹⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/116.

³¹⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/104.

³¹⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/88.

³¹⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/39.

*Tâ ki onun tatlılığıyla en yüce ihsana erişesin.*³¹⁹

Sabırla yoluna devam eden âşık sonunda şifayı bulacaktır. Kalbindeki yaralar sarılarak iyileşecektir. Âşık, yolculuğu sırasında birilerinden korkup gizlenmeye ihtiyaç duymamaktadır. Münîb âşığa her şeyi bırakıp sabırlı olmasını tavsiye etmektedir. Sabrı karşılığında âşığa en yüksek köşklere konaklama nimeti verilecektir. Âşık sabır gösterirken de aceleci olmamalıdır. Sevgili, vuslatı lütfedene kadar sabra devam etmelidir. O, sabırlı olursa yolun sonunda kalbinin açılacağını görecektir:

Sabırlı kişinin kalbindeki yaralar sarılır da iyileşir.

Âşık olan gizlenmeden yoluna devam eder.

Her şeyi bırak. Sabırlı ol ki en yüksek köşklere erişesin.

Ve en güzel şifa geldiği zaman kalbinde sevinci görürsün.

Ey kul, sabırlı olmada aceleci olma.

*İstedığın şekilde kalbinin açılmasını görmeyi için sabra meylet.*³²⁰

3.2.6. Aşkta Sadakat

Münîb'e göre aşkta sadakat şarttır. Bundan dolayı âşık, Allah'a olan aşkında sadık olmalıdır. O'nu mâşuk olarak kabul etmekte samimi olmalıdır. İnançta ortak koşmaması gerektiği gibi aşkta da O'na hiç kimseyi ortak koşmamalıdır. Âşık, ancak bu şekilde Allah'ın lütfuna nâil olabilecektir:

Bâkî olan Allah'a sadakatle âşık ol.

*Böylece tek olan Allah'ın lütfuna kavuşursun.*³²¹

O'nu sadakatle seç ki sana arkadaş olsun.

*Aşkta hiçbir kimseyi O'na ortak koşma.*³²²

Sadık olan âşık, hiçbir şeyi tuhaf görmemektedir. Çünkü o, devamlı olarak sevgilinin aşkıyla meşgul olmaktadır. Sevgilinin yolunda sadık olunca O'nun en güzel

³¹⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/19.

³²⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/47.

³²¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/66.

³²² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/98.

vasıflara sahip olduğu müşâhede edilecektir. Münîb aşkında sadıktır. O, sadece sevgiliyi duymaktadır. O'ndan başka kimsenin sevgisini istememektedir. Çünkü o, sevgiliden başkasının kendisine asla fayda veremeyeceğini bilmektedir. Bu yüzden bütün arzularını sadece O'ndan istemektedir:

Aşkta ihlâslı ol. Böylece hiçbir şeyi tuhaf görmezsin.

Çünkü O, seni aşkıyla meşgul eder.³²³

Sevgiliye sadık olarak git ki;

O'nun nurlarla ve en güzel vasıflarla tecellî ettiğini göresin.³²⁴

Ben yalnız O'ndan duyarım, sadece O'nun sevgisini toplarım.

Başkası fayda vermez bana, muradımı yalnız O'ndan isterim.³²⁵

3.2.7. Âşığı Aşkdan Mahrum Eden Sebepler

Âşığın aşktan mahrum olmasına sebep olan bazı durumlar vardır. Bunlardan biri gaflet uykusudur. Gaflet, aşkın önündeki en büyük engellerden biridir. Bulutun güneşe perde oluşu gibi gaflet de aşka perde olmaktadır. Gafil olanın kalbi körleşmekte ve artık göremez olmaktadır. Gaflette olduğu için bu hâlden tevbe etmeye de gücü yetmemektedir. Bu yüzden âşığın sevgiliyi sürekli hatırda tutması gerekmektedir. Âşık, bir ân bile gaflete düşmemelidir:

Gaflet uykusu âşığa bir perde olmuştur.

Onun kalbi a'mâ olur, tevbe etmeye güç bulamaz.

Gaflet uykusundan başka bir şey aşka perde olamaz.

O, bulutun güneşe perde olması gibi bir perdedir.³²⁶

Benlik duygusu aşktan mahrum olmaya sebep olmaktadır. Benlik ve aşk asla bir arada barınamamaktadır. Âşık, benliğe kapılınca kalbindeki aşk silinmektedir. Âşık olan

³²³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/98.

³²⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/105.

³²⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/67.

³²⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/52.

Münîb, bu tehlikenin farkındadır. O, dikkatli olması için kendisine telkinde bulunmaktadır:

Benlik, kalpten aşkı giderir.

Onlar zıttır. Ey Münîb, uyanık ol! Mağrur olma.³²⁷

Aşktan mahrum olmamak için sadece sevgili ile meşgul olunmalıdır. Sevgiliden başkası ile meşgul olanların kalplerine mühür vurulmaktadır. Onlar için kurtuluş imkânı da yoktur. Âşığın tek meşgalesi sevgilisi olmalıdır:

Nice kimse Sevgiliden başkasıyla meşgul olmaktadır.

Onlar için kurtuluş yoktur. Kalplerine kilit vurulmuştur.³²⁸

İzzet ve ikramların en güzeli aşktır. Ancak bu izzet ve ikram herkese verilmemektedir. Aşka kavuşmak için aşkı anlamak gerekmektedir. Aşkın değerini bilmek şarttır. Münîb'e göre aşkı anlamayan ve kıymetini bilmeyen kişi ahmaktır. Bu kişi hiç kimseden saygı da göremeyecektir. Aşkı anlamadığı için aşkın tadına da varamayacaktır:

Kim ki aşkı anlamaz ve kıymetini bilmezse,

O ahmaktır ve saygı da göremez.

Aşkın zevkini alamaz, tatlılığını tadamaz.

İzzet ve ikramda aşktan daha tatlı bir şey bulunmaz.³²⁹

Akıllı diye geçinen kişi zihnindeki sorularla meşgul olmaktadır. O, sürekli bir hesap peşindedir. Sayılara takılıp kalmaktadır. Sevgiliyi düşünmesi gerekirken başka işlerle oyalanmaktadır. Bu yüzden aşkın sırlarına hiçbir zaman vâkıf olamayacaktır. Dolayısıyla aşk vesilesiyle sahip olabileceği bütün güzelliklerden de mahrum olacaktır:

Akıllı kimse “nereden, nereye” gibi sorularla meşguldür.

Onun kalbi bire ve ikiye bağlıdır.

O, ebediyyen aşkın sırlarına eremez.

³²⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/74.

³²⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/82.

³²⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/116.

*Her güzel makamdan da mahrum olur.*³³⁰

Âşığı aşktan mahrum bırakacak sebeplerden biri de sırları açığa çıkarmaktır. Çünkü âşıklara göre sırrın açıklanması aşka ihanettir. Onlar sırrı ifşa edeni hain kabul etmektedirler. Aşka ihanet etmenin cezası ise aşktan mahrumiyettir. İhanet eden kişi ömrünü aşktan mahrum bir şekilde geçirmeye mahkûm olacaktır. Zaten işin sırrını bilen için bundan daha büyük bir ceza yoktur:

Âşıklar nezdinde sırrı ifşa etmek hıyanettir.

*Sırrı açıklayana hain denir. Ve hayata mahrum olarak devam eder.*³³¹

3.2.8. Aşkın Sırlarını Muhafaza Etmek

Âşığın dikkat etmesi gereken en önemli hususlardan biri sırrı korumaktır. Âşık aşkın sırlarını kesinlikle hiç kimseye açmamalıdır. Çünkü âşıklara göre aşkın sırrını açığa çıkarmak haramdır. Sırrı ifşa eden kişi âşıklar arasında barınamayacaktır. Büyük kederlere müptelâ olacaktır. Münîb aşkın sırrını muhafaza ettiği için Rabbi'nden gelen sırlara mazhar olmuştur. Âşık da sırlara kavuşmak istiyorsa sırları gizlemeyi bilmelidir:

Aşkın sırrını ebediyyen hiçbir insana ifşa etme.

Zira onun ifşası haramdır, kedere düşürür.

Aşkın sırlarını muhafaza et ve ketum ol ki,

*Münîb gibi Rabbimizden gelen bir sırna nâil olasın.*³³²

Sırları âşığa ilham eden, sevgilidir. Dolayısıyla âşık bu sırları gizlemelidir. Sırları koruyan âşık seçkinlerden olacaktır. Âşık sevgiliye perdesiz bir şekilde kavuşmak istiyorsa aşkın sırlarını ifşa etmemelidir:

Seçkinlerden olman için sırların sırrını ört.

*Böylece O'na perdesiz kavuşursun. O'dur bize sırrı ilham eden.*³³³

³³⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/122.

³³¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/134.

³³² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/36.

³³³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/37.

Akıllılık taslayan kişi Allah'ın sırlarından gafildir. Onun aşka kabiliyeti yoktur. Aşkın sırlarını ona söylemek aşka hürmetsizlik olacaktır. Bu yüzden âşık, âştan yoksun olup akıllı diye geçinen kişiye aşkın sırlarını asla söylememelidir:

Akıllıya aşkın sözünü söyleme ey Münîb!

*Zira o, bir olan Allah'ın sırlarından gafildir.*³³⁴

Âşık olana aşkın hikmetleri bildirilmektedir. Âşığın, bu hikmetleri sır olarak anlaması gerekmektedir. O, bu sırları gizlemeyi bilmelidir. Aşkın remizlerini açığa çıkarmamalıdır. Onları bir mahzende saklamak suretiyle insanlara göstermemelidir. Âşık sırları açığa çıkarırsa akıbeti kötü olacaktır. Ceza olarak zulme uğrayacak ve ateşte yanıp kavrulacaktır:

Aşkın hikmetini bir sır ve gizlilik içinde anla.

Eğer onu ifşa edersen zulme uğrayıp yanar kavrulursun.

Aşkın remizlerini açığa çıkarma ey Münîb!

*Onları bir mahzende sakla. İnsanlara gösterme.*³³⁵

Aşkın sırları âşığın kalbine ilham edilmektedir. Âşık bu sırları kalbinde gizlemelidir. Çünkü o, sırların sahibi değildir. Sırlar ona emanet edilmiştir. Sırların anahtarı da sadece âşığa verilmiştir. Âşık bu anahtarı iyi muhafaza etmelidir. Münîb de aşk sırrının bekçilerindedir:

Aşkın sırrı, gizlemesi için âşığın kalbindedir.

Sır, âşığın yanında bir emanettir.

Âşık, sırrı saklayandır. Anahtar da yalnız ondadır.

*Münîb, sırrı saklayan bir bekçidir.*³³⁶

Âşık aşkın sırlarını öğrenmelidir. Öğrendiği sırları muhafaza etmede güvenilir biri olmalıdır. O, değer görmek istiyorsa sırları gizlemelidir. Sırrı taşıyan âşık sürekli endişe içerisinde. Onun endişesi sırların açığa çıkmasıdır. O, sırları korumak için istikâmet

³³⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/44.

³³⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/44.

³³⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/63.

sahibi olmaya çalışmaktadır. Münîb, kalbine sırları gizlemesini ve aşka sadık olmasını söylemektedir. Böylece helâkten kurtulmuş olacak ve pişmanlık çekmeyecektir. Münîb sırları koruyan, ciddiyet ve özenle saklayan biri olmak istemektedir. Buna güç yetirmek için de Allah'a yalvarmaktadır:

Sırrı öğren ey âşık, emin biri olarak.

Sonra tutup gizle onu ki değer bulasın.

Kalbime dedim ki: "Gizleyerek sadık kal ona;

Ki helâkten kurtulasın ve düşmesin nedamet çukuruna."

Sırrı taşıyan, açığa çıkmasından korkar hep,

Sırta sahip olana lazımdır istikâmet.

Allah'tan diledim beni kabul etsin muhakkak;

Sırrı tutan, ciddiyet ve özenle saklayan biri olarak.³³⁷

Âşık, arzularına ulaşmak istiyorsa sırları gizlemelidir. Aşkın sırrını muhafaza eden âşık büyük bir dereceye ulaşacaktır. O, sevgili dışındaki hiç kimseye yönelmeyecektir. Bütün yaratılmışlardan yüz çevirip sadece Allah'a meyledecektir:

Sırrı muhafaza eden kimse hayatta öyle bir dereceye ulaşır ki;

Artık kâinatta hiçbir yaratılmışı meyli olmaz.³³⁸

Sırları gizleyen ol ki arzularına erişesin.³³⁹

Sır saklamak âşık için aşka karşı bir vefa göstergesidir. Sırrı saklayan âşık bundan dolayı asla pişman olmayacaktır. Münîb, sırrı sakladığı için kurtuluşa erdiğini söylemektedir. Çünkü sırrı açığa çıkarırsa övgü bulamayacaktır. Sevgili tarafından kıymet göremeyecektir. İyi hâli sona erecektir. Bu yüzden Münîb, sadece Allah'a yönelmektedir. Sırrı saklamak için gerekli olan kuvveti de O'ndan talep etmektedir:

Sırrı gizledim ve bu sayede selamette oldum.

Bundan ötürü pişmanlık duymazsın. Bu, benim vefa borcumdur.

³³⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/126.

³³⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/91.

³³⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/22.

Bir sırrı ifşa edersen övgü bulamam.

Kıymet de göremem. Artık benim iyi hâlimi de göremezsın.

Sırrı saklamayı ancak Allah'tan istiyorum, yalnız O'na rağbet ediyorum.³⁴⁰

Sırrı saklamak cefa verse de âşık bu duruma katlanmalıdır. Çünkü çekilen eziyetlerden sonra şifa gelecektir. Münîb, şifanın geleceğini bildiği için cefaya katlanıp sırları saklamaya devam etmektedir:

Saklar tutarım sırları, cefalarına katlanırım.

Cefadan sonra şifa bulurum. Bende saklıdır sırlar.³⁴¹

3.2.9. Aşk Davasının Gereklere

Aşk, sözden ibaret olan kuru bir dava değildir. Gerçek anlamda Hak âşığı olmanın bazı gerekleri vardır. Nitekim Mevlânâ bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “*Aşk davadır, cefa da şahidi. Şahidin yoksa dava düşer.*”³⁴² Münîb de aşkı bir dava olarak kabul etmekte ve bu davanın çeşitli şahitlerinden bahsetmektedir. Ona göre aşkın bir anlam ifade edebilmesi için kendisinde birtakım özellikleri barındırması gerekmektedir. Münîb, bu özellikleri farklı kasidelerde ifade etmektedir.

Seven sevdiğine itaat etmelidir. Hak âşığının da itaat edeceği yegâne zât sevgili olmalıdır. Âşık, sevgilinin bütün emir ve yasaklarına büyük bir titizlikle uymalıdır. Böylece nefsinin arzularına gem vurmuş olacaktır. Âşığın şanına yakışacak olan da budur. Bir Hak âşığı olan Münîb, kendisinin ömrü boyunca sevgiliye itaat ettiğini söylemektedir. Ona göre âşığı sevgiliye ulaştıracak tek kılavuz itaattir. Bu yüzden Münîb, aşk yoluna sevgiliye itaat ile devam etmektedir:

İtaatle boyun eğmek, âşık için gerekli olup onun şanına yakışır.

Onunla nefsinin isteklerini kırar.

Ben ömrüm boyunca itaatkâr olmakla övünürüm.

³⁴⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/66.

³⁴¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/92.

³⁴² Mevlânâ, *Mesnevî*, III/153.

Ondan başka hiçbir delilim yoktur.

Yollarda onunla geçip giderim.³⁴³

Sevgi aşk derecesine ulaşmışsa zaten âşığın sevgiliyi unutması mümkün değildir. Sevgili bu durumda bir ân bile âşığın hatırından çıkmamaktadır. Âşık, bu aşkla âdeta sarhoş bir hâlde olmaktadır. Âşık, sevgiliyi anmaya devam ettikçe kalbi hayat bulacaktır. Vücudunun bütün âzaları bu coşkudan nasiplenecektir. Âşık, zikre devam ettikçe emniyette olacak ve rahatlık bulacaktır. Zikir kalp gözünün açılmasına vesile olmaktadır. Kalbin görmesine engel olan pasların silinmesini sağlamaktadır. Zikir sonucu kalp tertemiz olacaktır. Böylece âşık manevî âleme de bakma imkânı bulacaktır. Zikir sayesinde âşığın dünya namına herhangi bir kederi de kalmayacaktır. Kalp bu şekilde arandıktan sonra sevgilinin tecellî etmesine hazır hâle gelmiş olacaktır. Âşık artık sevgilinin tecellî etmesini şiddetle arzulayacak ve o ânı bekleyecektir:

Sizi anmak, insanı sekr hâline koyar. Kalpler, zikirle dirilir.

Kim sizi anmaya devam ederse onun organları zikir seslerini duyar.

Zikreden kişi, âlemlerin en temiz kalplilerinden olur.

Şüphesiz ki hizmetçiniz Münîb, tecellî etmenizi candan isteyendir.³⁴⁴

Zikir, âşık için bir güvenlik ve rahattır.

Kalp onunla açılır. Ve onunla her iki âleme bakar.

Bil ki zikir kalpler için cilâdır.

Artık onun üzerinde ne keder kalır ne de göz değmesi.³⁴⁵

Âşık aşkı uğruna sevgili dışındaki her şeyden vazgeçmelidir. Özellikle dünya sevgisini kalbinden söküp atmalıdır. Çünkü bir kalpte dünya sevgisi varsa aşk orada barınamayacaktır. Âşık bu bilinçte olmalı ve dünyaya meyletmemelidir. Dünyaya rağbet etmek aşka zarar verecek ve âşığın sevgili için yapacağı amelleri azaltacaktır. Ayıplardan kurtulmak isteyen âşık dünyayı ve içindeki lezzetleri terk etmelidir. Elbette âşığın en büyük arzusu sevgiliyi müşâhede etmektir. Ancak o, bu arzusuna kavuşmak

³⁴³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/76.

³⁴⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/85.

³⁴⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/122.

için sevgilinin dışındaki her şeyi terk etmelidir. Bunu başarabilirse o zaman sevgili, âşığın kalbine tecellî edecektir:

Sizin cemâliniz uğrunda dünyalık arzuları terk ettim.

Dünyaya rağbet etme. Çünkü onda eziyet vardır.³⁴⁶

Dünyaya sevgi ile meyletme. Çünkü ona meyletmek ameli azaltır.³⁴⁷

Ey terk edici! Dünya ve lezzetlerini terk et.

Böylece ayıplardan kurtulmuş olursun.

Mâsivânın sevgisini terk et.

O zaman O'nu kalpte açıkça görürsün. Övünç bundadır.³⁴⁸

Âşık, dünya sevgisinden kurtulmak için devamlı olarak sevgiliye iltica etmelidir. O, sevgiliye yakın olmayı istemelidir. O'nun kapısına dayanmalıdır. Böylece güzelliklere nâil olacaktır. Sevgilinin vereceği ikramlarla yetinecek, dünyaya ve içindekilere muhtaç olmayacaktır:

İlâhî! Dünya sevgisinden bizi kurtar. Bizdeki bu sevgiyi azalt.

Güzelliği bulmamız için bizi sana yakınlıkla coştur.

Kapına geldik. Bize lütfunla yetecek nimetler ver. Bizi dünyaya muhtaç etme.³⁴⁹

Dünya sevgisini kalbinden atan âşık, insanlara yönelmemelidir. O, insanlardan en ufak bir şey bile beklememelidir. Bütün taleplerini sadece sevgiliye sunmalıdır. Böylece bütün isteklerine kavuşacaktır. Çünkü sevgili, rızık verenlerin en hayırlısıdır. Ayrıca âşığa karşı da çok şefkatlidir. Bir isteği olduğu zaman sevgili, âşığı cevapsız bırakmayacaktır:

Münîb! Dünyayı bırak, Yaraticıya git ki;

Dilediğini bulasın. Çünkü O, en hayırlı rızık verendir.

Eğer insanlardan istersen sen tam bir müflissin.

³⁴⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/79.

³⁴⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/107.

³⁴⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/143.

³⁴⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/63.

Hayy ve Kayyum 'a yönel.

O, sana karşı şefkatlidir.³⁵⁰

Âşık, gaflete düşmemek için kullara karşı bir meyil taşımamalıdır. İnsanların sohbet ve arkadaşlıklarını da terk etmelidir. O, sadece sevgilinin sırlarını düşünmeli ve kendi kalbine odaklanmalıdır. Böylece bütün isteklerine nâil olacaktır. Manevî sohbetlere kavuşup sevgili ile ülfet kuracaktır:

Kullara meyletme. Yoksa onlarla gaflete düşersin.

Kalpte olanları düşün ki en yüce muratlarına eresin.

Allah 'ın sırrını düşün ki ülfet bulasın.

Bütün insanları terk et ki, manevî sohbe nâil olasın.³⁵¹

Âşık, aşk yolunda ayağına takılabilecek bütün engellerden kurtulmalıdır. Gerekirse bütün eş, dost, evlat, mal, mülk, makam ve mevkilerden vazgeçebilmelidir. Çünkü onun tek bir arzusu vardır. O da, sevgiliye kavuşmaktır. Bu uğurda sadece dünyevî arzuları değil uhrevî istekleri de terk etmelidir:

Aşkı uğruna kâinatta ne varsa terk ettim hep,

Eş, dost, oğul sonra makam ve mevki.³⁵²

Dini ve dünyayı bıraktım bir umut peşinde,

Aşkınız uğruna mal ve makamdan oldum.³⁵³

Aşk, sevgili uğruna, fitrî bir ihtiyaç olan uykuyu bile terk ettirmektedir. Âşık, uykuyu gözlerine haram etmiştir. Sürekli uykusuz kalmaktadır. O, sürekli sevgiliye arzuladığı için bir ân bile uykuya dalamamaktadır. Âşık, sevgiliye münâcâta bulunmak için gecenin sessizliğini fırsat bilmektedir. Bütün ulvî isteklerini sevgiliye geceleri arz etmektedir. O, sevinci uykusuzlukta bulmaktadır. Ayrıca aşkıta sebat etmenin bir göstergesi de budur:

Âşık, aşkla olduğu sürece hep uykusuzdur.

³⁵⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü 'l-Münîbî*, II/36.

³⁵¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü 'l-Münîbî*, II/37.

³⁵² Sultan Memdûh, *Dîvânü 'l-Münîbî*, I/135.

³⁵³ Sultan Memdûh, *Dîvânü 'l-Münîbî*, I/142.

*Uykuyu birkaç talâkla boşar ve hep rağbet içindedir.*³⁵⁴

Aşk, âşığın gözlerindeki uykuyu götürmüştür.

Zira uykunun lezzeti ona haramdır.

Geceleri uykusuz kal ey âşık ve yüceleri talep et.

Mahbûb, karanlık gecelerde bulunur.

Âşık, uykuyu ve onun lezzetini terk eder.

*Sevinmek ve en sağlam ayakla dikilmek için.*³⁵⁵

Gece vakti, âşık için çok önemli bir vakittir. Âşık, bu vakti çok sevmektedir. Çünkü sevgili, gece vakti âşıklara tecellî etmektedir. Bu vakitte onlara yol göstermektedir. Dolayısıyla âşık, gece vaktini iyi değerlendirmeli ve o vakitte uyanık olmalıdır. Gaflet ehli kimseler gündüz dünya meşgaleleriyle uğraşır gece yatmaktadır. Ancak âşık için gece uykunun değil arınmanın vaktidir. Âşık, sevgiliye olan vefasını gece vakti uyanık kalarak göstermektedir:

Sevgilinin yüzündeki perdenin kalkıp yalnız başına parlaması gece sonunda olur.

Ben gece vaktini severim.

Çünkü bu vakitte Sevgilinin ortaya çıkıp yol gösterdiğini görürsün.

Gündüz, uğraşlar peşinde koşan gafil kimse içindir.

*Arınma ve vefa ise hep gecenin sonundadır.*³⁵⁶

Âşık, gece uykusunu terk etmenin yanı sıra seher vakti uykusuzluğuna da dikkat etmektedir. O, seher vakti de uyanık kalmaktadır. Çünkü şevki bu vakitte bulmuştur. Sevgili, âşığa seher vakti kadehler dolusu aşk şarabı sunmaktadır. Âşık bu kadehlerden içip serinlemektedir. Seher vakti içilen bu şarap âşığın kalbini arındırmaktadır. Âşığa göre seher vakti yaşanan şenliğin bir başka benzeri yoktur:

Âşığın kalbi uyanıktır seher vakti,

Perişan bir hâlde buldu seher vaktinde şevki.

³⁵⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/55.

³⁵⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/115.

³⁵⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/103.

Yârin elinden kadehlerle içer,

Sonra kâseler serinletir seher vaktinde.

Aşk ile sarhoş olur. Sevgili ile kurtulur.

Seher vakti şenliğinin başka bir benzeri yoktur.

Kalbimi arındıran seher şarabını tattım.

Tanıdım onu, seher vakti içinde kaybolunan bir şey olarak.³⁵⁷

Âşığın, sevgilinin hâllerini anlayabilmesi için kötü ahlâktan kurtulmuş olması gerekmektedir. Çünkü sevgilinin sırlarına ancak güzel ahlâk sahipleri vâkıf olabilecektir. Münîb, bunu bildiği için Allah'tan hep güzel ahlâk sahibi olmayı talep etmektedir. O, sahip olacağı güzel ahlâk ile ebedî hayatı kazanacaktır:

O'nun işlerini anlamak için hâlîmi çok düşündüm.

Ben, temiz ahlâklı oluncaya kadar da O'nu anlayamadım.³⁵⁸

Hayy olan Allah'tan daima güzel ahlâk isterim.

Onunla sevinmek ve ebedî hayatı kazanmak için.³⁵⁹

Sevgilinin aşkı sadece temiz kalplere konmaktadır. Dolayısıyla aşka kavuşmak isteyen kimse kalbini dünyevî kirlilerden temizlemelidir. Temizlenen kalp aşk ile aydınlanacaktır. Âşık, temiz kalbi ile kurtuluşa erecek ve fitneye düşmekten kurtulacaktır:

Kalbi temizle ki, kendisiyle aydınlanacağın bir aşk göresin.

Sonra kesin olarak kurtuluşa eresin ve fitneye de düşmeyesin.³⁶⁰

Aşk, âşığa sevgili tarafından ihsan edilmiştir. Verilen her nimet şükür gerektirmektedir. Nimetlerin en büyüklerinden biri olan aşka mukabil sürekli şükretmek lazımdır. Âşık bu bilinçte olmalı, her daim sevgiliye şükürünü ifade etmelidir. Âşık şükre devam ettiği sürece sevgiliyi yanında bulacaktır:

Allah'a şükreden, kalben zikreden ol;

³⁵⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/146.

³⁵⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/95.

³⁵⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/43.

³⁶⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/120.

*Böylece O'nun her ân yanında bulunduğunu görürsün.*³⁶¹

Sevgilinin yaptığı bütün işler kulların yararınadır. Bazı olaylar şer gibi görünebilir. Ancak bu tür olaylarda da bizim göremediğimiz nice hayırlar saklıdır. Âşık, bu sırrın farkında olmalıdır. Başına her ne gelirse gönül hoşluğu ile karşılamalıdır. Kendi vazifelerini yaparken de gereken tedbirleri almalı, sonucu ise Allah'a havale etmelidir. İşlerini yaparken tevekkül ve teslimiyeti elden bırakmamalıdır. Böylece o, gerçek mutluluğa erecektir. Sevgilinin takdirine boyun eğdiği sürece doğru yoldan ayrılmayacaktır. Elinde olmadan kederlendiği durumlar olsa da aşkının coşkusuyla bu kederleri unutmamalıdır. Ancak bu şekilde selamete erebilecektir:

Her şerde bizler için hayır vardır.

İşlere gönül hoşluğu ile razı ol.

Hayy olan Allah'a tevekkül et ki, O'ndan iyilik göresin.

İşlerini teslimiyetle O'na ısmarla ki saadet bulasın.

Kazâ ve kaderi gönül hoşluğu ile kabul et ki hidayete eresin.

*Kederleri de aşk-ı ilâhînin coşkusuyla terk et ki selamete eresin.*³⁶²

Âşık, diğer insanlarla olan ilişkilerine dikkat etmelidir. Kendisini hiç kimseden üstün görmemelidir. O, bütün insanlara karşı tevazu sahibi olmalı, herkesi kendisinden üstün bilmelidir. İnsanlarla muamelelerde bulunurken nezaketi elden bırakmamalıdır. O, diğer insanların yaptıkları davranışları da yadırgamamalıdır. Âşık, bu şekilde davranırsa Allah katındaki mertebesi yükselecektir:

Avâm havâs bütün kullara karşı alçak gönüllü ol.

Konuşurken de onlara karşı nazik ol.

İnsanlar arasındaki hiçbir şeyi yadırgama ki,

*Allah katındaki mertebe ve makamın yükselsin.*³⁶³

Âşık, bütün insanların Allah tarafından yaratıldığını, dolayısıyla saygıyı hak ettiklerini unutmamalıdır. Bu itibarla onların kıymetini bilmelidir. O, yaratılanlara

³⁶¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/33.

³⁶² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/33.

³⁶³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/37.

kıymet verdiği zaman Yaratıcı tarafından kıymet bulacaktır. Âşık, insanların yanlış ve ayıplarını gördüğü zaman örtmeli, bunları ifşa ederek o insanları incitmemelidir. Konumu ne olursa olsun bütün yaratılanlara saygı göstermelidir. Kullara karşı böyle davranırsa Allah da ona ikramlarda bulunacaktır. Ona hikmetlerin kapısını açacak ve güzel ahlâkı verecektir:

Kullara, alçak gönüllülükle ve ayıpları örtterek yumuşak davran.

Onların kıymetini bil ki, Cebbar olan Allah da senin kıymetini bilsin.

Allah'ın âlemde yarattığı ins, cin, cahil ve âlime saygı göster.

Böylece O'ndan izzet, cömertlik, güzel ve yüce ahlâk ile hikmetler bulursun.³⁶⁴

Âşık, bazen etrafındakiler tarafından incitilebilir. Ancak o, bu sıkıntıların Allah'tan geldiğini bilmelidir. Dolayısıyla sevgili tarafından geldikleri için bu davranışlardan incinmemelidir. O, insanlarla konuşurken güzel sözlerle konuşmalıdır. Birileri onunla konuştuğunda da onları anlamaya çalışmalıdır:

Kimseden incinme, zira her şey Allah'tandır.

Hoş, tatlı, mübarek sözlerle konuş.

Seninle konuşanın sözünü de anlamaya çalış.³⁶⁵

Âşığın yolundaki büyük engellerden biri yeme içme arzusudur. Tokluk, âşığın kederlenmesine, kalbinin kör ve sağır olmasına sebep olmaktadır. Âşık, nefsinin bu arzusunu dizginlerse çok büyük kazanımlar elde edecektir. En başta vücudu hafifleyecek ve maddî hastalıklardan sâlim olacaktır. Kalp, mârifeti kazanacak ve böylece eşyanın hakikatini görmeye başlayacaktır. Ayrıca nefsi genel olarak kontrol altına almanın en etkili yollarından biri aç kalmaktır. Âşık, midesi başta olmak üzere diğer âzalarını aç tutarak susturabilmelidir. Bunu başarabilirse nefsinin de dizginlemiş olacaktır. Böylece kalbin önündeki perdeler kalkmış olacaktır. Kalp açılınca da ruh sevgiliyi övmeye başlayacaktır:

Ey Münîb! Yemeyi ve içmeyi azalt daima,

Ruhun selamete ersin, kalbin de dimdik dursun ilâhî kapıda.

³⁶⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/38.

³⁶⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/42.

*Az yiyen ol, bağırsakları doyurma ki,
Kalbin açılsın ve onunla eşyanın hakikatini görebilesin.
Tok olma. Yoksa kederlenirsin.
Kalbin de hüznü, sağır ve kör olur.
Yemeyi içmeyi azalt da kalbin mârifete ersin.
Vücudun hafiflesin ve hiçbir elemi kalmasın.
Karnını ve diğer âzalarını aç bırakırsan,
Nefis, dünyadan da her şeyden de vazgeçer.
Kalp açılır, perdesiz kalır.
Sonra da ruhun Mevlâ'yı övdüğünü görürsün.³⁶⁶*

Açlık, nefsinin arzusuna uyanlar için katlanılması çok zor bir hâldir. Ancak âşık, aç kalmaktan sevinç duymaktadır. Âşık aşk yolunda açlıkla beslenmektedir. Onun bu yoldaki öncüleri peygamberler ve diğer Allah dostlarıdır. Seçkin kullar ulaştıkları yüksek makamlara açlıkla varabilmişlerdir. Âşığın sevgiliye kavuşma derdi vardır. Onun bu derdine şifa olan ilaç ise sevgili uğruna aç kalmaktır:

*Açlık, nefesine uyanlar için bir zindan,
Gönül ehli için ise bir sevinç ve irfandır.
Açlık, hem peygamberler hem de velilerin gıdasıdır.
Seçkin kullar, hâl ve kâle açlıkla ererler.
Ve onlar bununla yüksek makamlara erişirler.
Açlık, âşığın derdine şifa olan bir ilaçtır.³⁶⁷*

Namaz, kulun sevgili ile buluşmasıdır. Kullar arasında sevgilinin hasretiyle en çok yanıp tutuşanlar ise âşıklardır. Âşık, namazları sevgiliye niyazda bulunmak için büyük bir fırsat bilmektedir. Namazları ilk vaktinde kılmaya özen göstermektedir. Namaz vakti girer girmez hemen kıyama durmaktadır. Çünkü o, namazda münâcât ederken sevgiliden gelen ilhamları görmüştür:

³⁶⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/35.

³⁶⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/36.

Namazları ilk vaktinde kıl ki;

*Allah'a münâcâtın esnasında ilhamın geldiğini göresin.*³⁶⁸

Âşık için en güzel süs, edeptir. Aşk yolunda ancak edeple mesafe alınabilir. Âşık, bu yolda ikrama nâil olmak için edebini muhafaza etmelidir. Edep aynı zamanda olgun bir insan olmanın olmazsa olmazlarından. İrfan ehlinin ayırıcı özelliklerindedir:

Aşkla beraber edepli ol ki ikrama nâil olasın.

Bir şey elde eden bunu ancak edep ve hürmetle elde etmiştir.

Edep sahibi olduğun zaman bil ki insansın sen.

*Zira edep, ayrılmaz bir parçadır irfan ehlinden.*³⁶⁹

3.2.10. Âşığın Sakınması Gereken Hâller

Âşığın aşk yolunda ilerlerken sakınması gereken bazı hususlar vardır. Âşık, bu hususları iyi bilmelidir. Hem yola girerken hem de yol almaya devam ederken bu hâllerden sakınmaya özen göstermelidir. Bunların başında benlik davası gelmektedir. Aşk yolunda benliğe yer yoktur. Âşık, asla benlik davası gütmemelidir. Çünkü sevgiliye kavuşma yolundaki en büyük engellerden biri enâniyettir. Bu yüzden sevgilinin varlığı karşısında âşık kendisini yok hükmünde kabul etmelidir. O, ancak bu şekilde sevgili tarafından kabul edilecektir. O'na kavuşmanın üstünlüklerini görecektir. Âşık hiçlikle izzete kavuşacak ve aşk şarabından içmeye muvaffak olacaktır:

Bir "hiç" ol ki, İlâh seni bir şey olarak kabul etsin.

*Böylece azîz bir şekilde O'nunla olur ve şarabından kana kana içersin.*³⁷⁰

Ey Münîb! Daima O'na kavuşma arzusunda ol.

Bil ki enâniyet buna engel olan en kalın perdedir.

O'nun bekâsının hakikatine ermek için enâniyeti terk et.

*O'na kavuşmanın üstünlüklerini görmeyi için fânî ol (kendini yok say).*³⁷¹

³⁶⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/36.

³⁶⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/42.

³⁷⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/42.

³⁷¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/33.

Âşık, dünya lezzetlerinin peşine düşmemelidir. O, şehvet ehli olanlar gibi davranmamalıdır. Onun, Bâkî olan sevgilisine kavuşma arzusu vardır. Dolayısıyla gelip geçici olan lezzetleri terk etmelidir. O, ancak bu şekilde aşkı elde edebilecek ve yüksek makamlara çıkabilecektir:

Ey Münîb! Allah aşkına erişmek için lezzetleri ehline bırak.

Böylece en yüksek makamlara çıkarsın.

Şehvet ehline ait lezzetleri ve süsleri unut.

Zira her şey fânîdir. Bâkî olan ise her şeyin Rabbi olan Allah'tır.³⁷²

Dünyevî lezzetler temiz değildir. Onlar, Münîb'e göre leş hükmündedirler. Âşık onlara tenezzül etmemelidir. Dünya lezzetlerini arzulayanlar Münîb tarafından hayvanlara benzetilmektedir. Onların tek dertleri nefislerini doyurmaktır. Ayrıca dünyanın süsleri kendilerini talep edenleri yormaktadır. Tecellileri engelleyen bir perde olmaktadır. Âşık, bu süslere aldanmamalıdır. O, bunları terk ederse ikramlara kavuşacaktır. Kalbi manevî keşiflere açılacaktır. Âşık, sevgiliye yakınlaştıkça da dünya süsleri gözünde değersizleşecektir:

Dünya lezzetleri âdeta atılmış leşlerdir. Pak ve temiz şeyler değildir.

Onların peşinde koşanlar da, nefsanî arzularından başka bir şeyi olmayan hayvanlar gibidir.

Onları terk eden veli kullara kerametler verilir.

Dünyanın ziyneti yorar ve ona rağbetli olan kimse için bir alev gibidir.

Tecellilere mazhar olanlar için dünya ziyneti tamamıyla örten bir perdedir.

Dünyada var olan ziynete aldanma.

İlâh'a yakın olmak onu yok eder ve manevî keşifleri kazandırır.³⁷³

Âşık, sadece dünyanın süslerinden kaçınmakla yetinmemelidir. Aynı zamanda onların sevgisini de kalbinden söküp atmalıdır. Dünyaya ait ne varsa tamamen terk etmelidir. Ancak bu şekilde manevî mertebeleri elde edebilecektir. Hem zaten dünya

³⁷² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/31.

³⁷³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/61.

ziyineti vefasızdır. Gelip geçicidir. Talibini yüz üstü bırakıp gitmektedir. Peşinden giden için geride sadece pişmanlık bırakmaktadır:

Dünya ziynetinin sevgisini kalbine sokma ve onun yakınında da durma.

Onun bütün ziynetlerini terk et ki manevî makamlara erişesin.

Dünya ziynetinin vefası yoktur ve o bir belâdır.

Varlığı da devamlı değildir ve pişmanlık içinde bırakır.³⁷⁴

Âşığın sakınması gereken bir diğer durum dünyaya tamah etmektir. Çünkü dünyaya tamah etmek hem dünyada hem de ahirette kınanan bir hâldir. Dünya, insanı kendi peşinde koşturup oyalamaktadır. Hep meşakkat çektirmektedir. Kalplere manevî hastalıkları bulaştırmaktadır. Sürekli olarak yanlış işler yaptırmaktadır. Âşık, bu tehlikeden korunmalıdır. O, dünya sevgisini kalbine almamalıdır. Dünyaya asla tamah etmemelidir. Böylece kınanmaktan ve ahirette karşılaşılabilecek zorluklardan kurtulacaktır:

Dünya kendisine tamah eden için bir belâdır.

Dünyalık toplayan için de oyalayıcı bir musibettir ve bu kimse hep meşakkat görür.

Sen dünyaya tamah etme ve onun sevgisini kalbinde toplama.

Dünyaya tamah, kınanmış bir davranıştır ve sahibi mahrumdur.

O, ahirette de kınanır ve orada onun için zorluklar vardır.

Dünya, kendisine tamah edeni öldürücüdür. Kalpleri de hasta eder.

Devamlı olarak insanı en kötü meşguliyetlerle meşgul eder.³⁷⁵

Aşk yolunda nefsin arzuları dinlenmemelidir. Âşık, sevgilinin güzelliğini temaşa etmek istiyorsa nefsinin dizginlemeli ve ona boyun eğmemelidir. Âşık, aşk yoluna girerken ilk olarak nefsinin arzularına direnmeyi öğrenmelidir. Münîb, aşk yolunda nefsinin çığnemiştir. Buna karşılık olarak sevgilinin katında bir makama yükseltilmiştir. Bu makamda sabırlı bir şekilde yoluna devam etmektedir:

Ey isteyen! Mevlâ'dan iste en güzel isteyişle.

³⁷⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/62.

³⁷⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/62.

*Nefsinin arzularını terk ederek başla önce işe.*³⁷⁶

Nefsimi yok ettim, güzelliğinin nurunu görmek,

Ve bir makama yükselip terk edilmemek için.

Münib, O'nun aşkından dolayı nefisini çiğner.

*Onunla bir makama yükselir ve sabırla orda kalmaya devam eder.*³⁷⁷

Nefis, âşığı yolundan alıkoyabilecek en büyük düşmanlardan biridir. Bu yüzden âşık, nefisine karşı uyanık olmalıdır. Nefsinin şerrinden emin olabilmek için sürekli ona muhalefet etmelidir. Âşık, nefisle birlikte şeytana da iltifat etmemelidir. Her ikisinin de vesveselerine kulak asmamalıdır. Eğer âşık onları dinlerse sonunda mutlaka pişmanlık duyacaktır. Dünyada da ahirette de rahat bulamayacaktır. Ancak onları dinlemeyip isteklerine uymazsa ebedî mutluluğa erecektir. Nefis ve şeytandan yüz çeviren âşık sevgiliye yönelmelidir. Böylece O'nun katında makam sahibi olacaktır:

Nefsin kötülüklerine karşı emin olmak için ona muhalefet et.

Nefse de şeytana da iltifat etme.

Onların vesveselerine muhalefet edersen,

Devamlı irfan devleti ve saadeti içinde olursun.

Eğer onların vesveselerine meylederek onları dinlersen,

Vallâhi yorgun bir hâlde pişmanlık kuyusuna düşersin.

Hem dünyada hem ahirette senin için rahat olmaz.

Nefis ve şeytanı terk et ve Hayy olan Allah'a yönel,

*Ki O'na yönelen makam ve saltanat sahibidir.*³⁷⁸

Nefsin arzularına uymanın sonuçları vahimdir. Nefisine uyan kişi, çirkin hâllere düşecektir. Çeşitli âfetlere maruz kalacaktır. Güzel ahlâkı kaybedecektir. Karşısına çıkan her kötülüğü işleyecektir. Yaşamı boyunca kalbinde hastalıklar olacaktır. Âşık, kendisini dünya ziynetlerinden kurtarması için sevgiliye sığınmaktadır. Dünyalıklar

³⁷⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/93.

³⁷⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/79.

³⁷⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/121.

elinden çıktığı zaman üzülmemek için sevgiliden yardım istemektedir. O, mutluluğun ancak sevgili tarafından verilebileceğini bilmektedir:

Ey nefsinin arzuları peşinde giden kişi! Sen öyle hâllere düşersin ki;

Ancak âfetleri görür ve çirkin şeyleri bulursun.

Dünya şehvetlerinin peşinde giden ahlâk yoksunu olur ve her kötülüğe dalar.

O, hayatta olduğu sürece kalbinde illetler olur.

Rabbim! Dünya ziynetlerinden onların tümünü terk etmek suretiyle beni kurtar.

Onları kaybettiğimde üzüntü çekmekten beni kurtar. Saadetler ancak sendendir.³⁷⁹

Nefsin arzularına tabi olmak âşığa yakışmaz. Âşıklar için bu durum büyük bir ayıp sayılmaktadır. Nefsin sayısız gizli tuzakları vardır. Bu tuzakları bilmeyen kişi içlerine düşecektir. Zarardan başka bir şey de göremeyecektir. Bu yüzden âşık, nefsin tuzaklarını iyi bilmelidir. Dikkatli hareket edip bu tuzaklara düşmemelidir. O, nefse itaat ederse nefis onu isyana sürükleyecektir. Oysa âşık aşkını gereği gibi korumalıdır. Bunun için de nefsini aşabilmelidir. Çünkü takvanın zirvesine ancak nefsin aşılmasıyla çıkılabilmektedir:

Âşığın kalbi için ayıplıdır nefis.

Onu öldür de çık fazilet ve takvanın zirvesine.

Nefsin lezzetlerle gizlediği tuzakları çok fazladır.

Onun tuzaklarını bil de tâbî olma hevâya.

Kim bilmezse onun tuzaklarını, içine düşer.

Ondan ancak akla zarar şeyler görür.³⁸⁰

Ey âşık! Aşk hakkıyla koruyucu ol.

İsyana düşmemek için de nefse itaat etme.³⁸¹

³⁷⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/62.

³⁸⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/145.

³⁸¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/120.

Âşık öfkesine hâkim olmalıdır. Öfkelendiği zaman öfkesini yutabilmelidir. O, kızgınlık hâlinde iken herhangi bir işe kalkışmamalıdır. Çünkü bütün kötülükler öfke ve kızgınlıktan kaynaklanmaktadır:

Öfke geldi mi başa, yutmayı becer onu.

*Gazapta devam etme, ondan kaynaklanır cümle suçlar.*³⁸²

Dedikodu, âşığın sakınması gereken fiillerden biridir. Bu fiil kalbin bir hastalığıdır. Âşık, diliyle beraber kalbini de dedikodudan muhafaza etmelidir. Çünkü dedikodu yapan kişi, hakkında konuştuğu Müslümanın kötülüğünü istemektedir. Âşık ise herkese saygı duyan biri olmalı ve daima herkes için iyilik düşünmelidir. Bunu başarabilen âşık aşkın en güzel yansımalarını görecektir:

Dedikodu yapmak âşığın kalbinin derdidir.

*Zira o, bununla bir Müslümanı kötölemeyi arzulamaktadır.*³⁸³

Kalbini kâl-u kâlden (dedikodu) temizle.

*Böylece aşkın en güzel hâllerini görürsün.*³⁸⁴

Aşkî elde eden âşık, artık gaflete düşmemelidir. Onun kalbi sürekli aşk ile hemhâl olmalıdır. Çünkü gaflet aşkın kaybedilmesine sebep olmaktadır. Aşkî kazandıktan sonra kaybetmek ise kişiyi ebedî pişmanlığa sevk edecektir:

Âşığın kalbi bir ân dahi gafil olmaz aşktan.

*Eğer gafilsen pişmanlığın dibine vurmuşsundur.*³⁸⁵

3.2.11. Aşkla Elde Edilen Kazanımlar

İlâhî aşkın âşığa sağladığı çok büyük kazanımlar vardır. Münîb, aşkın bu faydalarına dikkat çekmektedir. Aşk, âşığın nefisini tezkiye edecektir. Nefis, âşığa teslim olacak ve onu hevesleri peşinde koşturamayacaktır. Bu nefis, âşığa sözünü dinlemediği için âdeta ölü gibidir. Âşığın nefsi sonunda aşka razı olacaktır. Bu nefis

³⁸² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/81.

³⁸³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/109.

³⁸⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/75.

³⁸⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/127.

artık şehvetleri terk edecek ve ebedî izzete ulaşacaktır. Nefsin tasallutundan kurtulan âşık, varlıkları hayretle temaşa etmeye başlayacaktır:

Aşkla olan kişi, nefsini tezkiye etmiştir.

Aşkla olan nefis kişinin esiridir, ölü hükmündedir.

Aşk, âşıktan ayrılmadığı zaman onu en yüce makam ve mevkilere yükseltir.

Aşk, nefsi razı ettiği zaman o nefis, ebedî izzete kavuşur ve şehvetleri terk eder.³⁸⁶

Aşk, sâliki nefsinden kurtarır. Artık o, hayretler içinde bütün varlıkları görür.³⁸⁷

Aşk, âşıkların kalplerini temizlemektedir. Hakkın feyizleri aşktan yayılmaktadır. Kalbi temizlenen âşık bu feyizlere mazhar olmaktadır. Varlıklar arzularına ancak aşk ile ulaşabileceklerdir. Âşığın tek arzusu sevgiliye kavuşmaktır. O, bu arzusuna da sadece aşk ile erişebilecektir:

Aşk, başlangıçta kalpleri arındırır. Sonra da onunla en güzel Yaratıcı bulunur.

Hakkın füyûzâtı ancak aşktan zuhûr eder.

Bütün varlıklar ancak onunla muratlarına ererler.³⁸⁸

Âşık, aşkında sebat ederse kurtuluşa erecektir. Sevgilinin güzelliğinden yansıyan nurları sürekli olarak görecektir. O, diğer bütün isteklerine de aşk ile kavuşacaktır. Aşkta elde edince sırları da anlamaya başlayacaktır:

Felaha kavuşmak için aşkta sabitkadem ol.

Böyle yaparsan Mahbûb'un güzelliğinin nurlarını daima görürsün.

Dilediğini görebilmen için Hak âşığı ol.

Böylece her vakit sırlardan bir şey anlarsın.³⁸⁹

Âşık, ilâhî şarabı içerek sarhoş olmaktadır. Bu sarhoşlukta âşık için övgü ve refah vardır. Kalp aşka teslim olunca fazilet kesbedecektir. Başka kimseye ihtiyaç duymayacaktır. Âşık, rahatlığı aşk ile elde edecektir. Onun aşkı bütün yaşamını sevinç

³⁸⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/34.

³⁸⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/51.

³⁸⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/38.

³⁸⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/39.

içerisinde geçirmesine vesile olacaktır. Gönül aşkla dolu olduğu sürece onun için herhangi bir üzüntü ve keder olmayacaktır:

*Âşık isen refaha kavuşur, şarab-ı ilâhîyi, sarhoşluğu ve övgüyü bulursun.*³⁹⁰

*Münîb, kalbini aşkına teslim etti. Ve ondan rahat, fazilet ve ginâ gördü.*³⁹¹

Şayet sen muhabbet içinde yaşarsan sevinç içinde olursun.

*Senin gönlünde de ne bir üzüntü ne de bir keder bulunur.*³⁹²

Âşık, bütün dilediklerini aşkta bulabilecektir. Aşkın ateşi âşığın kalbini dünyevî kirlerden arındırarak temizlemektedir. Aşk şarabının sâkîsi, âşığın kalbine tecellî etmektedir. Ona aşkın şarabından içirmektedir. Kalp, gelen nurlarla zenginliğe ulaşmaktadır. Âşık, bu şekilde övgüyü kazanmakta ve seçkinlerden olmaktadır:

Bil ki dilediğini sen aşkta bulursun.

*Onun ateşi kalbi saflaştırır, altın gibi yapar.*³⁹³

*Âşığın kalbi, sâkînin evidir. Sâkî, âşığa kâselerle mubah olan şarabı içerir.*³⁹⁴

Aşk, nefsi yok eder. Kalp ise onunla zengin olur.

*Kalpte nurları görür, onlarla iftihârı elde eder ve seçkin kimselerden olursun.*³⁹⁵

Sevgili, âşıklara aşklarına karşılık izzet ve şeref vereceğini vaat etmiştir. Bu, âşıklar nezdinde büyük bir ikramdır. Onlar, erdem ve yüceliği aşk ile kazanmışlardır. Asıl büyük kazancı ise sevgili ile buluştuklarında elde edeceklerdir:

Aşk sarhoşu, izzet ve yüceliğe erişir.

*Erdemliği ve şerefi elde eder. Mâşuk ile buluştuğunda kurtuluşa erer.*³⁹⁶

Azîz olan Allah, âşıklara izzet ve şerefi eyledi vaat,

*Yüceltişin en güzeli ve vaadin en mükemmeliyle.*³⁹⁷

³⁹⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/35.

³⁹¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/42.

³⁹² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/66.

³⁹³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/51.

³⁹⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/62.

³⁹⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/79.

³⁹⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/63.

³⁹⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/126.

Dünyayı terk etme arzusunda olan kimse, aşkın mânasını anlamaya çalışmalıdır. Çünkü bu arzuya ancak aşk ile ulaşılabilecektir. Aşk, insanın kalbinden şehvetleri söküp atmaktadır. Aşkı elde eden kişiye dünyevî ihtiraslar engel olamayacaktır. Aşk sayesinde onun dünya ve içindekilere meyli kalmayacaktır. Âşık, aşk ile kalbini dünya arzularından arındırmış olacaktır. O, yolunu aydınlatacak ışıkları aşk ile bulacaktır. Sevgili tarafından kendisine emniyet verilecektir. Böylece gerçek mutluluğu da elde etmiş olacaktır:

Ey dünyayı terk eden kimse! Aşkın mânasını anla.

Böylece senin kalbinde bir şehvet ve arzu kalmaz.³⁹⁸

Kim aşk ile sevdaya düşüp O'nu severse;

Mutluluğu elde eder ve ona hiçbir engel yoktur.

Sizin sevginizle dünya meyli ve onda bulunan faydalı ve zararlı her şey yok oldu.³⁹⁹

Aşk ile kalbim arındı dünya arzularından,

Ondadır parlayan şimşeklerle aydınlatan ışıklar.

Emniyet ve güven yüce zâtınızdan gelir.

Onunla şâd olur âşık her dem her zaman.⁴⁰⁰

Âşık, aşk ile sevgilinin nice nimetlerine kavuşmuştur. O, sevgiliye dost olduğu için aşkın sırlarına mazhar kılınmıştır. Âşıkların hasta olan kalpleri sevgilinin dostluğu ile şifa bulmuştur. Onlar sevgili ile ünsiyet kurmuşlardır. Kalp gözleri açıldığı için her şeyi görebileceklerdir:

Ey Rabbim! Sen âşığa dost olduğun sürece,

O, senin nimetlerine ulaşmış ve sırların içinde yanmış olur.

Senin dostluğun âşıkların kalplerine şifadır.

Onlar onunla ünsiyet bulur ve layık olan her şeyi görürler.⁴⁰¹

³⁹⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/82.

³⁹⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/85.

⁴⁰⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/143.

⁴⁰¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/92.

Sevgilinin sevgisini taşıyan âşıklar, O'nun rızasını kazanacaklardır. Sevgili, onlardan razı olduğu için bütün isteklerini verecektir. Âşıklar, içtikleri aşk şarabı ile mârifetullahı elde edeceklerdir. Onlar sevgilinin özel himayesi altındaki bir makama yükseleceklerdir:

Senin sevgi diyarından birinde ikamet eden kimse,

Senin en güzel rızanla maksatlarını bulacaktır.

Senin aşk şarabını içen mârifetullahı ermiştir.

O, Senin koruman altındaki bir makama yükselmiştir.⁴⁰²

Âşık, aşk ile sevgilinin dostluğunu kazanacaktır. Onun irfanı elde etmesi de aşk ile mümkündür. Aşk, sahibini yaşadığı zamanın en olgun kişisi yapacaktır. Münîb, ruhunu aşk karşılığında satmıştır. Bununla isteklerine ulaşmayı ve sevgilinin katında kemâle ermiş bir âşık olmayı hedeflemektedir:

Ruhumu aşk karşılığında sattım, maksadımı elde etmek

Ve Allah katında kâmil bir insan olmak için.⁴⁰³

İnsan, aşk ile ârif ve dost olur.

Âşık, yaşadığı zamanda olgunluğun en yüce mertebesine ermiştir.⁴⁰⁴

Sevgili, âşıklara hitapta bulunmaktadır. Onların aşkta sabırlı olmalarını istemektedir. Sabır ile istikrarı elde edip sürekli bir izzete nâil olacaklardır. Onlar nihayetinde sevgili ile karşılaşma lütfuna mazhar olacaklardır. Bu durum, sevgilinin âşıklara özel bir ikramıdır. O, âşıklara müsamaha ile muamelede bulunmaktadır. Onların kalplerine ilham ile hitap etmektedir:

İlâh, âşığa şöyle nida etti: Ey âşık!

Benim seni görmem, senin de alametleri gördüğün gibi beni görmem için sabırlı ol.

Böylece istikrar elde edesin ve daima izzet sahibi olasın.

Artık benim katımda senin gibi bu kereme nâil olan bulunmaz.

⁴⁰² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/96.

⁴⁰³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/105.

⁴⁰⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/106.

Ben âşıklara müsamaha gösteririm.

Onlara kalplere işittiren bir ilhamla seslenirim.⁴⁰⁵

Aşkın sonunda âşık için vuslat vardır. Âşık, aşkı sayesinde her türlü tehlikeye karşı güvendedir. Aşk, âşığı nefis ve şeytana uymaktan korumaktadır. Böylece âşık şehvetlerin esiri olmaktan kurtulmuş olacaktır:

Aşkı bulmuşsan eğer, onunladır bil ki vuslat,

Aşk ve şevk ile âşık emniyet ve güven içindedir.

Münîb, aşk sayesinde terk etti şehvetleri, anlayın bu mânâyı ey cümle ihvân.⁴⁰⁶

3.2.12. Âşıkların Vasıfları

Münîb'e göre âşıkların sahip olması gereken çeşitli vasıflar vardır. Bu vasıflar *Dîvân*'ın farklı yerlerinde anlatılmıştır. Âşıklar sevgilinin güzelliği karşısında hayrete düşmüşlerdir. Onların bildikleri tek şey aşktır. Sahip oldukları aşk sebebi ile fazilet makamına yükselip

irfanı kazanmışlardır:

Âşıklar, O'nun güzelliğine şaşıp kalmışlardır.

Onlar aşktan başka bir şey bilmezler. Övgü O'nun içindedir.

Onlar, fazilet makamına aşk ile yükseldiler.

Yok olmayan irfan nimetine onlar, onunla eriştiler.⁴⁰⁷

Âşıklar sürekli olarak bir hayret hâlinindedirler. Daima aşkı düşündükleri için bütün işlerinde şaşkınlığa düşmüşlerdir. Bu şaşkınlık onlara yorgunluk ve üzüntü vermektedir. Ancak vuslat vakti gelince bütün şaşkınlık ve yorgunluk yerini ebedî mutluluğa bırakacaktır:

Aşk sahibi yorgunluk ve üzüntü içindedir. O, aşkla olduğu sürece işlerinde şaşkındır.

⁴⁰⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/112.

⁴⁰⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/148.

⁴⁰⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/38.

*Aşkını düşünmektedir hayretler içerisinde.*⁴⁰⁸

Âşık, vuslat ânına kadar hayret içindedir.

*Vuslat ânında da mutlu olacağı bir sevinç elde eder.*⁴⁰⁹

Âşıklar aşk derdine müptelâ olmuşlardır. Bu dert onlara şiddetli elemeler vermektedir. Bu derdin devası ise sevgilinin yanındadır. Sevgili, kendisi ile âşıklar arasındaki perdeyi kaldırıncaya aşk derdi son bulacaktır:

Âşık olan dertlidir. Şifa ise sendendir.

*Onun hekîmi de sensin, ayıpları örten de sensin.*⁴¹⁰

Âşık, dertlidir, şiddetli bir eleme dâçardır.

*Onun şifası perdelerin kaldırılmasıdır.*⁴¹¹

Âşık, aşk hastalığında kendini kaybedendir.

*Onun bu hastalığı, sevgiliye kavuşma ânına kadar devam eder.*⁴¹²

Âşıklar izzet sahibidirler. Onların tek muradı sevgiliye kavuşmaktır. Ancak bu arzularında sabır göstermektedirler. Edeplerini muhafaza edip sevgilinin izin vereceği zamana kadar beklemektedirler:

Âşık, Mısır'ın azizi gibi bir azizdir.

*Muradına kavuşması sabır ve edeple olur.*⁴¹³

Âşıklar dünyaya ve dünya ehline iltifat etmemektedirler. Bu yüzden halk arasında garip kişiler olarak bilinmektedirler. Hatta kimilerince deli sayılmaktadırlar. Âşıklar, bu hâli özellikle tercih etmektedirler. Onların bu tavırları aşklarını ehil olmayanlardan gizlemek içindir:

Âşık, âlemdeki halk arasında bir gariptir.

*Halk onu deli zanneder. Bazen de o, delilik içinde gizlenir.*⁴¹⁴

⁴⁰⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/51.

⁴⁰⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/77.

⁴¹⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/50.

⁴¹¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/136.

⁴¹² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/88.

⁴¹³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/53.

⁴¹⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/54.

Âşıklar devamlı zikir hâlinedirler. Onların sevgili ile meşguliyetleri süreklidir. Bir ân bile gaflete düşmemektedirler. Onlar, gece gündüz ibadet hâlinedirler:

Âşıklar, Allah'ı zikredenlerdir. Onlar aşk şarabından sarhoşurlar.

Âşıklar, gece namazı için ayakta dururlar. Gece boyunca uyanıktırlar.

Onlar, devamlı Sevgili ile meşguldürler.

Âşık, karanlıkta nuru görmek için uyumaz.⁴¹⁵

Âşıkların tek gayeleri sevgiliye ulaşmaktır. Onlar sadece sevgili ile oldukları zaman mutluluk duymaktadırlar. Onların sevgiliden başka sığınacak kimseleri de yoktur:

Âşıkların esas muradı sevgiliyi görmektir.

Onlar, sevgiliye esir olmuşlardır. Onların sevgiliden başka sığınakları yoktur.⁴¹⁶

Aşktan nasibi olmayan zühd ve ibadet ehli, cennet ve cennetteki nimetlerin peşindedirler. Onlar, ibadetlerini bir karşılık beklentisi içerisinde yapmaktadırlar. Âşığın ise böyle bir derdi yoktur. Onun tek düşüncesi aşk sarhoşluğudur:

Zâhid ve âbid, cenneti ve içindeki hûri, gılmân ve köşkleri düşünür.

Âşık ise içip sarhoş olmak ve kalbinin mahmur kalması için aşk şarabını düşünür.⁴¹⁷

Âşıklar her türlü güzel huylarla bezenmişlerdir. İnsanlara karşı yumuşak huyludurlar. Onlarda var olan şefkat başka kimsede bulunmamaktadır. Kalpleri devamlı iyiliklerle doludur. Onlar, sevgiliyi düşünmekten başka bir şeye fırsat bulamamaktadırlar. Bu yüzden hiç kimseye karşı kalplerinde bir kötülük beslememektedirler:

Âşık, yumuşak huylu ve şefkatlidir.

Ayrılık durumlarında onun kalbinden daha şefkatlisi yoktur.⁴¹⁸

Âşığın kalbi iyilik ve güzellikte çok isteklidir.

⁴¹⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/69.

⁴¹⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/71.

⁴¹⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/75.

⁴¹⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/94.

Onun kalbinde sevgiliyi düşünmekten başka bir fikir ve hayal yoktur.

Âşık, O'nun sevgisiyle sarhoş ve kendini kaybetmiştir. Gece gündüz ayaktaadır.⁴¹⁹

Âşıklar sürekli sevgiliye doğru bir meyil hâlinindedirler. Sevgili, onlar için âdeta bir kıble konumundadır:

Âşığın kıblesi sevgilisidir. O, yürümek ve konaklamak için O'na meyleder.⁴²⁰

Âşıkların sevince ermeleri ancak vuslat ile mümkündür. Bu yüzden onlar sevgiliye kavuşuncaya kadar mahzun bir hâlde olmaktadır:

Aşkta hüznün âşığın ayrılmaz bir parçasıdır.

Vuslatına ermek için bir ışık görene dek.⁴²¹

Âşıklar sevgilinin sevgisine dalmışlardır. Kalplerinde sadece sevgiliye bağlılık vardır. Başka hiç kimseyi düşünmemektedirler. Onların tek beklentileri güven içerisinde sevgiliye kavuşmaktır:

Âşık, Mahbûb'un denizine dalar ve sevgisi ile yüzer.

Kalbinde O'na mensubiyetten başka bir şey yoktur.⁴²²

Âşığın senden başka hiçbir varlıkla meşguliyeti yoktur.

Çünkü o, güvenli bir şekilde sana kavuşmayı beklemektedir.⁴²³

3.2.13. Münîb'in Âşığa Tavsiyeleri

Kendisi de bir âşık olan Münîb, tecrübelerinden hareketle *Dîvânü'l-Münîbî*'de âşıklara bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu tavsiyeler, aşk yolunun başında olan âşığın yolculuğunu güvenli bir şekilde tamamlamasına yardımcı olacaktır. Âşık bu tavsiyeleri yerine getirdiği sürece aşk yoluna istikametle devam edebilecektir. Bu tavsiyeler bir anlamda Hak âşıklarının taşıması gereken özellikler olarak da görülebilir. Dolayısıyla bunları bir önceki başlığın devamı olarak da değerlendirmek mümkündür.

⁴¹⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/103.

⁴²⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/106.

⁴²¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/125.

⁴²² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/138.

⁴²³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/48.

Münîb, âşığa aşka yönelmesi gerektiğini söylemektedir. Âşık aşktan korkmamalıdır. Çünkü aşk güvenilir olup bütün nimetlerin verilmiş sebebidir. Aşk, sevgili tarafından âşığa ikram edilmektedir. Kesbî değil, vebîdir. Bu yüzden âşık, kalbine aşkın parıltılarının düşmesine rıza göstermeli ve işaretleri aldığı gibi yola düşmelidir. Bu yolda aşkın kendisine söyleyeceği sözleri de tereddütsüz bir şekilde kabul etmelidir:

Aşka yönel, ondan korkan biri olma.

*Çünkü o, emindir. Ondan zuhûr etmiştir ihsan.*⁴²⁴

*Razı ol kalbe üflenmesine aşkın ve o yola düş.*⁴²⁵

Seni en güzel şekilde yakınlığa kabul etmesi için,

*Aşkın sözünü ve söylediğini kabul et.*⁴²⁶

Aşk, insan ömrünün uğruna harcanacağı en kıymetli değerdir. Çünkü tek gerçek olan sevgiliye giden yol aşk yoludur. Ayrıca dünyada var olan her şey aşk ile yaratılmıştır. Bundan dolayı Münîb, âşığın yaşadığı sürece aşk ile hemhâl olmasını istemektedir. O, aşkla yetinmeli ve gözünü başka bir şeye çevirmemelidir. Böylelikle aşk yolunun sultanı olacak ve sevgiliye kavuşacaktır:

Var oldukça aşk içre ol. Çünkü o bellidir.

*Her ne varsa dünyada, onun kemâlindedir.*⁴²⁷

*Kıymetli ömrü aşka harca. Böylece varlıkla buluşmaya giden yolu bulasın.*⁴²⁸

*Aşkla yetin ki onda sultan olasın.*⁴²⁹

Yaşadığın sürece aşk ile ol ve ondan ayrılma.

*Dilediğini ondan görürsün ve onunla huzura kavuşursun.*⁴³⁰

Aşk yoluna giren âşık bu yolda karşılaştığı garip hâlleri inkâr etmemelidir. O, aşkın hâllerini inkâra kalkışırsa kendisine verilen bu nimeti kaybedecektir. Bu yolda önder olmak ancak aşkı her hâliyle kabul etmekle mümkün olmaktadır:

⁴²⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/121.

⁴²⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/17.

⁴²⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/39.

⁴²⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/129.

⁴²⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/69.

⁴²⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/89.

Aşk ve onun hâlini inkâr eden biri olma.

Tâ ki onun mihrabında imam olasın ey âşık!⁴³¹

Allah'a âşık olan O'nun güzelliğinin farkına varmaktadır. O'ndaki güzellikleri gördüğü zamanda O'nu övmekten kendini alamamaktadır. Allah, her türlü övgüyü hak ettiği gibi âşığın O'na olan aşkı da övgüyü hak etmektedir. Bundan dolayı Münib, âşığa en güzel övgülerle aşkı övmesini tavsiye etmektedir. Çünkü aşk övülmeyi hak etmiştir. Ve âşığa yakışacak olan da aşkı övmektir:

Aşkı en güzel şekilde öv ki, o sana en güzel şekilde yakışsın.⁴³²

Ey âşık! Bil ki ona âşık olan onu över.⁴³³

Aşkı öv ki, o övgüyü hak ediyor. Onu öven yücedir. Sen de onu öv ey âşık!⁴³⁴

Âşığa rehberlik yapacak olan aşkın kendisidir. Yeter ki âşık yola düşsün ve aşka teslim olsun. Bu sebeple âşık, aşkı aramalıdır. Âşık aşkı kendisine yoldaş edirse sevgilinin yanında bir makama erişecektir. Ayrıca dünya hayatında da emniyet içerisinde olacaktır:

Aşkın yolunda yürü! Çünkü o, rehber olarak sana yeterdir.⁴³⁵

Aşkı yoldaş edin, hizmetkâr ol ona,

Bir makam görürsün fazilet ve ihlâsla oradan.⁴³⁶

Aşkı ara ki, güven ve emniyeti elde edesin.

Allah'tan başkasını terk et! Dünyaya aldanma!⁴³⁷

Münib, âşığın Allah'tan başka hiç kimseye dost olmaması gerektiğini söylemektedir. Âşık, Allah'ı hakkıyla sevmeli ve gönlünde O'ndan başka kimseye yer ayırmamalıdır. O'nun aşkı uğruna her ne varsa terk etmelidir. Çünkü aşk yolunda mesafe almak ancak sevgiliye sadakatle olabilecektir. Âşık sadık olursa O'ndan ilham alabilecek, bütün arzularına ve ebedî mutluluğa erişecektir:

⁴³⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/78.

⁴³¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/117.

⁴³² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/45.

⁴³³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/92.

⁴³⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/93.

⁴³⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/102.

*Allah'tan başka kimseye gönülden meyletme.*⁴³⁸

*Gönlü ağıyardan arındır ki İlâh'tan ilham alasın.*⁴³⁹

Allah'tan başka kimseye asla dost olma.

*Çeşitli makamlara ancak sadakatle yükselebilirsin.*⁴⁴⁰

Allah'ı sev. Ve O'nun aşkı uğruna her şeyi terk et.

*Böylece muradına erersin ve âlemlerde mutlu olursun.*⁴⁴¹

Âşık, zâhir ehlinin sözlerine kulak asmamalıdır. Onlar akıllarıyla hareket etmektedirler. Âşık ise gönül ehli olmalıdır. Çünkü sevgiliyi bulmak akıl ile mümkün değildir. Bilakis onu bulmak için aşk beldesine girip gönül yolculuğuna çıkılmalıdır. Gönülde yapılacak olan yolculuk ile sevgilinin kâinattaki sırları müşâhede edilebilecektir:

Hakkı iste ve gönül âleminde yolculuğa çık ki;

*Açıkça onun âlemde esrâr ile izler bıraktığını göresin.*⁴⁴²

Sûretin zâhirine bağlanıp kalan ehl-i akli bırak;

*Sen aşkın beldesine gir ki, gerçekten Mahbûb'u bulasın.*⁴⁴³

Âşık, sevgilinin dostluğuna kabul edilmek için onun dışındaki herkesi unutulmalıdır. O, bu yolda olduğu için ona haset edilecek, insanları terk ettiği için de arkasından konuşulacaktır. Buna rağmen o, bunlara aldırış etmemeli ve kimseden korkmadan yoluna devam etmelidir:

Dostlardan olman için el-Hakîm'den başkasını unut.

*Haset ve gıybet eden kimselerden korkma!*⁴⁴⁴

Münîb, âşığa aşk ile baş başa kalmasını tavsiye etmektedir. Bu şekilde aşk âşıkla

⁴³⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/141.

⁴³⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/73.

⁴³⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/42.

⁴³⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/44.

⁴⁴⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/44.

⁴⁴¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/66.

⁴⁴² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/43.

⁴⁴³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/44.

⁴⁴⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/52.

konuşacak ve ona ilhamlar verecektir. Âşık, aşk dışındaki her şeyi terk ettiği zaman sevgili ile iletişim hâlinde olan büyük bir âşık konumuna yükselecektir. O, aşkın sırlarını anladığı zaman emniyet içinde olup aşk şarabından içebilecektir:

Aşkla birlikte تنها bir yerde otur.

Ki seninle en güzel şekilde konuşsun ve ondan ilhamını işitesin.

Aşk dışında kâinattaki her şeyi terk et!

Ki, Allah'la iletişim hâlinde olan en büyük âşık olasın.

Aşkın sırlarını anla! Ki, güvene kavuşasın.

Ve en olgun kimselerin içtiği şaraplardan içebilesin.⁴⁴⁵

Münîb'in âşığa önemli tavsiyelerinden biri de benlik ve büyülenmeyi terk etmesiyle ilgilidir. Kibir ve enâniyet aşkla bağdaşmayan iki kötü haslettir. Kibir, nefsi körükleyip sahibini zillete düşürmektedir. Âşık bu iki huydan da uzak durmalıdır. O, ne kadar mütevazi olabilirse aşk yolunda o kadar yüksek mertebelere ulaşabilecektir:

Kibri terk et, tevazu sahibi ol ki,

Aşk sebebiyle arzuların son derecesi olan büyüklüğe eresin.⁴⁴⁶

Benliği unut ki yüksek makamı bulasın.⁴⁴⁷

Enâniyeti bırak; kibirlenme. Zira kibir zillettir, nefis onunla ateşlenir.⁴⁴⁸

Âşık sürekli sevgilinin güzelliğini düşünmelidir. O, bir ân bile aşkın hâllerinden gafil kalmamalıdır. Aşktaki ince nükteleri ve işaretleri anlamaya çalışmalıdır. Aşkın en derin hâllerine vâkıf olmalıdır. Bunu başarabilirse irfan sahibi olacaktır. Bu irfan sayesinde de artık sevgiliden başka kimsenin zâtına veya fiillerine meyletmeyecektir:

Aşkla hemhâl ol ve düşün cemâlinin nûrunu,

Onun ilmi ve hâlimden gafil kalma sakın. Ondaki her nükte ve remzi iyi anla,

Kemâlin son raddesiyle vecd sahibi ol.

⁴⁴⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/104.

⁴⁴⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/42.

⁴⁴⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/44.

⁴⁴⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/58.

Nüfûz et aşkın inceliklerine ki ârif olasın,

*Ve etmeyesin başkalarının zâtına ve fiillerine meyil.*⁴⁴⁹

Münîb, âşığa sabırlı olmasını tavsiye etmektedir. Âşık sıkılğan olmamalı, daima aşkı sevmelidir. Ancak bu şekilde aşkın sırlarını taşıyabilecektir. Eğer o sabrederse yolun nihayetinde kendisine ikram edilecek olan makamı görecektir:

*Aşktan asla sıkılma ve onu hep sev ki ârif olasın ve sırları taşıyabilesin.*⁴⁵⁰

*Sen aşka sabret! Böylece sana ikram edilen bir makamı görürsün.*⁴⁵¹

Âşık, ilâhî sırlara ermek için kalbi ile ilâhî güzellikleri tefekkür etmelidir. Ancak bunun için kalbini kötülüklerden arındırmalıdır. Güzel ahlâk ile donanmalıdır. Sevgili, kalbi temiz olan âşığa sırlarını bahşedecektir. Böylece âşık sevgiliyi olduğu gibi görecektir. Tefekkür aynı zamanda âşık için dinlenmeye vesile olmaktadır:

*Kalbini temiz tut ki sevgiliden samimiyet göresin.*⁴⁵²

Kalp ile tefekkür et, ilâhî sırlardan da haberdar ol.

*Tefekkür her zaman âşık için bir dinlenme vesilesidir.*⁴⁵³

Ciddiyet ve sadakatle ahlâk-ı hamîde üzere kal,

*Tefekkür et ki cemâli, olduğu gibi göresin aynen.*⁴⁵⁴

İnsan-ı kâmil, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olması itibarıyla O'nun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan ve varlığın mertebelerini tümüyle kendisinde toplayan kişidir.⁴⁵⁵ Münîb, kişinin aşk vasıtası ile insan-ı kâmil olabileceğini düşünmektedir. Âşık, aşkı iyi anlamalı ve dünyaya aldanmamalıdır. Âşık, aşkın gereğini yerine getirebilirse insan-ı kâmil olma yolunda ilerlemiş olacaktır:

İnsan-ı kâmil olmak için aşkın ne dediğini iyi anla.

*Dünyaya aldanma, hayvan gibi kalırsın yoksa.*⁴⁵⁶

⁴⁴⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/131.

⁴⁵⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/104.

⁴⁵¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/64.

⁴⁵² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/76.

⁴⁵³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/74.

⁴⁵⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/23.

⁴⁵⁵ Uludağ, *TTS*, 188.

⁴⁵⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/31.

İnsan Allah'ı hakkıyla bilmek istiyorsa aşk yoluna girmelidir. Bütün hayatını aşk yolunda harcamalıdır. O zaman her türlü övgüye kavuşacak ve Allah hakkında mârifet sahibi olacaktır:

Aşk şarabından iç ki ârif olasın.

*Ömrün boyunca aşk denizinde boğul, ki öylece türlü türlü övünce kavuşasın.*⁴⁵⁷

Münîb, âşığın aşk ateşiyle yanmasını istemektedir. Çünkü âşıklar nezdinde gerçek hayat, aşk uğruna ölmektir. O da Yûnus Emre gibi “Ölen hayvan imiş, âşıklar ölmez.” inancını taşımaktadır:

Aşk ateşiyle öl ki yaşayasın ebediyen,

*Vallâhi bu, aşama aşama hayattır.*⁴⁵⁸

Âşık, sevgiliden başka gerçek bir varlık tanımamalıdır. Her yerde ve her şeyde sadece sevgiliyi görmelidir. O, vahdet sırrına erdiği zaman en yüce arzularına nâil olacaktır. Burada Münîb'in vahdet-i vücûd düşüncesine atıf yaptığı görülmektedir:

*Vahdete gir ki eresin muradın en âlâsına.*⁴⁵⁹

Âşık, her yerde sevgiliyi aramalıdır. Onun bütün himmeti sevgiliyi bulmakta olmalıdır. Sürekli olarak sevgiliyi görme derdini taşımalıdır:

Her yerde mâşuku ara ki onu göresin.

*Bu dertle kal ki onun mânasını seyredesin.*⁴⁶⁰

3.2.14. Münîb'in Aşk

Münîb, *Dîvân*'ın aşk temasını işlediği birçok yerinde kendi aşk tecrübesinden de bahsetmektedir. Zaten aşka dair yazdığı coşkulu şiirlere bakıldığı zaman aşk yolunda tecrübeli olduğu açıkça anlaşılmaktadır. O, bu yolda uzun mesafeler kat etmiş ve büyük ikramlara nâil olmuştur. Münîb'in kendi aşkını anlattığı bazı sözleri okuyucuya fazla

⁴⁵⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/129.

⁴⁵⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/145.

⁴⁵⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/19.

⁴⁶⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/37.

mübalağalı gelebilir. Hatta sûfi birinin kendisi hakkında böyle vasıfları söylemesi tasavvufun ruhuyla çelişen bir durum gibi görünebilir. Elbette bu durum Münîb'e has değildir. Kendisinden önceki birçok sûfi şairde de buna benzer fahriyeler mevcuttur.⁴⁶¹

Münîb ve diğer sûfilerin kendi aşkları hakkında söyledikleri fahriye türü ifadeler değerlendirilirken onların tasavvuf düşünceleri göz ardı edilmemelidir. Nitekim Münîb, “vahdet-i vücûd” düşüncesini ilke olarak benimsemiştir. Özellikle *Mahzenü'l-esrâr*'da bu düşünceye sıklıkla vurgu yapmıştır.⁴⁶² Bu düşüncenin etkisi onun sözlerine de yansımıştır. O, aşkını överken de bu düşünceyle hareket etmiştir. Dolayısıyla yapılan övgüler Münîb'in kendisi için yapılmış gibi görünse de aslında tek gerçek varlık olan Allah'a aittir.

Övgü dolu sözlerin kullanılmasının başka bir sebebi de tahdîs-i nimet vurgusudur. Münîb, aşkın kendisine Cenâb-ı Hak tarafından ikram edildiğini sıklıkla vurgulamıştır. Ancak O'nun yardımıyla yol alabildiğini belirtmiştir. Bazı sözlerinde de aczini ve kusurunu itiraf etmiştir. Birçok sûfinin ifade ettiği gibi o da aşkın kesbî değil, vehbî olduğu kanaatini taşımıştır. Bundan dolayı da bu konuda asla kendisine bir pâyeye biçmemiştir. Yaptığı övgü dolu sözler ise birer tahdîs-i nimet olarak anlaşılmalıdır. Münîb, yaptığı övgülerin tahdîs için olduğunu, bu sözleri Allah'ın bir ikramı olarak sarf ettiğini şu sözlerle belirtmiştir:

Övünmek için söylemiyorum. Fakat bu bir tahdîs-i nimettir.

*Tâ ki, bu sözü duyan, Rabbim'in bana ikram ettiğini bilsin.*⁴⁶³

Münîb'in bu başlık altında aktaracağımız sözlerini yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda okumak daha doğru sonuçlara varmamızı sağlayacak ve yanlış izlenimler elde etmemize mani olacaktır.

Münîb kendi aşkının Allah aşkı olduğunu açıkça söylemektedir. O, Allah'ın inâyetiyle büyük bir coşkunuğa erdiğini belirtmektedir. Sevgili, onu dostluğa kabul etmiş ve ona aşkın saf şarabından içirmiştir. Bu şarabı içtikten sonra Münîb'in kalbi sevince gark olmuştur:

⁴⁶¹ İslamoğlu, 159.

⁴⁶² İslamoğlu, 161.

⁴⁶³ Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-esrâr*, III/100.

Âşık benim; aşkım Allah aşkı olarak zâhir olmuştur.

Ancak onun yardımıyla ben vecd, hâl ve en yüksek coşkunculuk sahibi oldum.

Sâkî, benim dostum idi ve bana en saf şarabı sundu.

İşte ondan kalbim sarhoş oldu ve sevinçlerle coştı.⁴⁶⁴

Münîb bütün sevgisini sevgiliye ayırmıştır. Ondan başkasına verecek sevgisi kalmamıştır. O, bu sevginin ateşiyle yanıp tutuşmuş, âdeta deliye dönmüştür. Münîb'in sevgiliye olan aşkı sürekli ve sürekli. Ve o, bu aşktan dolayı ne yapacağını bilemez bir hâdedir. Ancak sevgilinin kâseleri onun imdadına yetişmiş, bunları içince sükûna kavuşmuştur:

Ben gönlümdeki sevgimi bu Mahbûb'un aşkına bol bol harcadım.

Kalbim onun aşkıyla dilim dilim olmuş ve onun ateşiyle tutuşmuştur.

Başlangıçta onun aşkıyla deliye döndüm.

Nihayet kâselerle şarap içtim, aradığımı buldum.⁴⁶⁵

Gönül aşka düştü, kalbim senin için yandı tutuştu.

Sana olan aşkım dâimdir ve ben onunla ne yapacağımı bilemez bir hâldeyim.⁴⁶⁶

Münîb, emsalsiz bir aşka sahip olduğunu söylemektedir. O, aşkta rakip tanımamaktadır. Yine benzersiz bir aşk sarhoşluğuna yakalandığını ve sevgi deryasında yüzdüğünü ifade etmektedir. Bu aşktan dolayı onun ruhu büyük bir saadete ermiştir:

Ben âşığı, benzeri yoktur aşkımin, ne âşıklar, ne de yakınlarım arasında.⁴⁶⁷

Ben sarhoş olarak sevgi denizlerine düştüm ve orada iyice yüzdüm.

Ben, benzeri olmayan bir şekilde sarhoş oldum.

Bu yüzden ruhlar arasında benim ruhum çok büyük sevinç duymaktadır.⁴⁶⁸

Münîb, aşkında rakip tanımadığı gibi aşkı dolayısıyla çektiği acılarda da rakibinin olmadığını belirtmektedir. O, aşk yüzünden en şiddetli acılara müptelâ olmuştur. Aşktan dolayı hasta düşmüş ve rengi solmuştur. Sevgilinin hasretinden âh edip durmaktadır.

⁴⁶⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/48.

⁴⁶⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/49.

⁴⁶⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/50.

⁴⁶⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/144.

⁴⁶⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/61.

Ayrılıktan dolayı şiddetli bir hüzne kapılmıştır. Ancak bunca acıya rağmen Münîb aşktan asla şikayetçi değildir. Çünkü o, sevgiliye giden yolu aşk ile bulmuştur. Ona göre sevgiliye giden yolda çekilen acılardan daha tatlı bir şey yoktur:

*Münîb, aşktan dolayı âh ediyor ve acı çekiyor.*⁴⁶⁹

*Ben, sevgilinin sevgisinden dolayı hasta ve solgunum.*⁴⁷⁰

Ben, âşığım ve bendeki elem, en şiddetli elemdir.

*Onunla sevindim ve bana yolum onunla gösterildi.*⁴⁷¹

Münîb, aşkın acısını defalarca tattı.

*Sonra ondan bir tatlılık tattı ki bu bir ikram oldu.*⁴⁷²

Benim âhım gibi bir âh görülmemiştir cihanda,

Ona sevdalanıp âşık olan kimseler arasında.

Âhım gam, keder ve hasret ile hemhâldir muhakkak,

*İç yangınları ve nedametler, hüznün şiddetinden olacak.*⁴⁷³

Münîb kendisini aşkın hizmetçisi olarak tanımlamaktadır. O, sevgili tarafından âşık olarak kabul edilmiştir. Sevgilinin sırlarına mazhar olmuştur. Bu ikrama karşılık olarak o da aşka hizmet etme görevini üstlenmiştir. Aşkı ve aşkın hâllerini en güzel sözlerle açıklayarak bu görevi yerine getirmeye çalışmaktadır. Onun yaptığı, aşkın hikâyesini kanlı gözyaşlarıyla yazmaktır. Bu gözyaşları kalbe acı vermekte ancak şevke de vesile olmaktadır:

Münîb, bu zamanda kendi aşkının hizmetçisidir.

*O, fasih bir şekilde aşkı dillendiriyor ey âşık!*⁴⁷⁴

Münîb, sizin sevginizin sırlarında mahirdir.

*Kabulünüz ona gelmiştir. O, ayakta durup hizmet edendir.*⁴⁷⁵

⁴⁶⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/81.

⁴⁷⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/96.

⁴⁷¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/104.

⁴⁷² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/112.

⁴⁷³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/81.

⁴⁷⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/93.

⁴⁷⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/109.

Kanlı gözyaşımın aşkımın hikâyesini yazdım.

Kalp ondan dolayı elemle birlikte şevk sahibidir.⁴⁷⁶

Münîb'in aşkı zıtları birleştiren bir aşktır. Çünkü o, kendisini hem aşkın sultanı hem de esiri olarak görmektedir. Ona göre sevgilinin aşkına düşen kişi her tarafı zincirle bağlanan bir esir gibidir. Ama böyle bir sevgiliye esir olmak aslında saltanatın ta kendisidir. Ayrıca sevgilinin ikram edeceği aşk şarabı ile bu geçici esaret bağları da çözülecektir:

Ben, aşkın sultanı oldum ve kalbimi ona teslim ettim.

Onun ilhamını anladım ve onun denizinde boğuldum.⁴⁷⁷

Ben bu zamanda senin esîr-i aşkın oldum.

Şarap kadehleriyle bağın açılmasını bekliyorum.⁴⁷⁸

Münîb aşkın sesini duymakla müşerref olmuştur. O, sahip olduğu aşktan dolayı aşk tarafından sürekli olarak tebrik edilmektedir. Aşk Münîb'e, kalbinin sevgilinin sözlerine muhatap olduğunu, ayrıca Münîb'in kendi zamanının benzersizi olduğunu müjdelemektedir:

Ben, aşkın kalbime inmiş olan sesini işittim.

O, bana devamlı bir şekilde “Ey âşık, sana tebrikler olsun.” diyordu.

“Kendi çağında emsalsiz olman için,

Kalbin, sevgiliye ve onun hitabına ev oldu.” diyordu.⁴⁷⁹

Münîb kendisini “aşka davet eden biri” olarak nitelendirmiştir. Diğer insanları da bu eşsiz aşka davet etmeyi kendisine bir vazife olarak kabul etmiştir. Ayrıca onun, sevgiliden başka bir gayesi yoktur. Münîb'in tek isteği sevgilinin aşkı ve rızasıdır:

Bu âşık, sizin sevginize çağıran biridir.

O, artık sizden başka, ne hûri ne de gilmân hiç kimseye meyletmez.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/113.

⁴⁷⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/93.

⁴⁷⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/49.

⁴⁷⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/100.

⁴⁸⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/119.

Aşk, bazen âşığı deliliğe kadar götürebilir. Münîb bu hâli “aşkın cünûn mertebesi” olarak isimlendirmektedir. Kendisi de bu mertebeye ulaşmıştır. O, sevgilinin aşkından dolayı devamlı bir şekilde sarhoşluk ve cünûn hâlidir. Aşk, Münîb’in aklını başından almıştır. Sevgilinin güzelliği karşısında bir esir gibi takılıp kalmıştır. Bu hâlde olduğu sürece Münîb için sükûnet hâli mümkün olmayacaktır. O, ancak sevgiliye kavuşunca kendisine gelebilecektir:

Aşkımdan kaynaklanan üzüntüden dolayı devamlı sarhoş ve mecnun oldum.

Aklı başımdan aldı ve benim için bir sükûn yoktur artık.⁴⁸¹

Aşkta cünûn mertebesi vardır. Memdûh'ta aşk cünûnu vardır.

Bu yüzden o Memdûh'a sükûn hâli yoktur.⁴⁸²

Âşığım ben, aşk ile hayran ve mahpus,

Cemâlinizin güzelliğine takıldım kaldım Mecnun gibi.⁴⁸³

Münîb, aşk şarabını bizzat sevgilinin elinden içtiğini söylemektedir. Bu esnada o, sevgiliyi temaşaya dalmıştır. Sevgilinin bu ikramı bir defaya mahsus olmayıp her sabah ve her akşam tekrarlanmaktadır. Münîb, bu ikram ile sevgiliye yakın olma lütfuna mazhar olmuştur. Bu yakınlığa rağmen Münîb'in sevgiliye olan iştiyakı daha da artmaktadır. O, içtiği şaraptan değil sevgiliye olan bu iştiyaktan dolayı sarhoş olmuştur:

Ben, her sabah ve akşam ilâhî şarabı, Mahbûb'un elinden içerim.⁴⁸⁴

Rahmân'ın elinden aşk şarabını içerim,

Sayesinde kurbiyete erer, yücelere bakarım.⁴⁸⁵

Kadehler sundu bana bizzat eliyle kendisi,

Seyre daldım cemâlini, yoktur onun gibisi.

Sarhoş oldum yakınlığına duyduğum iştiyakla.⁴⁸⁶

⁴⁸¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/119.

⁴⁸² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/39.

⁴⁸³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/132.

⁴⁸⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/115.

⁴⁸⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/137.

⁴⁸⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/82.

3.2.15. Aşk Şarabı

Münîb, şiirlerinde şarap sembolünü sıklıkla kullanmaktadır. Birçok beyitte ilâhî aşk şarabının âşığa etkilerinden bahsetmektedir. Bu başlık altında Münîb'in şarap sembolünü nasıl kullandığı ve ona göre şarabın ne tür faydalar sağladığı incelenecektir.

Aşk şarabını içmek Münîb'e göre helaldir. Âşık olmayanlar, şarabın haram olduğunu düşünmektedirler. Şarabın helal oluşunu akıllarına sığdıramamaktadırlar. Ancak onlar, âşıkların içtiği şarabın ne olduğunu bilmediklerinden dolayı böyle bir düşünceye sahiptirler. Âşıkların şarabı, onlara ezelden beri vaad edilen ilâhî bir ikramdır. Bu şarabı içen âşıklar, yüksek makamlara erişmektedirler. Ayrıca onlar her türlü sevinci de içtikleri şarap sayesinde elde etmektedirler:

Âşıklar nezdinde şarabın sarhoşluğu helaldir.

Fakat akılcılara göre onu içmek haramdır.⁴⁸⁷

Şarap içeceği ebediyyen terstir akla.

Fakat kim tadarsa onu, nâil olur ilâhî bir manzaraya.

İç, içtikçe yükselirsin en yüce bir makama.⁴⁸⁸

Allah, âşığa şarabını ezelden beri vaad etmiştir.

Âşık, kadehlerdeki soğuk ve tatlı içeceği içer. Âşığın içmesi helaldir.

Ben içmekle her türlü lezzet ve sevinci elde ederim.⁴⁸⁹

Münîb, âşığın kalbini sâkînin evi olarak görmektedir. Sâkî, sevgilinin kendisidir. Sevgilinin âşığa kadehlerle içirdiği şarap âşıklar nezdinde temiz ve helaldir. Münîb'in kendisi de bu şaraptan defalarca içmiştir. Bu şarapla bazı makamlara ulaşmıştır. Aşk yolunda bazen âşığa türlü vesveseler gelebilir. Şarabın bir faydası bu vesveselerden kaynaklanan üzüntüleri yok etmektir. Sevgilinin âşığa ikram ettiği şarap bir anlamda âşık için bir moral kaynağı olmaktadır:

Âşığın kalbi, sâkînin evidir.

⁴⁸⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/116.

⁴⁸⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/41.

⁴⁸⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/78.

Sâkî, âşığa kâselerle ve kadehlerle mubah olan şarabı sunar.

Sevgi şarabından defalarca içmiştim.

O şarap ile ruhların sevineceği bir makamı elde ettim.

Şarap bazen vesveseden ileri gelen üzüntüleri giderir.

Ki böylece âşık, sevgili ile beraber kalıp dinlenmiş olur.⁴⁹⁰

Âşık, sevgilinin elinden aşk şarabını içmekle müşerref olmuştur. Sevgili, âşığa içirdiği şarapla kendisini sevdirmiş, böylece onun aşkı, âşığın bütün kalbini kaplamıştır. Bu şarap âşığa büyük bir kuvvet vermiş ve yücelere ermesini sağlamıştır. Bu ikram âşığı sevince boğmuş ve o, âdetâ kendinden geçmiştir:

Nûş ettirdi şarabından, sevdirdi kendini, aşkı kalbi etti istila,

Eliyle mey sundu bize, güçleriyle takviye edip yüceliğine erdirdi bizi.⁴⁹¹

Sevgilinin elinden aşk şarabını içmek âşığı sevince gark eder.

Ve bu yüzden âşık çılgılık atar.⁴⁹²

Âşıklar nezdinde aşk şarabı hem temiz hem de temizleyicidir. Çünkü bu şarap âşığın kalbini kötülüklerden temizlemekte ve kalbin arınmasını sağlamaktadır. Sevgilinin elinden içilen şarapla aydınlanan kalp manevî fetihlere açık hâle gelmektedir. Böylece âşık kurtuluşa ermiş olacaktır:

Şarap, sarhoş edici, temiz ve mübarektir. O, kalbi temizler ve uyarır.

Kim tatlı şarabı içerse kurtuluşa erer.

Ve o şarap her yeni günde onu sarhoş eder.⁴⁹³

Şarap içildiği zaman o, kalbe bir arındırmadır.

Daha sonra manevî keşifle onun parlayan nurlarını görür.⁴⁹⁴

Sâkî, bazen âşığa içirir. O şarap kalbi aydınlatır ve kalp fetihlere açılır.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/62.

⁴⁹¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/95-96.

⁴⁹² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/63.

⁴⁹³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/70.

⁴⁹⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/91.

⁴⁹⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/63.

Münîb, âşıkların içtikleri aşk şarabından dolayı kınanmayacaklarını söylemektedir. Münîb'in gözünde âlem ve içindekilerin hiçbir kıymeti yoktur. O, âlemin tamamına aşk şarabının bir damlası kadar değer biçmemektedir. Eğer bütün âlem bir kefedede aşk şarabının tek damlası da diğer kefedede tartılacak olsa aşk damlası daha ağır basacaktır:

Mahbûb'un kâseleri sayılamayacak kadar çoktur.

Âşık ondan içme sevgisinden dolayı kınanmaz.

Âlemin tamamının benim gözümde bir pahası yoktur.

O'nun şerbetinin kıymetine ise dünya paha olarak ortaya konur.⁴⁹⁶

Münîb'e göre aşk şarabında bulunan lezzet başka hiç bir şeyde bulunmamaktadır. O, bu şarapla müjdelere nâil olmuştur. Bu yüzden o, aşk şarabının denizine dalmış ve devamlı surette ondan içmektedir. Sevgili, sözleriyle ve şarabıyla Münîb'in kalbini yakmıştır. Yine ayrılık acısından dile dökülen sözler ve nağmeler ona ızdırap vermektedir. O, aşkının şiddetinden dolayı nâralar atmaktadır:

Münîb, şarabınızın denizine dalmış biridir.

Zira o, her ân ve her zaman içmektedir.⁴⁹⁷

Sizin şarabınız her lezzetin üstünde bir lezzete sahiptir.

Ben onunla erdim müjdeye her zaman ve mekânda.⁴⁹⁸

Onun elinden berrak kâseler içerim,

Aşkından ötürü sarhoş olur patlar, nâra atarım.

Sâkî kalbimi yaktı sözüyle ve şarabıyla,

Ayrıca hicran beyitlerinden oluşan nağmelerle.⁴⁹⁹

Aşk şarabından içmek herkese nasip olmamaktadır. Onu ancak sevgilinin seçtiği âşıklar içebilecektir. Şaraptan içebilen kişi sevgilinin kabulüne mazhar olmuş demektir. Dolayısıyla şarap âşık için büyük bir lütuftur. Âşık, bütün arzularına şarabı içmekle

⁴⁹⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/118.

⁴⁹⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/119.

⁴⁹⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/119.

⁴⁹⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/149.

erişmektedir. Ayrıca aşk derdiyle müptelâ olan âşık için şarap şifa kaynağıdır:

Şaraptan nûş etmekle gerçekleşir en âlâ murat,

Kabul de lütuf da onun sarhoşluğu ile sarhoş olmadadır.⁵⁰⁰

Allah'ın kabul edip seçtiği velî olan kimse içebilir bu şaraptan sadece.

Kendisi şifadır dert sahibi herkese, içmekle şifa bulur kalp.⁵⁰¹

Aşk şarabı sevgiliye olan bağlılığı ve vefayı ziyadeleştirmektedir. Bunun için bu şarabı içip tadına varan âşık artık sevgiliden yüz çeviremeyecektir. Onu bırakıp başkalarına asla yönelemeyecektir. Ayrıca aşk şarabı, âşığı yanlış sözler sarf etmekten de korumaktadır:

Şarabı içende görülmüş değildir yârâna dönsün yüzünü,

Bırakıp sevgiliyi başka insanlara çevirsin bakışını.⁵⁰²

Aşk şarabını içmekten sarhoş olan kimse sevgi içindedir.

Ve onun dili asla hata etmez.⁵⁰³

Aşk şarabı âşığın kalbinde var olan hayalleri, korkuları ve endişeleri yok etmektedir. Kalplere huzur ve mutluluk vermektedir. Bu ebediyet şarabını içenler Allah katında ulu kişilerden olmaktadır. Bu sebeple Münîb, âşığa aşk şarabından içmesini tavsiye etmektedir:

Âşık, şarap kadehlerinden içer, onunla arınır kalp kederlerle hayalden.

Aşk ile iç ebediyet şarabı denenden ve ol Allah katında en üstün kişilerden.⁵⁰⁴

İç, içmededir kalplerin huzuru zira;

Zararı yoktur onun, sırrı matluptur kendinin.⁵⁰⁵

Münîb, ezeli aşk şarabından çok fazla içtiğini ifade etmektedir. İçtiği bu şarapla gönlüne aşk ateşi düşmüştür. O, bu aşkta kendisini kaybetmiştir:

⁵⁰⁰ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/125.

⁵⁰¹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/127.

⁵⁰² Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/143.

⁵⁰³ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/83.

⁵⁰⁴ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/145.

⁵⁰⁵ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/20.

Ben aşk şarabını içmekte mübalağa ettim.

O, kadim bir şaraptı ve ey kalp sen onu içtin.⁵⁰⁶

Aşkın ateşini içirdin de bana içinde yitip kayboldum.

İçmekle şarabından kendimden geçip kayboldum.⁵⁰⁷

Münîb, sevgilinin elinden içtiği şarabın ne kadar kıymetli olduğunu iyi bilmektedir. Bu şarabın sevgiliye yakın olmaya vesile olacağına da farkındadır. Bundan dolayı sevgiliye, onun elinden temiz şarabını içmek için yalvarmaktadır:

Ey sâkî! Senin şarabını senin elinden içmek istiyorum.

Ve onunla sana yakın olmayı arzuluyorum. Bana saf şarabını içir.⁵⁰⁸

Aşk şarabı Münîb için asil bir şaraptır. Bu şarap, içeni hakikat bilgisine erdirmektir. Münîb'in kendisi de aşk şarabını devamlı olarak içen âşıklardan biridir. O, aşk deryasına dalmış ve sevgilinin sofrasında vuslat ânını beklemektedir. Münîb, aşk şarabıyla ilgili önemli bir konuya dikkat çekmektedir. Ona göre aşk şarabının âşık tarafından gizli bir şekilde içilmesi gerekmektedir. Zira aşk şarabını bilmeyip inkâr etmeye kalkışacak cahiller çoktur. Âşık ise bir defa içmiş ve artık ona müptelâ olmuştur. Ama bu sırrı ehil olmayan cahillere ifşa etmemek için gizli içmeye devam etmelidir:

Şarabı köklü ve asildir. İçmek hakikate erdirir içeni ânda.

Ben içmeye hazır bir nedîm, sıra geldi mi vuslata ve aşka.

Oldum içmeye müdavim, dalıp denizine dûçar oldum garka.

Gizli içmektir âdâbı onun, bir katre içen iyileşir bulur şifa,

İnkâr eden cahildir, bir kere tadan bağlanır da olur müptelâ.⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/64.

⁵⁰⁷ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/81.

⁵⁰⁸ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, I/103.

⁵⁰⁹ Sultan Memdûh, *Dîvânü'l-Münîbî*, II/94.

SONUÇ

Aşk, neredeyse bütün sûfilerin önemle üzerinde durdukları ana konulardan biridir. Bu konu etrafındaki düşünceler tasavvufun ilk dönemlerinde daha ziyade muhabbet kavramıyla ifade edilmiştir. O dönemlerde aşk kavramına pek sıcak bakılmamış hatta bu kavramı kullanmanın sakıncalarından bahsedilmiştir.

Aşk kavramı, Râbia el-Adeviyye'den itibaren sûfiler arasında kullanılmaya başlanmıştır. Ahmed el-Gazzâlî ile birlikte bu kavramın tasavvuf çevrelerinde kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Aşk konusunda yeni bir çığır açan Ahmed el-Gazzâlî'nin düşünceleri, takipçileri tarafından daha da geliştirilmiştir. Gazzâlî'nin yaşadığı ve sonrasındaki iki asır, aşk edebiyatının altın çağı olarak kabul edilmiştir. Aşk konusuna olan ilgi o dönemlerden günümüze kadar canlılığını korumaya devam etmiştir.

Sûfiler, âlemin yaratılış sebebini ilâhî aşk ile açıklamışlardır. Onlar, aşkı hem nazarî hem de edebî boyutuyla ele almışlardır. Aşka dair düşünceler bazen tasavvufî eserlerin belli bölümlerinde ele alınmış bazen de dağınık olarak verilmiştir. Bu konuda yazılan müstakil eserler de azımsanmayacak kadar çoktur. Aşka dair yazılan eserler daha çok nazım türünde olmuştur.

Yazdığı eserlerde aşk konusuna geniş yer ayıran sûfilerden biri de Tillolu Sultan Memdûh'tur. Sultan Memdûh, tasavvufî bir çevrede yetişmiş ve ilim tahsilini Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nin himayesinde tamamlamıştır. O, 45 yaşından sonra bir hâl sürecine girmiş, bu süreçte iken gazel, kaside ve rubâî gibi farklı türlerde manzumeler yazmıştır. Bu manzumelerden geniş bir külliyat meydana gelmiştir. Sultan Memdûh'un yazdığı manzumelerde başta ilâhî aşk olmak üzere çeşitli tasavvufî muhtevalar yer almaktadır.

Sultan Memdûh'un iki ciltten oluşan *Divânü'l-Münîbî* adlı eseri, aşk temasını yoğun bir şekilde ele aldığı eserlerinden biridir. Bu çalışmada, adı geçen eserden hareketle Sultan Memdûh'un ilâhî aşk anlayışı incelenmiştir. Eserde yer alan aşkla ilgili beyitler tasnif edilmiş ve ilgili başlıklar altına yerleştirilmiştir. Çalışma sonucunda ulaşılan verileri kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Aşk, tarif edilemez olup sadece remizlerle anlatılabilir. Bütün âlemin özü aşktır. Var olan her şey aşktan yaratılmıştır. Her türlü güzellik ve iyiliğin kaynağı da aşktır. Sultan Memdûh'a göre kulu Allah'a ulaştıracak en sağlam vasıta aşktır.

- Aşk yolu eşsiz bir yoldur. Bu yol âşık için bir kılavuz hükmündedir. Aşk yolunun başında bazı sıkıntılar görülebilir. Ancak sabır gösterilirse yolun sonunda mutlaka vuslat gerçekleşecektir. O zaman görülen her türlü sıkıntı yerini büyük bir mutluluğa bırakacaktır.

- Aşk, kesbî olmayıp âşığa sevgili tarafından ikram edilen bir nimettir. Allah, herhangi bir kulundan razı olunca ona aşkı ihsan etmektedir.

- Âşık, dertlerle dolu bir gam hazinesi gibidir. Ancak onun bu dertlere herhangi bir itirazı yoktur. Âşık için aşkın sebep olduğu inlemelerden daha güzel bir şey yoktur. Bu dertler âşığın sevgili tarafından unutulmadığının alametidir. Bu dertlerin şifası da sevgilinin yanındadır.

- Aşk yolunda sabırlı olmak şarttır. Âşık, sabırla yoluna devam ederse sonunda vuslata erecektir. Sabır gösterdiği için de sevgilinin rızasına nâil olacaktır. Ancak bu sabırda aceleci olmamak gerekmektedir.

- Aşk davasında samimi olmak esastır. Âşık, aşkında sevgiliye hiç kimseyi ortak koşmamalıdır. Onun dışında başka birine asla yönelmemelidir. Çünkü sevgiliden başkası âşığa faydalı olamayacaktır.

- Gaflet uykusu ve benlik davası aşktan mahrum olmaya sebep olmaktadır. Bu yüzden âşık bu durumlardan sakınmalıdır. Ayrıca o, sadece sevgili ile meşgul olmalıdır. Çünkü sevgiliden başkası ile meşgul olmak aşktan mahrum olmaya sebep olacaktır. Âşık, aşkın kıymetini iyi bilmeli ve aşkı anlamaya çalışmalıdır.

- Âşığın en çok dikkat etmesi gereken husus sırları korumaktır. Âşığa emanet olarak verilen bu sırları ifşa etmek âşıklar nezdinde haramdır. Bu sırlar sevgili tarafından kalbe ilham edilen hikmetlerdir. Bunları açığa çıkarmak sevgiliye karşı vefasızlık olacaktır. Bu yüzden âşığa cefa verse de sırları korumak şarttır.

- Aşk davası kuru bir iddiadan ibaret olmamalıdır. Bu davanın bazı gerekleri vardır. Bunlar; sevgiliye mutlak itaat etmek, devamlı olarak onu zikretmek, ondan başkasıyla meşgul olmamak, dünya sevgisini kalpten atmak, insanlardan bir şey beklememek, gece ve seher vakitlerinde uyanık kalmak, güzel ahlâklı olmak, kimseden incinmemek, tevazu sahibi olmak, yaratılanlara karşı şefkatli olmak, aç kalmak, tevekkül ve teslimiyet sahibi olmak, namazlara çok önem göstermek ve edepli olmaktır.

- Âşığın yapması gerekenlerin yanı sıra sakınması gereken bazı hâller de vardır. Bunlar; enâniyet, dünyaya tamah etmek, dünya lezzetlerinin peşine düşmek, dünyanın süslerine aldanmak, nefsin arzularına boyun eğmek, nefse ve şeytana iltifat etmek, tokluk, öfke, dedikodu ve gaflettir.

- Aşkın âşığa kazandırdığı çok önemli faydalar vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Nefsin tezkiye edilmesi, kalbin ayıplardan arınması, dünyevî ihtiraslardan kurtulmak, izzet ve şerefe nâil olmak, kurtuluşa ermek, sevgilinin rızasına ermek ve onun dostluğunu kazanmak, aşk şarabıyla mest olmak, sevgilinin hitabına mazhar olmak ve en önemlisi de vuslata ermektir.

- Âşıkların sahip oldukları çeşitli vasıflar vardır. Bunlar; devamlı hayret hâlinde olmak, sürekli sevgiliyi düşünmek, dünyaya ve dünya ehline iltifat etmemek, garip olmak, izzetli olmak, gece gündüz ibadet etmek, ibadetleri karşılık beklentisiyle yapmamak, güzel huylarla bezenmek, şefkatli olmak, iyi kalpli olmak, sevgilinin firakından dolayı mahzun olmaktır.

- Sultan Memdûh, aşk yolunun yolcusuna bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyelere göre âşık; aşktan korkmamalı, aşkı aramalı, aşka rıza göstermeli, sürekli aşk ile hemhâl olmalı, aşkla baş başa kalmalı, karşılaşabileceği aşkın garip hâllerini yadırgamamalı, zâhir ehlinin sözlerine aldırılmamalı, sevgilinin güzelliğini temaşa etmeli, ilâhî güzellikleri tefekkür etmeli, sabırlı olmalı, sevgiliden başkasıyla dost olmamalı, onun dışındaki herkesi unutmamalı, ondan başka gerçek varlık tanımamalı, aşkı en güzel övgülerle övmeli, her yerde aşkı aramalı ve aşk ateşiyle yanmalıdır.

- Sultan Memdûh, şiirlerinde kendi aşkını çeşitli niteliklerle tarif etmiştir. O, benzersiz bir aşka sahip olduğunu, aşkın Allah aşkı olduğunu ve bu aşk sebebi ile

şiddetli acılar çektiğini söylemiştir. Onun aşkı, zıtları birleştiren bir aşktır. Çünkü bu aşk, sahibini bir açıdan sultan başka bir açıdan da esir yapmaktadır. Kendisini “aşkın hizmetçisi” ve “aşkın davetçisi” olarak tanımlayan Sultan Memdûh, sürekli olarak aşk tarafından tebrik edildiğini de ifade etmiştir.

- Sultan Memdûh, şiirlerinde şarap sembolünü sıkça kullanmıştır. Âşıklar için aşk şarabını içmek helaldir. Temiz ve temizleyici olan bu şarap, sevgilinin âşıklara ikramıdır. Âşıklar, içtikleri şaraptan dolayı kınanmamaktadırlar. Aşk şarabı, âşıkları sevgiliye yaklaştıran bir vesiledir.

Sultan Memdûh, şiirlerinde başta ilâhî aşk ve vahdet-i vücûd olmak üzere diğer tasavvufî konuları da işlemiştir. Onun hem aşk konusundaki hem de diğer tasavvufî konulardaki görüşlerinin yeterince anlaşılabilmesi için daha çok çalışmaya ihtiyaç vardır. Ayrıca Sultan Memdûh’un henüz yayımlanmamış olan eserlerinin de ilim camiasına kazandırılması büyük önem arz etmektedir. Bu eserlerin özellikle tasavvuf araştırmacıları tarafından çalışılması daha anlamlı olacaktır. Sultan Memdûh hakkında yapılacak olan çalışmalar, hem onun sûfi kimliğinin hem de bölgedeki tasavvufî hayatın daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

- Afifi, Ebü'l-Alâ, *Tasavvuf – İslâm'da Manevî Hayat*, (Çev.: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İz Yayıncılık, (8. Baskı), İstanbul 2018.
- Akarpınar, R. Bahar, “Sûfî Kültüründe Sembollerin Yeri Ve Önemi Hakkında Bir Deneme”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2004/7, 3-19.
- Akün, Ömer Faruk, *Divan Edebiyatı*, İsam Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2014.
- Altıntaş, Hayrani, “Fakîrullah”, *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, XII/132.
- Ankaravî, İsmâil Rusûhî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi - İbnü'l-Fârız'ın Kasîde-i Tâiyye'si ve Şerhi (Makâsîd-ı âliyye fî şerhi't-Tâiyye)*, (Haz.: Mehmet Demirci), Vefa Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2008.
- Arslan, Hüseyin, *Yüksek Ruhlar ve Aydınlar Yurdu Tillo*, Simurg Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2006.
- Attâr, Ferîdüddîn, *Tezkiretü'l-evliyâ*, (Thk.: Âsım İbrâhim el-Keyyâlî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- Azamat, Nihat, “Melâmet”, *TDVİA*, TDV Yayınları, Ankara 2004, XXIX/24-25.
- Baltacı, Halil, *Âşıklar Sultanı – Aynü'l-Kudât el-Hemedânî'nin Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı*, İnsan Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2016.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, (Haz.: M. A. Yekta Saraç), Türkiye Bilimler Akademisi, (1. Baskı), Ankara 2016.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, (6. Baskı), Ankara 2014.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *Mu'cemu's-sihâh*, Dâru'l-Mârifet, (4. Baskı), Beyrut 2012.

Ceylan, Ömür, *Böyle Buyurdu Süfi – Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*, Kapı Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2015.

-----, “Tasavvufi Edebiyat (Osmanlı Sahası)”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi I-IX*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2004.

Çağrııcı, Mustafa, “İbrâhim Hakkı Erzurûmî”, *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI/305-311.

Çetindağ, Yusuf, *Osmanlı'yı Müjdeleyen Mevlânâ*, Etkileşim Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2013.

Devletşâh, *Şair Tezkireleri - Tezkiretü's-şuarâ*, (Çev.: Necati Lugal), Pinhan Yayıncılık, (1. Baskı), İstanbul 2011.

Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, (7. Baskı), İstanbul 2004.

Erzurûmî, İbrâhim Hakkı, *Dîvân*, (Haz.: Numan Külekçi, Turgut Karabey), Atatürk Üniversitesi Yayınları, (1. Baskı), Erzurum 1997.

-----, *Mârifetnâme*, (Sadeleştiren: Durali Yılmaz), Ataç Yayınları, (4. Baskı), İstanbul 2017.

-----, *Tezkiretü'l-ahbâb fî menâkibi kutbi'l-aktâb*, (Thk.: Abdurrahman Mihçioğlu), Hâşimî Yayınevi, (1. Baskı), İstanbul 2017.

Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2011.

Fuzûlî Dîvânı, (Haz.: Abdülbâki Gölpınarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016.

Gazzâlî, Ahmed, *Âşıkların Hâlleri - Sevânihu'l-uşşâk*, (Çev.: Turan Koç, Mehmet Çetinkaya), Hece Yayınları, (3. Baskı), Ankara 2019.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn I-V*, (Thk.: Seyyid İmran), Dâru'l-Hadis, Kahire 2004.

- Hâlidî, Ahmed el-Hamzevî, *Kenzu'l-fütûh fî menâkibi's-Sultan Memdûh*, Hâşimî Yayınevi, (1. Baskı), İstanbul 2016.
- Hemedânî, Aynülkudât, *Temhîdât – Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, (Haz.: Halil Baltacı), Dergâh Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2017.
- Hoca, Nazif, “Bakî”, *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV/545-547.
- Hücvirî, Ali b. Osmân Cüllâbî, *Hakikat Bilgisi – Keşfü'l-mahcûb*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2018.
- Irâkî, Fahreddîn, “İstîlâhât-ı ehl-i tasavvuf”, (Çev.: Nurettin Bayburtlugil), *MÜİF Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 1985, 345-361.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebü'l-Fadl, *Lisânü'l-Arab I-XVII*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (1. Baskı), Beyrut 2003.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye I-VIII*, Dâru Sadr, Beyrut t.y.
- , *Fusûsü'l-hikem*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, Kahire 1946.
- İbrahimhakkıoğlu, Belkıs, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı Hazretleriyle Aşk İle An Seyretmek*, (Söyleşi: Melek Paşalı), Sûfî Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2012.
- İslamoğlu, Abdulmecit, “Sultan Memdûh'un Mahzenü'l-esrârı'ndan Hareketle Şiirleri ve Şairliği Üzerine Değerlendirmeler”, *OMÜİF Dergisi*, Sayı: 32, Samsun 2012, 129-165.
- İzmirli, Betül, “Şâir Bir Sûfî Ya Da Âşıkların Sultanı: İbnü'l-Fârız”, *Sûfî Araştırmaları*, IV, (7), Manisa 2013, 21-34.
- Kabaklı, Ahmet, *Tasavvuf Tarikat Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2015.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, (15. Baskı), İstanbul 2018.

- Kâşânî, Abdürrezzâk, *Mu'cemu ıstılâhâti's-sûfiyye*, (Thk.: Abdul'âl Şahin), Dâru'l-Menâr, (1. Baskı), Kahire 1992.
- , *Tasavvuf Sözlüğü – Letâifu'l-a'lâm fî işârâti ehli'l-ilhâm*, (Çev.: Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, (Thk.: Ahmed Şemseddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (2. Baskı), Beyrut 2011.
- Kılıç, Mahmud Erol, *Sûfî ve Şiir - Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, Sûfî Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2017.
- , *Tasavvufa Giriş - Disiplinler Arası Bir Bakış*, Sûfî Kitap, (8. Baskı), İstanbul 2017.
- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi I-IV*, (Haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın), İFAV Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2014.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Haz.: Orhan Köprülü), Akçağ Yayınları, (8. Baskı), Ankara 2011.
- Kuşeyrî, Abdulkerîm, *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, (Thk.: Ahmed Hâşim es-Sülemî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (5. Baskı), Beyrut 2013.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Dîvân Edebiyatı – Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergâh Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2017.
- Memduhoğlu, Adnan, “Geçmişten Günümüze Tillo Medreseleri” *Uluslararası Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu: 5-7 Ekim 2012-Muş: Bildiriler (II/135-149)*, Muş 2013.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, “Sûfilikte Şiirden Hikâyeye”, *Tasavvufî Makaleler*, (Çev.: Sadık Kılıç), İnsan Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2002.
- Nicholson, Reynold Alleyne, *İslâm Sûfileri - The Mystics of Islam*, (Çev.: Kemal Işık, Ruhi Fırlı vd.), Büyüyen Ay Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2014.

- Okudan, Rifat, “Tasavvufî Şiirde Muhabbetullah ve Alvarlı Hâce Muhammed Lutfi Efe'nin Şiirlerinde İlâhî Aşkın Tezahürleri”, *Uluslararası Hâce Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu: 25-26 Nisan 2013- Erzurum: Bildiriler (ss. 585-599)*, Erzurum 2013.
- Ögke, Ahmet, “Ahmed-i Yesevî'de İlâhî Aşk”, *Diyanet İlmî Dergi*, LII, (4), Ankara 2016, 93-111.
- , “Tasavvuf Terimleri: Aşk”, *Tasavvuf El Kitabı*, (Ed.: Kadir Özköse), Grafiker Yayınları, (6. Baskı), Ankara 2018.
- Özgen, Nurettin, “Siirt'in İnanç Turizmi Mekânları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlı) Örnekleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Erzurum, 2012, Cilt: XVII, Sayı: 27, 251-272.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 1995.
- Pürcevâdî, Nasrullah, *Can Esintisi – İslâm'da Şiir Metafiziği*, (Çev.: Hicabi Kırlangıç), İnsan Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 1998.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân-ı kebîr I-VII*, (Çev.: Abdülbâki Gölpınarlı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2007.
- , *Mesnevî-i şerif - Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifî Tercümesi I-VI*, (Haz.: Amil Çelebioğlu), Sönmez Neşriyat, İstanbul 1967.
- , *Rubâiler*, (Haz.: Halil İbrahim Sarıoğlu), DİB Yayınları, (4. Baskı), Ankara 2016.
- Sâmi, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317.
- Sancar, M. Nureddin, *Tillo Evliyaları*, Şefkat Yayıncılık, (5. Baskı), İstanbul 2015.
- Schimmel, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, (Çev.: Ergun Kocabıyık), Kabalcı Yayınevi, (2. Baskı), İstanbul 2004.

- , *Tasavvuf Notları*, (Çev.: Dilara Yabul), Sûfi Kitap, (1. Baskı), İstanbul 2018.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali, *el-Lüma' fî târihi't-tasavvufi'l-İslâmî*, (Thk.: Kamil Mustafa el-Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (2. Baskı), Beyrut 2007.
- Solmaz, Süleyman, *Erzurumlu İbrâhim Hakkı Dîvânı'nda Aşk*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1986.
- Sultan Memdûh, *Mahzenü'l-esrâr I-III*, (Çev.: Ahmet Turan Arslan, Mehmet Akkuş, vd.), Siirt Valiliği, Siirt 2009-2011.
- , *Dîvânü'l-Münîbî I-II*, (Çev.: Ahmet Turan Arslan, Mehmet Akkuş, vd.), Siirt Valiliği, Siirt 2013.
- Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, (Çev.: Abdülbâki Gölpınarlı), Güven Matbaası, Ankara 1976.
- Sühreverdî, Şihâbuddîn Ebû Hafs, *Avârifü'l-maârif*, (Thk.: Muhammed Abdulaziz el-Hâlidî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, (3. Baskı), Beyrut 2016.
- Şafak, Yakup, "Tasavvufî Şiirde Mecâzî Anlatım", *7. Millî Mevlânâ Sempozyumu 13 Aralık 1995- Konya: Bildiriler (ss. 81-88)*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya t.y.
- Şimşek, Selami, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Litera Yayıncılık, (1. Baskı), İstanbul 2017.
- Taftazânî, Ebü'l-Vefa el-Ğanîmî, *Medhalun ile't-tasavvufi'l-İslâmî*, Dâru's-Sikâfeti li'n-Neşri ve't-Tevzî', (3. Baskı), Kahire 1979.
- Tahralı, Mustafa, "Yûnus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufî Mefhumların Akisleri", *Uluslararası Yûnus Emre Sempozyumu: 7-10 Ekim 1991- Ankara: Bildiriler (ss. 179-187)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1995.

Tenik, Ali, “Erzurumlu İbrâhim Hakki’nin Şiirlerinde İlâhî Aşk”, *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrâhim Hakki Hazretleri Sempozyumu: 16-18 Kasım 2011- Erzurum: Bildiriler (ss. 67-81)*, Erzurum 2012.

Uludağ, Süleyman, “Aşk”, *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV/11-17.

-----, “İbnü’l-Fârız”, *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, XXI/40-43.

-----, “Şürb”, *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX/269-270.

-----, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, (2. Baskı), İstanbul 2012.

Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis – Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler*, Ensar Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2012.

Uzun, Mustafa, “Aşk”, *TDVİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, IV/18-21.

Üstüner, Kaplan, *Dîvân Şiirinde Tasavvuf (14. ve 15. yy. Dîvânlarına Göre)*, Birleşik Yayınevi, (1. Baskı), Ankara 2007.

Yesevî, Hoca Ahmed, *Dîvân-ı hikmet*, (Haz.: Hayati Bice), TDV Yayınları, (2. Baskı), Ankara 1998.

Yûnus Emre, *Dîvân – Seçmeler*, (Haz.: Mustafa Tatcı), DİB Yayınları, (3. Baskı), Ankara 2016.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Muhammed İkbal EKİNCİ
Doğum Yeri ve Tarihi	Beşiri – 28/04/1994
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
İletişim	
E-Posta Adresi	ekincimuhammedikbal@gmail.com
Tarih	19.11.2019